

JAARGANG 100

IN SAMENWERKING MET DE KONINKLIJKE
VERENIGING VOOR DE STAATHUISSHOUDKUNDE KVS

ESB 100 jaar in bedrijf

Behoud van het doel; verandering van de vorm

Willem Molle

Aangeboden namens:

Raad van Curatoren van de Stichting het Nederlands Economisch Instituut
Board of Management en Supervisory Board van Ecorys

Rotterdam, januari 2016

Email: molle@ese.eur.nl

ESB 100 jaar in bedrijf

Behoud van het doel; verandering van de vormⁱ

Willem Molleⁱⁱ

Aangeboden namens:

Raad van Curatoren van de Stichting het Nederlands Economisch Instituut

Board of Management en Supervisory Board van Ecorys

Rotterdam, januari 2016

Email: molle@ese.eur.nl

Inhoudsopgave

Samenvatting (chronologisch) ⁱⁱⁱ	9
1 Inleiding	13
1.1 Doel	13
1.2 Drie benaderingen	13
1.2.1 Bedrijfskundig	13
1.2.2 Tijdschriftkundig	13
1.2.3 Geschiedkundig	14
1.3 Opzet en structuur	15
1.3.1 Thematisch in plaats van chronologisch	15
1.3.2 De hoofdstukindeling	14
1.4 Verantwoording en dank	15
2 Product en bedrijf in een veranderend medialand	17
2.1 Inleiding	17
2.2 Stabiliteit van missie en identiteit	17
2.2.1 Steeds dezelfde opdracht	17
2.2.2 Steeds vast beginselen	18
2.2.3 Steeds met dezelfde naam	18
2.2.4 Lang met dezelfde formule, maar met recente verschuivingen	19
2.3 Veranderingen in het medialandschap	19
2.3.1 Plaatsbepaling van ESB in het medialandschap	19
2.3.2 Wat zijn de belangrijkste trends in de afgelopen halve eeuw?	19
2.3.3 Recente veranderingen	20
2.4 Ontwikkeling ESB in het licht van de belangrijkste trends	21
2.4.1 Groei en daling van het aantal abonnementen	21
2.4.2 Verscherpte aandacht voor doelgroepen	22
2.4.3 Van print naar digitaal	22
2.5 Maatschappelijk bereik	23
2.5.1 Aantal lezers	23
2.5.2 Verdere uitstraling	23
3 De belangrijkste actoren	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Missie en beginselen bepalen samenspel van actoren	25
3.2.1 Centrale rol redactie	25
3.2.2 Redactie en uitgever	26
3.2.3 Redactie en auteur	26
3.3 Uitgever	26
3.3.1 1916-1933; Eerste aarzelende stappen	26
3.3.2 1933-1940; Vaste grond onder de voet	27
3.3.3 1940-1945; Opkrabbelen na val	28
3.3.4 1945-1985; Opklimmen en afglijden	30
3.3.5 1985-2002; Toenemende moeilijkheden	30
3.3.6 2003-2015; Anderen zetten de mars voort	31
3.3.7 2015-heden; verder als onderdeel van de FD Media Groep	32
3.4 Redactie	32

3.4.1	Structuur en naamgeving	32
3.4.2	Van redacteur-secretaris naar hoofdredacteur	33
3.4.3	De 'nieuwe hoofdredacteur'	34
3.5	Commissie van Redactie en Commissie van Advies	35
3.5.1	1916-1983 Commissie van leiding, van Advies en van Redactie	35
3.5.2	1983-2015 Commissie (Raad) van Advies naar Commissie van Redactie	35
3.6	Subcontractors	36
3.6.1	Tot midden jaren '40; alle functies behalve redactie bij Nijgh en van Ditmar	36
3.6.2	Medio jaren '40 - medio jaren '80: Koninklijke Roelants	37
3.6.3	Midden jaren '80-2000; wisselende relaties vanwege druk op kosten	38
3.6.4	Accountant	38
	Bijlage bij Hoofdstuk 3	39
4	Acties in de concurrentiestrijd	43
4.1	Inleiding	43
4.2	Welke zijn de belangrijkste mededingers naar de aandacht van de lezer?	43
4.2.1	Economische tijdschriften	43
4.2.2	Buitenlandse tijdschriften	44
4.2.3	Meer wetenschappelijke economische tijdschriften	44
4.2.4	Gespecialiseerde bladen en bladen van beroepsorganisaties	44
4.2.5	Tijdschriften, niet uitsluitend op economen gericht, met een wekelijkse frequentie	45
4.2.6	Website gebaseerde informatie	45
4.3	Verhoog de inkomsten	46
4.3.1	Een beperkt aantal mogelijkheden	46
4.3.2	Meer abonnementen door verhoging van aantrekkelijkheid van content	47
4.3.3	Groei abonnementen door verhoging van aantrekkelijkheid van presentatie	47
4.3.4	Meer abonnementen door uitbreiding geografische doelgroep	48
4.3.5	Meer abonnementen door uitbreiding thematische doelgroep	48
4.3.6	Verhoging inkomsten door verhoging prijs	49
4.3.7	Hogere opbrengst door prijsdifferentiatie	50
4.3.8	Meer advertenties	51
4.3.9	Bijzondere gesponsorde uitgaven (z.g. dossiers)	52
4.3.10	Aanbieden van andere producten; het gebruik van ESB als merk	52
4.3.11	Steun van derden	52
4.4	Verlaag de kosten	53
4.4.1	Beperkte mogelijkheden	53
4.4.2	Rationaliseer het totale productieproces	54
4.4.3	Verbeter het samenspel van auteurs en redactie	55
4.4.4	Vereenvoudig het samenspel van redactie en drukker	56
4.4.5	Verlaag de kosten van drukken en verzenden; van wekelijks naar tweewekelijks	56
4.4.6	Niet op papier maar elektronisch	56
4.4.7	Afschaffen van gratis abonnementen	57
4.4.8	Overigen	57
4.5	Versterk de band met de sector (ledenblad?)	58
4.5.1	De Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde	58
4.5.2	De economische faculteiten	59
5	Omzien en Doorgaan	61
5.1	Inleiding	61

5.2	Algemeen oordeel over het verleden	61
5.2.1	Heeft ESB voldaan aan de verwachtingen?	61
5.2.2	Werd ESB door de lezers gewaardeerd?	62
5.3	Redenen voor trots, telerstelling en opluchting	63
5.3.1	Trots, want trouw gebleven aan missie, aan beginselen en aan een groot deel van de formule	63
5.3.2	Trots, want een groot deel van de concurrentie is verslagen	63
5.3.3	Trots, want er is altijd stipt geleverd	63
5.3.4	Teleurstelling, want niet alle doelgroepen zijn goed bereikt	64
5.3.5	Teleurstelling, want niet op tijd in nieuwe vorm	64
5.3.6	Opluchting want ook een beetje geluk in moeilijke perioden	64
6	Literatuur	67
	Voetnoten bij Hoofdstuk 1	71
	Voetnoten bij Hoofdstuk 2	73
	Voetnoten bij Hoofdstuk 3	75
	Voetnoten bij Hoofdstuk 4	79
	Voetnoten bij Hoofdstuk 5	83

ESB honderd jaar in bedrijf

ESB bestaat honderd jaar. Dat is uitzonderlijk, want er zijn niet veel Nederlandstalige tijdschriften die deze mijlpaal gepasseerd zijn. En er zijn er nog minder die dat hebben gedaan met dezelfde doelstelling, onder dezelfde naam en onder dezelfde afkorting. Dus is het interessant om na te gaan hoe het product *ESB* zich al die jaren in de markt heeft kunnen bewijzen.

WILLEM MOLLE

Voorzitter van de directie van NEI/*Ecorys* (1984–2004), voorzitter van de Commissie van Redactie van *ESB* (1984–2010) en voorzitter van het bestuur van de Stichting Vrienden van *ESB* (2003–2012).

Hoe heeft het bedrijf *ESB* zich al die jaren staande gehouden? *ESB* is ontstaan uit een duidelijk in de markt gevoelde behoefte. Tijdens de Eerste Wereldoorlog bestond er in Nederland namelijk een gebrek aan publicaties over bedrijfs- en algemeen economische onderwerpen. *ESB* moest in die leemte voorzien.

1916–1933

ESB startte als een wekelijks berichtenorgaan van de Nederlandse Handels Hoogeschool (NHH, later NEH en nu EUR) te Rotterdam. Al snel bleek dat het wenselijk was om een breder publiek te bereiken en dat er daarvoor een sterkere organisatorische inbedding nodig was. Het blad werd daarom in 1919 ondergebracht bij het Instituut voor Economische Geschriften (IEG). Dat had gekozen voor de juridische vorm van vereniging. Leden betaalden contributie en kregen daarvoor *ESB* en andere publicaties gratis. Het IEG was een zeer kleine organisatie. Het had geen capaciteit om ook de praktische kanten van het uitbrengen van een weekblad goed uit te voeren. Die taken werden dan ook uitbesteed Nijgh en Van Ditmar Uitgeversmaatschappij in Rotterdam (N&VD).

1933–1940

Na enkele jaren bleek echter dat de doelstelling van *ESB* voor het IEG te hoog gegrepen was. Daarom werd *ESB* in 1933 na stevige onderhandelingen ondergebracht bij de Stichting het Nederlands Economisch Instituut (NEI). Het NEI had vergelijkbare doelstellingen als het IEG, maar had door zijn sterke onderzoeksafdeling een meer solide basis. De werkzaamheden (publicaties en onderzoek) werden in deze periode gefinancierd uit twee bronnen. Ten eerste uit de baten van de belegging van het door de oprichters bijeengebrachte stichtingskapitaal. Ten tweede door contributies van 'leden.' Het aantal leden lag in deze periode tussen de 800 en 1000; zij betaalden tenminste twintig gulden per jaar aan contributie.

Aan het eind van de jaren dertig veranderde het bedrijfsmodel van het NEI. De grote crisis had het beschikbare kapitaal uitgehold en de leden waren niet bereid om opnieuw fors bij te dragen. Dat noopte tot aanpassingen. De eerste aanpassing betrof onderzoek, dat in toenemende mate in opdracht werd gedaan. De tweede aanpassing betrof *ESB*, dat tegen een jaarlijkse abonnementsprijs in de markt gezet werd. Bovendien werd er begonnen met het werven van advertenties voor *ESB*.

1940–1945

In mei 1940 werden bij het bombardement van Rotterdam de gebouwen en machines van Nijgh en Van Ditmar volledig verwoest. Om de uitgave van *ESB* voort te zetten, moest er geïmproviseerd worden. Het NEI nam de administratie in eigen hand, en N&VD bracht het drukken en verzenden onder bij andere vestigingen. Een jaar later was alles weer min of meer op de rails. Bij het 25-jarig jubileum kon een van de belangrijkste zakelijke betrokkenen bij de oprichting van zowel *ESB* als NEI dan ook met enige trots terugkijken:

“Van het blad zijn uitgegaan al die voortreffelijke documentatie en levendige, snelle berichtgeving op econo-

misch gebied (...) waarvoor en den handelsman, en wetenschapsman en staatsman allen even erkentelijk zijn.” (Van der Mandele, 1941)

In de jaren daarna werd het echter steeds moeilijker. Ten eerste vanwege spanningen met de bezetter over de redactionele inhoud en ten tweede vanwege gebrek aan papier. De situatie werd zo nijpend dat *ESB* van eind 1944 tot de bevrijding in 1945 niet is verschenen. Omdat de latere professor Lambers een voorraad papier had achtergehouden, kon *ESB* toch enige weken na de bevrijding – in een oranje omslag – weer verschijnen.

1946–1976

De periode na de oorlog werd gekenmerkt door een voortdurende en sterke economische groei. Het bedrijfsleven kreeg steeds meer behoefte aan gedegen informatie. Het aantal gebieden waarop de zorg van de overheid zich uitstrekte nam toe, en daarmee het aantal beleidsvragen. Meer jongeren volgden hoger onderwijs. Uitgever NEI profiteerde van deze groei door het aantal en de diversiteit van de onderzoeken sterk uit te breiden. Het vormde daarmee een stabiele omgeving waarin *ESB* zich kon ontplooiën. De technische kant van het uitgeven werd overgedragen aan de ‘Koninklijke Roelants’ in Schiedam (die in de oorlog illegaal *het Parool* gedrukt had).

ESB was (net als veel andere tijdschriften) onderdeel van het algemene groeiproces. Het aantal abonnementen (inclusief ‘leden’) groeide snel naar iets boven de 6000 (figuur 1).

De penetratie in de drie belangrijkste doelgroepen (bedrijven, overheid, studenten) nam toe, evenals de advertentieomzetten. De inhoud van *ESB* werd aangepast aan de verschuiving van de vraag: minder statistische informatie en meer degelijke stukken; verder werd de vormgeving sterk verbeterd. Uit een marktonderzoek uit 1965 bleek dat elk particulier abonnement 1,5 lezer en elk zakelijk abonnement zelfs 7 lezers kende. Dat betekent een totale lezerskring van 20.000. Bij het vijftigjarig jubileum in 1966 was er dan ook alle reden voor tevredenheid:

“Continuïteit in het maatschappelijk vlak immers – economen weten dit sinds Schumpeter – berust op het vermogen tot veranderen. Verandering in de vorm van het product, de samenstelling van het product en de productiewijze, niet echter de instelling. Alle veranderingen zijn slechts instrumenten tot behoud van het doel, in dit geval dienstverlening in openheid.” (Lambers, 1966)

Er volgden nog tien goede jaren. Aan het eind van deze periode was de marktpositie van *ESB* sterk. Het blad stond in het centrum van de discussies over economisch beleid en bedrijfsstrategie (dus *ESB* betekende voor velen *need to know*). Ook wilden auteurs graag een bijdrage aan het blad leveren. Er was niet veel concurrentie, maar de interne positie was slecht: *ESB* had het interne management verwaarloosd en er werd jaren lang flink verlies geleden. De situatie werd zo nijpend dat opheffing dreigde. Een mecenas uit het Rotterdamse bedrijfsleven is toen bijgesprongen en heeft daarmee weer net voldoende financiële ruimte gecreëerd om *ESB* door te laten gaan (zie Hoffman, 2016).

1976–2003

De economische crisis van 1974–1979 veranderde de situatie volledig. Bedrijven en overheden gingen sterk op kosten bezuinigen en ook de particuliere bestedingen kwamen onder druk. Bij de uitgever NEI was dat te merken: de opdrachtenportefeuille werd dunner en de marges liepen terug. Ook bij *ESB* kwam de crisis hard aan, zodat het aantal abonnees terug begon te lopen. Niet alleen omdat de marktomvang afnam, ook de concurrentie nam toe. *Economienblad* en *FEM* verschenen op de markt en de dagbladen

Het aantal gebieden waarop de zorg van de overheid zich uitstrekte nam toe, en daarmee het aantal beleidsvragen

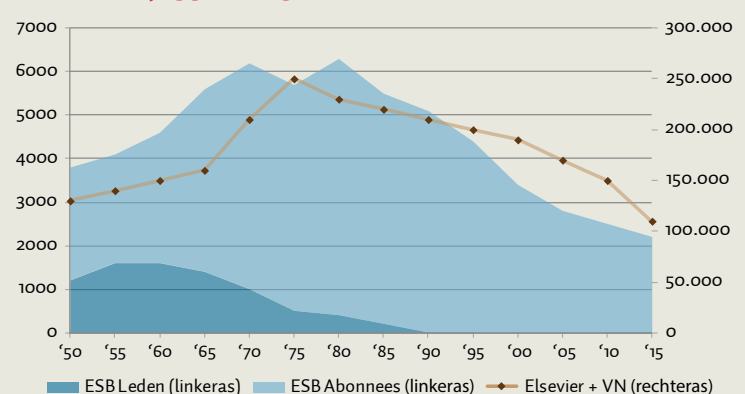
begonnen met weekendbijlagen. En door de internationalisering nam de penetratie van Engelstalige tijdschriften toe.

Het werd steeds duidelijker dat de bedrijfsvoering van *ESB* moest veranderen en dat een beter product in de markt moest worden gezet. Gedurende de gehele periode werden dan ook acties ondernomen om de positie van het blad op beide punten te verbeteren.

Die betroffen allereerst *verhoging van de opbrengsten*. Bijvoorbeeld door de aantrekkelijkheid van de inhoud te verhogen middels meer discussie, van de presentatie door kortere artikelen en van de vormgeving door steunkleuren. Daarnaast door de doelgroep uit te breiden, vooral in de

Ontwikkeling aantallen leden en abonnees van *ESB* en van publieksweekbladen Elsevier en Vrij Nederland, 1950–2015

FIGUUR 1

Bron: Molle, 2016

richting van bedrijfseconomen. Verder door prijsdifferentiatie door te voeren (bedrijfsabbonementen duurder dan particuliere). En ook door meer advertenties te werven en gesponsorde ‘dossiers’ uit te geven.

Het maatregelenpakket betrof daarnaast de *verlaging van de kosten*. Ook hier werden alle denkbare instrumenten ingezet: verlaging van arbeidskosten door een beter samenspel van redactie en auteur, het afschaffen van gratis abonnementen en van de honoraria van auteurs, het invoeren van desktoppublishing *et cetera*. In dat kader werden er ook vaste relaties wat betreft uitbesteden opgezegd en werd er meerdere keren gewisseld van drukker en advertentiebureau.

Ten slotte werden ook maatregelen genomen om *ESB organisatorisch beter in te richten*, zoals verstrakking van de rol van het NEI als uitgever op bedrijfseconomisch gebied, invoering van een Commissie van Advies voor strategische vraagstukken en regelmatige wisseling van hoofdredacteur.

Bij het 75-jarig jubileum waren de effecten daarvan zichtbaar, maar bleek ook dat er nog veel meer inspanningen nodig waren (Molle, 1991). Die werden dan ook geleverd, maar ze waren niet voldoende om de afkalving van het aantal abonnementen en van de advertentieopbrengsten tegen te houden. Die afkalving vond overigens in vergelijkbare mate plaats bij andere tijdschriften, inclusief publiektijdschriften (figuur 1). Aan het eind van de eeuw bleek het aantal lezers (abonnees *en* meelezers) te zijn gedaald tot rond de 10.000.

Als gevolg van deze ontwikkelingen konden tegen het eind van de periode de opbrengsten de kosten niet meer dekken. Het bedrijfsmodel van het NEI en zijn rechtsopvolger Ecorys bood immers geen mogelijkheid om te profiteren van schaalvoordelen bij de belangrijkste posten aan de kosten- en opbrengstenkant. En het NEI kon geen investeringen doen in digitale productontwikkeling. Uitgevers konden dat echter wel, dus trokken we de conclusie dat *ESB* beter gepositioneerd zou zijn als het onderdeel zou worden van een bedrijf dat uitgeven als kernactiviteit had.

2003–2015

In gesprekken met een aantal uitgevers bleek dat *ESB* interressant was voor de gespecialiseerde uitgeverij Lemma BV in Utrecht. Die heeft het blad vervolgens in 2003 overgenomen van Ecorys. Daarbij werd er overigens door de laatste bedongen dat deze nog een bepaalde betrokkenheid via de uitgeefrechten zou houden om de continuïteit

van *ESB* zeker te stellen. Dat bleek een nuttige bepaling, omdat Lemma na een paar jaar werd overgenomen door Koninklijke Boom, die eind 2005 concludeerde dat *ESB* niet tot hun *core business* behoorde. In overleg met Ecorys is *ESB* toen overgenomen door de Sdu. In de acht jaar dat de Sdu *ESB* heeft uitgegeven, kampte deze met steeds grotere problemen om het blad kostendekkend te houden en heeft daarbij geen nieuw perspectief gecreëerd. Op zoek naar andere opties bleek FD Mediagroep (FDMG) in *ESB* een aantrekkelijke versterking te zien van hun economische domein. De FDMG bood *ESB* de kans om digitaal door te ontwikkelen en te profiteren van hun marketingkracht. Begin 2015 heeft Sdu *ESB* aan FDMG overgedragen. Ten tijde van dit schrijven wordt er druk onderhandeld tussen de FDMG, *ESB* en de KVS over een samenwerkingsovereenkomst waarin KVS en *ESB* samengaan. Zodra deze overeenkomst is gesloten, zal Ecorys ook de merkrechten van *ESB* aan de KVS overdragen.

In deze eeuw is de concurrentiepositie van *ESB* ingrijpend veranderd. Zo zijn toetreders uit de jaren zeventig, zoals *Economenblad* en *FEM*, volledig uit de arena verdwenen. De aard van de concurrentie is ook veranderd en loopt nu vooral via de digitale media. En er is sinds 2008 een nieuwe toetredster: *Me Judice*.

Op dit moment zijn er 2200 papieren abonnementen in omloop. De reikwijdte van *ESB* is groot: beleidsinstellingen zoals DNB, CPB, CBS en PBL hebben digitaal toegang voor alle medewerkers via een abonnement, en ook rijksambtenaren hebben dat. Ook alle economische faculteiten (inclusief de studenten) hebben digitaal toegang via hun bibliotheken in een gezamenlijk abonnement.

2015–?

De afgelopen honderd jaar overziende, kunnen we vaststellen welke kenmerken van *ESB* stabiel zijn geweest en welke veranderlijk. *Stabiel* waren de missie, de beginselen en de naam. Ook het samenspel van een zakelijke uitgever, een onafhankelijke redactie en externe auteurs blijkt in al die jaren niet veranderd. Meer diepgaand kijkend naar deze stabiele elementen zien we steeds woorden terugkomen als ‘onpartijdig’, ‘gedegen argumenten’, ‘open discussieplatform’, ‘brugfunctie tussen wetenschap en praktijk’.

Veranderlijk bleken de vorm waarin en de frequentie waarmee *ESB* zijn inhoud aan de lezers aanbood. Die betroffen allereerst aanpassingen om het blad aantrekkelijker te maken, zoals kortere en vlotter leesbare artikelen, fraaiere lay-out en meer kleurgebruik. Daarnaast zijn er ook aanpassingen aan nieuwe technologie, zoals een web-based discussieplatform en digitale verzending.

In de toekomst zal *ESB* met nieuwe en nu nog onbekende uitdagingen geconfronteerd worden. Wij vertrouwen erop dat *ESB* ook dan zal vasthouden aan zijn missie en beginselen. En we wensen dat het blad ook in de komende eeuw steeds weer de vorm zal weten te vinden die aansluit bij de veranderende wensen van lezer.

LITERATUUR

Hoffman, L. (2016) *ESB is een meneer en een Heer*. *ESB*, 101(4726), (pagina's nog te bepalen)

Lambers, H.W. (1966) *Na vijftig jaren*. *ESB*, 51(2523), 7.

Mandele, K.P. van der (1941) *Vijfentwintig jaar ESB*. *ESB*, 26(1302), 1.

Molle, W.T.M. (1991) *Omzien en doorgaan*. *ESB*, 76(3789), 5.

Molle, W.T.M. (2016) *ESB 100 jaar in bedrijf; behoud van het doel, verandering van de vorm*. Artikel op www.economie.nl, te verschijnen.

1 Inleiding

1.1 Doel

ESB heeft gedurende de afgelopen 100 jaar steeds een belangrijke rol gespeeld in het denken en discussiëren over economische en maatschappelijke vraagstukken en over de beste wijze om die aan te pakken. Het heeft daarmee bijgedragen aan een verbetering van de besluitvorming in bedrijven, instellingen en overheden. Daarmee is suboptimaal beleid en het daarmee gepaard gaande welvaartsverlies voorkomen.^{iv}

Gezien dit maatschappelijke belang van ESB is het interessant om te kijken naar de voorwaarden, die moesten worden vervuld om ESB 100 jaar lang deze rol te laten vervullen. In andere woorden te kijken naar de manier waarop het bedrijf ESB zich al die tijd heeft staande gehouden. Wij volgen daarbij drie benaderingen.^v

1.2 Drie benaderingen

1.2.1 Bedrijfskundig

ESB kan gezien worden als een bedrijf, dat zich in de markt moest bewijzen. ESB was en is weliswaar maar een klein bedrijf (minder dan 1 miljoen euro omzet en maar enkele medewerkers)^{vi}. Maar het gedurende 100 jaar levensvatbaar houden van een dergelijk klein bedrijf is bepaald uitzonderlijk. En dus kunnen er uit de ervaring van ESB misschien wat lessen worden getrokken voor anderen (die de ambitie hebben om ook 100 jaar te worden). Onze eerste insteek is dan ook bedrijfskundig.

1.2.2 Tijdschriftkundig

ESB is echter ook een specifiek product. Het is een tijdschrift dat uitgegeven moet worden. Ook in dat opzicht is ESB uitzonderlijk. Er zijn nl niet zoveel tijdschriften die even oud zijn geworden als ESB. Er is ons geen systematische studie bekend naar de leeftijd van tijdschriften. Op grond van wat uit diverse bronnen wel beschikbaar bleek is tabel 1.1 samengesteld.

Tabel 1.1 Sommige, een eeuw oude, Nederlandse tijdschriften (vak-, leden- en opiniebladen)

startjaar	Naam	Frequentie (x per jaar)	Uitgever/Organisatie
1833	Tijdschrift voor Nijverheid; Maatschappijbelangen	6	Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel
1837	De Gids	6 - 8	(literatuur)
1852	De Economist	4	KVS/Springer
1857	Nederlands Tijdschrift voor de Geneeskunde	50	Onafhankelijke stichting
1884	De Kampioen	12	ANWB
1916	<i>Economisch-Statistische Berichten</i>	50, nu 25	IEG, NEI, Ecorys, Lemma, SDU, FDGM
1924	Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie	10	

Bronnen: Lans (2002), van Delft et al (2006), Meer en van 't Hof (2007).

ESB is natuurlijk niet goed te vergelijken met de bladen die in de tabel genoemd zijn. Zo is de Kampioen, het ledenblad van de ANWB, al jaren het tijdschrift met de grootste oplage (3.5 miljoen,

d.w.z. duizend maal zo groot als ESB). Het Nederlands Tijdschrift voor de Geneeskunde heeft als vakblad een duidelijker achterban dan ESB.

De in de tabel genoemde tijdschriften zijn maar een miniem gedeelte van de onafzienbare rij titels die in de loop van de laatste honderd jaar op de markt gebracht zijn en die weer verdwenen zijn. Dat kan verklaard worden uit het feit dat er veel factoren zijn die een blad kunnen doen falen (zie kader 1.1).

Kader 1.1 Vele faalfactoren

'Zakelijke troebelen spelen een doorslaggevende rol in de ondergang van een tijdschrift. Gebrek aan medewerkers, kopij en abonnees, conflicten met de uitgever, gebrek aan financiële middelen, zwakke promotie, concurrentie van tijdschriften die in dezelfde, vaak kleine vijver vissen, de – vooral in Nederland - beperkte afzetmarkt en afhakende uitgevers en redacteurs... het is eigenlijk een wonder, dat zoveel tijdschriften het wel hebben gered.'

Bron: Redactie TS (2002).

Het analyseren van ESB als tijdschrift in een deelmarkt vraagt dus om een specifieke benadering. Onze tweede aanpak is dus tijdschriftkundig.^{vii}

1.2.3 Geschiedkundig

ESB heeft de afgelopen eeuw gewerkt onder sterk wisselende omstandigheden. Technologische ontwikkelingen, mondialisering en individualisering hebben enorme veranderingen in de economische- en bedrijfsstructuur veroorzaakt. Veranderende maatschappelijke opvattingen hebben een grote vermeerdering gebracht van het aantal gebieden waarop de overheid ingrijpt in het economisch proces. Doel van deze studie is niet om die veranderingen te beschrijven; wel om het bedrijf en product ESB te plaatsen in deze veranderende historische context. Dit stuk specifieke bedrijfsgeschiedenis kan mogelijk bijdragen aan een scherper beeld van die maatschappelijke ontwikkeling.^{viii} Dus is de derde insteek een geschiedkundige.

1.3 Opzet en structuur

1.3.1 Thematisch in plaats van chronologisch

In de afgelopen eeuw hebben zich zeer ingrijpende wijzingen voorgedaan in de economie en in de behoefte aan informatie die via een tijdschrift geleverd wordt. Het ligt dan ook voor de hand om die periode in te delen in min of meer homogene tijdvakken. Toch hebben we hier niet voor die oplossing gekozen, omdat zo een chronologische indeling van de periode van 100 jaar niet praktisch bleek. Er bleek namelijk maar een duidelijke cesuur aanwezig te zijn; de tweede wereldoorlog (WOII). In de 70 (van de 100) jaar na WOII zijn er wel scheidslijnen te onderkennen voor afzonderlijke karakteristieken, maar die vallen in de tijd niet samen. Elke standaard tijdsindeling zou dan een vertekening van de werkelijkheid inhouden. Daarom is gekozen voor een voornamelijk thematische indeling. Overigens zal binnen de thema's wel een op dat thema passende tijdsindeling worden gebruikt.

1.3.2 De hoofdstukindeling

De opzet van deze studie is geïnspireerd door de klassieke vragenlijst: Wie, wat, waar, waarom, hoe. De vraag 'Waarom' komt in hoofdstuk 2 aan de orde, 'wie' in hoofdstuk 3 en 'wat en hoe' in hoofdstuk 4. Als gevolg van de keuze in de vorige paragraaf komt het 'wanneer' in elk hoofdstuk terug. Aan het element 'waar' zal maar sporadisch aandacht geschonken worden.

Hoofdstuk twee begint met een korte schets van de *missie* van ESB (de waarom vraag) en van de manier, waarop inhoud gegeven is aan die missie in een sterk veranderend medialandschap. We zullen dit doen aan de hand van enkele essentiële kenmerken van het bedrijf.

Daarna zal in hoofdstuk drie uitgebreid worden ingegaan op de belangrijkste *actoren* (de wie vraag). In die groep onderscheiden we de uitgever, de redactie, de Commissie van Redactie/Advies en de bedrijven die een essentieel onderdeel van het productieproces verzorgden; vooral de drukker.

In hoofdstuk vier zal ingegaan worden op de verschillende *acties* (de wat en hoe vragen). In de afgelopen 100 jaar moest ESB zich steeds in de markt bewijzen en dat hield in dat het product steeds moest worden aangepast aan de zich wijzigende vraag en het productieproces aan de nieuw beschikbaar komende technologieën.

Tenslotte zal in hoofdstuk vijf gekeken worden naar wat wel en wat niet bereikt is. Die balans is overwegend positief.

1.4 Verantwoording en dank

Deze studie is hoofdzakelijk gebaseerd op *geschreven bronnen*.^{ix} Om twee redenen is daaraan ook zorgvuldig gerefereerd. Ten eerste om de mogelijkheid te bieden aan derden om het gebodene te verifiëren. Ten tweede om de toegang tot de onderliggende bronnen voor ander gebruik te vereenvoudigen.

Kwantitatieve gegevens zijn vooral geput uit de ongepubliceerde financiële jaarverslagen van de organisatie die de langste tijd uitgever van ESB is geweest: NEI/Ecorys. Die cijfers hebben, aangevuld met cijfers uit gepubliceerde bronnen, gediend als grondslag voor de diverse tabellen en grafieken, en voor veel berekeningen waarvan de resultaten in de tekst verwerkt zijn.

Daarnaast wordt voor bepaalde onderdelen van de tekst, die het recente tijdvak betreffen, gebruik gemaakt van de *herinneringen van direct betrokken personen*. In die groep ben ik in het bijzonder schatplichtig aan de oud-hoofdredacteuren Leen Hoffman, Leo van de Geest, Hugo Keuzenkamp, Fieke van der Lecq, Albert Jolink en aan de huidige hoofdredacteur Sandra Phlippen. Zij hebben allen de concepttekst nagekeken op onvolledigheden en onjuistheden, hebben suggesties gedaan voor aanvullingen en verbeteringen en hebben (soms substantiële) stukken tekst aangeleverd. Dank ook aan de personen, die uit anderen hoofde een stuk van de ESB geschiedenis kennen in het bijzonder Pieter Taselaar van Ecorys. Dank tenslotte aan allen die behulpzaam zijn geweest bij het ontsluiten van bronnen, het maken van berekeningen en de opmaak van het rapport.

2 Product en bedrijf in een veranderend medialandschap

2.1 Inleiding

Dit korte hoofdstuk heeft een tweeledig doel. Eerst het beschrijven van de essentiële kenmerken van ESB en vervolgens het plaatsen van ESB in een algemene ontwikkeling van tijdschriften. Dat tweeledig doel bepaalt ook de indeling.

In de volgende paragraaf zullen we eerst ingaan op wat tegenwoordig het DNA genoemd wordt van een bedrijf of instelling. We testen op dat punt de missie, beginselen, naam en formule. We zullen daarbij aangeven, welke van deze elementen in de loop van de tijd overwegend stabiel zijn gebleven (zoals nu eenmaal bij DNA gebruikelijk) en welke toch aangepast moesten worden.

In het tweede deel van dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de veranderingen, die zich in de loop de decennia hebben voorgedaan in het medialandschap. We beschrijven achtereenvolgens de veranderende rol van het vakblad, de algemene tendensen uit de afgelopen 50 jaar en de belangrijkste trends die sinds een jaar of tien de ontwikkelingen kenmerken.

In het derde deel zullen we ingaan op de ontwikkelingen bij ESB en die plaatsen in het licht van de algemene trends. Het maakt het mogelijk te laten zien, wat in die 100 jarige ontwikkeling van ESB bepaald is door algemene factoren en wat ESB specifiek is.

2.2 Stabiliteit van missie en identiteit

2.2.1 Steeds dezelfde opdracht

ESB is ontstaan uit een duidelijk in de markt gevoelde behoefte. Tijdens de Eerste Wereldoorlog bestond er in Nederland namelijk een gebrek aan publicaties over bedrijfs- en algemeen economische onderwerpen. De kranten deden dat niet en gespecialiseerde bladen bestonden niet. *'Er was de, zeer eerbiedwaardige, Hollandse Economist, eens per maand verschijnend, die echter vooral theoretisch gestelde stukken bevatte, maar een zo uitstekend en levendig weekblad als de Engelse Economist was er niet'* (van der Mandele 1956).ⁱ ESB moest in die leemte voorzien. De initiatiefnemers streefden daarbij naar een weekblad dat een breed publiek moest aanspreken, wat al meteen bleek uit de ondertitel van het blad: *Weekblad voor Handel, Nijverheid en Verkeer*.ⁱⁱ Deze doelstelling is in de loop der decennia meerdere keren qua bewoordingen aangepast maar in essentie dezelfde gebleven (zie kader 2.1):

Kader 2.1 Missie toen en nu

ESB moest een wekelijkse rapportage geven *'over datgene, wat op economisch gebied was voorgevallen; een berichtgeving, die waardevol voor den koopman of den ambtenaar, maar tevens leerrijk voor de pas aangekomen studenten in de economische wetenschappen zou zijn'* (van der Mandele, 1941, blz. 5).ⁱⁱⁱ

'ESB signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie' (huidige colofon van ESB).

'Wie wil weten hoe de economie in elkaar steekt vindt in ESB de ideale informatiebron. Al 100 jaar biedt ESB inzicht in markten en argumenten voor beleid. Behalve het economische vakblad is ESB ook het communicatieplatform voor economie en beleid in Nederland.' (ESB website)

2.2.2 Steeds vaste beginselen

Bij de oprichting van ESB werd niet alleen de missie geformuleerd, maar ook de beginselen die uitgangspunt zouden zijn voor het handelen van de redactie bij het kiezen van onderwerpen en de beoordeling van artikelen. De sleutelwoorden daarbij waren *onafhankelijkheid, onpartijdigheid en gedegenheid*.

Lange tijd zijn de redactionele beginselen, zoals deze bij de oprichting werden geformuleerd vanzelfsprekendheden geweest. Echter, met de toenemende verzakelijking van ESB en de juridificering van de maatschappij werd begin deze eeuw de behoefte gevoeld om een en ander schriftelijk vast te leggen.^{iv} In een gezamenlijke vergadering van redactie, commissie van redactie en uitgever van 14 april 2005 zijn de redactionele beginselen vastgesteld (zie kader 2.2).

Kader 2.2 Redactionele beginselen; toen en nu

'Het weekblad mag tot geen partij behoren. Tot zijn kolommen mogen wel toegelaten worden beschouwingen, welke tot een economisch en politiek debat kunnen leiden, maar nimmer uitingen, welke het karakter van een strijd zouden aannemen.' (Vissering 1926)

'Het is een vrije tribune, het laat ieder aan het woord, die op economisch gebied iets te zeggen heeft, dat van belang is, dat degelijk is gefundeerd en in behoorlijke toon, taal en vorm is gesteld en dat zich niet beperkt tot een herhaling van wat elders reeds is geuit.' (Polak, 1937)

'In de artikelen, die in ESB verschijnen, kunnen uiteenlopende meningen over economische theorie en economisch beleid worden verdedigd. De redactie beoordeelt analyses op basis van onderbouwing, relevantie en toegankelijkheid. Ongeacht politieke visie of economische school. De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel.' (Redactiebeginselen sinds 2005)

2.2.3 Steeds met dezelfde naam

ESB is in de honderd jaar van zijn bestaan niet van naam veranderd. Dat betekent niet dat er geen druk is geweest om die te veranderen. Die druk kwam het meest naar voren als er spanning bleek tussen het beeld dat de naam oproep bij de doelgroep en de verwachtingen van de doelgroep. Zo werd in de loop van de jaren vijftig duidelijk, dat ESB niet langer hoefde te voorzien in statistische informatie, omdat die functie intussen veel beter vervuld werd door de diverse op het publiek gerichte uitgaven van het CBS.^v Er is toen echter niet voor gekozen om de naam te veranderen, omdat die al sterk ingeburgerd was.^{vi}

Eind jaren '90 leefde opnieuw het idee om de naam te veranderen, overigens met behoud van de afkorting ESB. *'Economisch en Sociaal Beleid'* paste perfect bij de afkorting en zou ook goed bij het grootste deel van de doelgroep passen. Er is toen niet voor gekozen, omdat er in die periode juist een flinke inspanning werd gedaan om de bedrijfseconomen weer meer bij ESB te betrekken, en daarbij zou een dergelijke naamswijziging bepaald niet behulpzaam zijn geweest. Wat daarvoor wel behulpzaam zou zijn geweest was het alternatief *'Economie, Sociaal en Bedrijf'*, maar Sociaal was in deze combinatie taalkundig nogal kreupel. Daarna is er ook met de gedachte gespeeld om de titel te veranderen in *Economisch Sociale Berichten*. Er werd echter de voorkeur aan gegeven om de S van Statistische nieuw leven in te blazen, onder andere door de banden met het CBS aan te halen.

De stabiliteit die geldt voor de volledige naam geldt minder voor de afkorting 'ESB'. Die laatste werd overigens al snel beter bekend dan de volledige naam. Daarom werd in de jaren 70 ook een verandering van de schrijfwijze nodig. Taalkundig moest destijds het in de naam Economisch-Statistische Berichten voorkomende liggende streepje ook in de afkorting terugkomen (E-SB). In de praktijk was dat echter uiterst onhandig en dus werd door Leen Hoffman, destijds hoofdredacteur, voorgesteld om het streepje weg te halen. Dat werd pas na ampele discussie door de Commissie van Redactie geaccepteerd. De afkorting ESB is daarna snel ingeburgerd en wordt sinds enige tijd zelfs prominent gebruikt in de digitale omgeving. En omdat ESB steeds meer als merk wordt ervaren is ook de schrijfwijze daarop aangepast: 'Esb' of 'esb'. De mate van maatschappelijke acceptatie blijkt wel uit het feit dat ESB in de afkortingenlijst van de Van Dale is opgenomen; dat is naast esb maar zeer weinig andere tijdschriften gelukt.^{vii}

2.2.4 Lang met dezelfde formule, maar met recente verschuivingen

Voor de formules van ESB hebben een aantal *uitgangspunten* vanaf het begin vastgestaan. Die hielden in dat:

- artikelen door onafhankelijke auteurs werden geschreven,
- de redactie de samenstelling van de nummers en dus de keuze van de artikelen deed,
- het blad in gedrukte vorm werd gepubliceerd,
- wekelijks verscheen, en
- per post naar de abonnees werd verzonden.

In de loop van geschiedenis van ESB moesten onder druk van technologische en marktontwikkelingen een aantal van die uitgangspunten herijkt worden. Op de oorzaken daarvan zal later in dit hoofdstuk ingegaan worden terwijl er in hoofdstuk 4 meer in het bijzonder zal worden ingegaan op de consequenties ervan. Kort samengevat houdt dit in dat de eerste twee uitgangspunten steeds behouden zijn gebleven, terwijl de laatste drie pas vrij recent zijn verlaten.

2.3 Veranderingen in het medialandschap

2.3.1 Plaatsbepaling van ESB in het medialandschap

ESB is een gespecialiseerd blad, dat zichzelf ziet (en aan derden presenteert) als het blad voor economen. Daarmee valt het in de categorie vakbladen. Die hebben specifieke kenmerken, die ook hun functioneren bepalen (zie kader 2.3).^{viii}

Kader 2.3 Kenmerken vakblad

'Een vakblad wordt gekenmerkt door een specialistische inhoud gericht op een beroepsgroep of kennisgebied: de z.g. 'need to know' informatie.' De commerciële exploitatie van vaktijdschriften is gebaseerd op twee pijlers: vakgerelateerde (personeels) advertenties en abonnementen.'
'Overigens zien de uitgevers van vakbladen zichzelf vooral als 'informatiemakelaars'. 'Naast het blad wordt de site steeds belangrijker.'

Bron: Bloemlezing van zinnen uit: Cramer en Zwaan (2011), blz. 50.

2.3.2 Wat zijn de belangrijkste trends in de afgelopen halve eeuw?

Vakbladen hebben dan wel specifieke kenmerken, ze zijn ook blootgesteld aan dezelfde maatschappelijke ontwikkelingen als andere tijdschriften. Op deze brede ontwikkelingen hebben alle tijdschriften in veelal vergelijkbare zin gereageerd. Zowel ontwikkelingen als reactie zijn goed verwoord voor de z.g. publiekstijdschriften (zie kader 2.4).

Kader 2.4 De reactie van publiekstijschriften op de uitdagingen

'In 1951 breekt een periode aan van snelle economische groei. Meer welvaart, meer vrije tijd en een toegenomen mobiliteit, kortom: de 'welvaartstaat'. (Tijdschriften) zijn een middel bij uitstek om het karakter van de eigen groep in stand te houden en het dan ook niet ongebruikelijk dat redacties de lezer belerend toespreken. Aan de bloeiperiode van de almaar stijgende oplagecijfers komt in de loop van de jaren tachtig een einde. De economische teruggang zorgt over de gehele linie voor een daling van de oplagecijfers.'

'De advertentieomzetten van tijdschriftuitgevers groeien vanaf de jaren zestig. (Maar vanaf de jaren tachtig lopen) de advertentie-inkomsten terug.'

(Vanaf die tijd) 'neemt de concurrentie van andere media toe. Dagbladen introduceren sterk op tijdschriften lijkende bijlagen. Het lezen in algemene zin is in de afgelopen decennia afgenomen en dat is ook zichtbaar in de tijd die de Nederlander besteedt aan tijdschriften.'

'Door vergroting van efficiency, ... en door bladen aan een continue restyling te onderwerpen slaagt de tijdschriftenwereld er toch in de markt gezond te houden. Ook produceren redacties speciale bijlagen, bedoeld om advertenties aan te trekken. Lucratief blijkt ook de (mede)- organisatie van grootschalige evenementen. Informatie over al deze activiteiten is te vinden op de website, waarvan elk zichzelf serieus nemend tijdschrift er tegenwoordig een bezit. Tijdschriften worden merken. Het gaat niet meer alleen om de papieren uitgave, maar om een merk met verschillende uitingen, zoals specials, websites,... boeken.'

Bron: Bloemlezing van zinnen uit de tekst van van Dijk (2006), blz. 8-10

Voor ESB lijken de beschreven ontwikkelingen ook zeer relevant. De invloed van de ontwikkelingen in het eerste tekstblok van kader 2.4 zullen gezien worden in de komende paragrafen; die in het tweede tekstblok in de concurrentie analyse (par 4.2) en de ontwikkelingen in het derde tekstblok in de beschrijving van de acties voor verhoging inkomsten en verlaging kosten (resp. par 4.3 en par 4.4).

2.3.3 Recente veranderingen

De veranderingen die zich hebben voorgedaan in de vorige eeuw (en in algemene zin zijn beschreven in de vorige paragraaf) hebben zich in de afgelopen 10 jaar in verscherpte vorm voortgezet. Dat maakte dan ook veel ingrijpendere maatregelen nodig (zie kader 2.5).

Kader 2.5 De belangrijkste trends in het tijdschriftenlandschap van de laatste tien jaar.

1 Gedrukte media verliezen terrein. Het lezen van tijdschriften heeft in de afgelopen jaren aanzienlijk terrein verloren. *'Vooral jongeren lezen minder; zij 'kijken' en 'zappen' meer dan vroeger- en lijken in dat gedrag ook te volharden als ze ouder worden. Traditionele printmedia zien langzaam maar zeker een publiek verdwijnen'.*

2 Scherpere bladformules. *'Uitgevers proberen door differentiatie een antwoord te vinden op de toenemende concurrentie en het veranderde leesgedrag van de consument.' 'Met nog scherper op doelgroepen toegespitste bladformules proberen zij beter in te spelen op de behoeften van de ontvangers.'*

3 Niet meer print alleen. *'Liefde op het eerste gezicht was het allerminst tussen tijdschriften en internet. Het was eerder een verstandshuwelijk.'*

4 Samenwerken met adverteerders. *'Adverteerders brengen samen met uitgevers productlijnen op de markt, sponsoren door het tijdschrift georganiseerde evenementen en profileren zich nadrukkelijk met positieve recensies'.*

5 Meer rompredacties. *'De dalende inkomsten nopen tijdschriften ertoe steeds flexibeler te werken. Bij een rompredactie bestaat de redactie nog slechts uit enkele coördinatoren en eindredacteuren die gezamenlijk een legerdje freelancers aansturen.'*

6 Opmars van gratis. *'Relatietijdschriften zijn per definitie niet onafhankelijk in de nieuwsvoorziening. Maar lezers waarderen ze'. 'Onder de relatiemediën heeft een professionaliseringsslag plaatsgevonden om de betrouwbaarheid te bevorderen'.*

Bron: Bloemlezing van zinnen uit Cramer en van de Zwaan (2011), blz. 36-41

Ook voor ESB zijn de meeste van deze trends van belang. In de paragrafen hierna zullen we al ingaan op de trends die de meest ingrijpende gevolgen hebben gehad (1 t/m 3). Op de andere trends zal in hoofdstuk 4 nader worden ingegaan.

2.4 Ontwikkeling ESB in het licht van de belangrijkste trends

2.4.1 Groei en daling van het aantal abonnementen

ESB is onderdeel geweest van de algemene trend van sterke groei in de naoorlogse periode en van flinke terugval sinds de crisis van de jaren zeventig (begin tekst uit kader par 2.4 en trend nr. 1 uit kader 2.5). Daarbij moet overigens bedacht worden, dat ESB zowel abonnees als leden heeft gekend.^{ix} De ontwikkeling van beide categorieën, van het ESB totaal en van een vergelijkingsgroep van publieksweekbladen is in volgende tabel weergegeven.^x

Tabel 2.1 Leden en abonnees van ESB (x 1000) en van publieksweekbladen (x 100.000) 1950-2015

Jaar	ESB Leden	ESB Abonnees	ESB Totaal	Elsevier + VN
1950	1.2	2.6	3.8	1.3
1955	1.6	2.5	4.1	1.4
1960	1.6	3.0	4.6	1.5
1965	1.4	4.2	5.6	1.6
1970	1.0	5.2	6.2	2.1
1975	0.5	5.2	5.7	2.5
1980	0.4	5.9	6.3	2.3
1985	0.2	5.3	5.5	2.2
1990	-	5.1	5.1	2.1
1995	-	4.4	4.4	2.0
2000	-	3.4	3.4	1.9
2005	-	2.8	2.8	1.7
2010	-	2.5	2.5	1.5
2015	-	2.2	2.2	1.1

Bron: Drie linker kolommen: Tot 2000: Financiële Jaarverslagen NEI. 2005 bericht uitgever aan bestuur SVvESB; 2010-2015 schattingen. Rechter kolom: Benjamin (2015).

Het aantal *leden* nam tot 1960 zeer sterk toe als gevolg van een actieve ledenwervingspolitiek (Klaassen 1969). Daarna is het ledental steeds afgenomen. Daarvoor zijn twee oorzaken aan te wijzen. De eerste is een algemene trend tot ontbinding van groepsstructuren. De tweede is dat het begrip lid toch niet goed spoorde met de opzet van het werk van de uitgever het Nederlands Economisch Instituut. In het begin van de jaren 1980 is door de directie van het NEI dan ook besloten om het systeem van leden op te heffen. Vermeldenswaard is overigens, dat het begrip leden, dat bij de start van ESB in 1916 leidend was en rond 1985 werd afgeschaft, intussen weer springlevend is (zij het in een ander en aan de huidige tijd aangepaste vorm). Door de akkoorden tussen de uitgever van ESB en de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde zijn de meeste lezers van ESB nu ook lid van de KVS (zie par.4.5.1).

Ook het aantal *abonnementen* steeg in de drie decennia na de oorlog fors. Na het hoogtepunt begin jaren 1980 zakte het aantal abonnees geleidelijk om rond 1990 flink te dalen. De oorzaken van deze structurele daling waren complex. Gedeeltelijk waren ze onderdeel van de algemene trend (zie kader 2.5). Gedeeltelijk was de ontwikkeling ook specifiek voor ESB. Het was dus hard nodig om de formule van ESB beter te laten aansluiten bij de verwachtingen van de lezers.^{xi} Ondanks grote inspanningen op dat punt (zie hoofdstuk 4) is het ook daarna niet gelukt om de dalende tendens in het aantal abonnees om te buigen.

2.4.2 *Verscherpte aandacht voor doelgroepen.*

Beter inspelen op de behoeften van doelgroepen (trend 2 kader 2.5) is pas mogelijk met diepgaande kennis van de doelgroep, zowel qua omvang als karakter. ESB heeft vanaf het begin geprobeerd drie doelgroepen te bereiken. Kort werden deze al aangeduid bij de beschrijving van de missie (zie kader 2.1). Het blad moest 'waardevol voor den koopman en den ambtenaar en leerrijk voor studenten' zijn. Voor de eerste 50 jaar van het bestaan van ESB valt niet meer na te gaan hoe de verdeling van de lezers over die drie groepen heeft gelegen. Voor de tweede 50 jaar kunnen we die verdeling wel wat nader bekijken.^{xii}

In 1965 waren de lezers relatief evenwichtig over verschillende maatschappelijke sectoren verdeeld (Ayelts-Averink, 1964/1965). Daarna lijken er nogal belangrijke verschuivingen te zijn opgetreden. Die gingen vooral ten koste van de deelgroep bedrijfsleven (*de koopman*). Inderdaad bleken de lezers rond de eeuwwisseling geconcentreerd in de academische wereld, de overheid en in mindere mate in maatschappelijke dienstverlening en de financiële sector (d.w.z. vooral *de ambtenaar*) (Pierik, 2001).

De meeste lezers van ESB waren steeds academisch gevormde economen. Ook daar is in de loop van de laatste 50 jaar het zwaartepunt verschoven van bedrijfseconomie naar de algemeen economische specialisatie (in 2000 bijna 90%; Pierik, 2001).

De categorie *studenten* is in kwantitatieve zin steeds vrij beperkt gebleven (rond de 10%). Om ESB voor dit deel van de doelgroep aantrekkelijk te maken werd voor hen een apart tarief ingevoerd. De Rotterdamse oorsprong van ESB werd daarbij duidelijk gemaakt in een verschil in prijs: aanmerkelijk goedkoper voor studenten uit Rotterdam (NEH) dan voor studenten aan de andere universiteiten (in 1942 f13,- voor NEH en f 16,- voor anderen). Dit prijsverschil is in de loop van de jaren verminderd en in 1957 is het onderscheid geheel vervallen.^{xiii}

2.4.3 *Van print naar digitaal.*

Gedurende de afgelopen honderd jaar is ESB steeds in druk verschenen. Maar voor velen is gedrukte informatie niet meer van deze tijd. Vanwege technologische veranderingen is het inderdaad steeds gebruikelijker om informatie digitaal op te vragen en dus ook aan te bieden. Het is de belangrijkste trend in de uitgeefwereld (trend 3 kader 2.5).

De uitgever van ESB heeft lange tijd gearzeld om in deze trend mee te gaan.^{xiv} Daarvoor zijn institutionele redenen aan te geven. In de tijd dat NEI/Ecorys uitgever was van ESB is gestart met een website: www.economie.nl. Die was van commercieel belang omdat mede via dat kanaal de Nederlandse markt voor onderzoek en advies werd bewerkt. Om te vermijden dat deze site in handen zou vallen van een concurrent is bij de overgang van ESB aan Lemma die site niet mee overgegaan (zie par 3.3.6). De ESB gerelateerde inhoud van de site is toen overgezet naar een nieuw domein: www.esbonline.nl. In 2012 is, na een omvattend akkoord tussen alle betrokkenen, de site economie.nl toch aan ESB overgedragen. Die levert via deze site nu ook een zeker divers aanbod aan informatie (zie par 4.3.10).

2.5 Maatschappelijk bereik

2.5.1 Aantal lezers

Het aantal lezers is niet gelijk is aan het aantal abonnees. Voor de eerste helft van de afgelopen 100 jaar valt niet meer na te gaan hoe de verhouding lag. Maar voor de laatste helft zijn er wel enkele gegevens. Zo had elk particulier abonnement rond 1965 gemiddeld 1,5 lezer, elk zakelijk abonnement zelfs gemiddeld 7 (dat hoge cijfer kwam doordat de laatste categorie lezers ESB onder ogen kreeg via interne circulatielijsten). Bij het destijds geldende aantal abonnementen van meer dan 5000 (grotweg gesplitst in de helft zakelijk en de andere helft particulier) leverde dat een gemiddelde verhouding lezer/abonnement op van 4 en een totale lezerskring van ongeveer 20.000 (Aeyelts-Averink, 1965).

Een generatie later, in 2000, bleken er sterke verschuivingen te zijn opgetreden. Het aantal abonnementen was gedaald en dat gold eveneens voor de meelee-factor. Op basis van enigszins optimistische veronderstellingen over beide elementen betekende dat een bereik van 11.000 lezers (Pierik, 2001).

2.5.2 Verdere uitstraling

Het bereik van ESB strekte zich overigens verder uit dan de lezerskring. Omdat ESB gezien werd als een gezaghebbend orgaan citeerden de media veelvuldig uit ESB. Dit werd al in de jaren zestig met enige trots door de directie van het NEI vermeld (Klaassen, 1969). De aanwezigheid van ESB in de pers werd aan het eind van de twintigste eeuw ook duidelijk gemaakt in ESB zelf door het wekelijks opnemen van een citaat. Vooral het Nieuwjaarsartikel van de Secretaris Generaal van het ministerie van Economische Zaken trok altijd veel aandacht (zie kader 2.6).^{xv}

Kader 2.6 Enkele persstemmen

'Een paar dagen na de jaarwisseling kan Nederland kennis nemen van de beleidsopvattingen van de secretaris generaal van Economische Zaken. Het 'orakel' van den Haag gebruikt als medium het Nieuwjaarsartikel in Economisch Statistische Berichten.'

(NRC Handelsblad, geciteerd in ESB, 8-1-1997, Jrg 82, nr. 4088, blz. 3)

'Het is traditie dat de Secretaris Generaal van Economische Zaken met enige regelmaat de knuppel in het hoenderhok gooit. Daarvan getuigt het gebruikelijke Nieuwjaarsartikel in ESB.'

(Het Financiële Dagblad, geciteerd in ESB 6-1-1999, Jrg 84, nr. 4183, blz. 6)

Recent is met tellen van zulke verwijzingen begonnen; in 2015 is ESB ongeveer 40 keer in de schrijvende pers is aangehaald, waarvan 12 keer in het 'FD' (info van de redactie).

3 De belangrijkste actoren

3.1 Inleiding

Voor de continuïteit van ESB was het heel belangrijk, dat er goed werd samengespeeld door de diverse betrokkenen. Dit hoofdstuk geeft dan ook een antwoord op de 'wie' vraag. Het hoofdstuk begint met een korte beschrijving van de rolverdeling en van het samenspel.

Bij het woord actoren dient in eerste instantie gedacht te worden aan instellingen (en organisaties). In dit hoofdstuk gaan we achtereenvolgens in op de belangrijkste daaronder: de uitgever, de redactie, de Commissie van Advies en de subcontractors.ⁱ Binnen deze opzet zullen we ook aandacht besteden aan de personen, die een markante rol gespeeld hebben in de ontwikkeling.ⁱⁱ

Voor elk van deze actoren zullen wij de belangrijkste ontwikkelingen beschrijven, die in de afgelopen honderd jaar hun rol hebben beïnvloed. Daarbij zullen we per actor een chronologische opzet hanteren.

3.2 Missie en beginselen bepalen samenspel van actoren

3.2.1 Centrale rol redactie

ESB wordt niet door de redactie geschreven, maar door de auteurs. Omdat het willekeurige aanbod van artikelen geen degelijk en aantrekkelijk weekblad oplevert moet de redactie er voor zorgen, dat de beginselen worden vertaald in een aantal richtlijnen voor het maken van keuzes in de dagelijkse praktijk.

Zeer belangrijk daarbij is aandacht voor *kwaliteit*. ESB kan alleen gezaghebbend zijn als de lezer er van op aan kan dat de artikelen gebaseerd zijn op serieus onderzoek, dan wel meningen verdedigen op basis van heldere en steekhoudende argumenten. Dat is niet eenvoudig, omdat de dynamiek van een weekblad met zich meebrengt, dat er vaak geen tijd is om de kwaliteit via 'peer review' te laten beoordelen.

Een ander punt is *aantrekkelijkheid*. Om de belangstelling van de diverse doelgroepen vast te houden moeten de behandelde onderwerpen evenwichtig verdeeld zijn over de belangstellingsgebieden van de lezer. Ook dat is niet eenvoudig, omdat het aanbod sterk afhangt van de bereidheid van auteurs om voor ESB te schrijven en die bereidheid wisselt al gelang hun achtergrond. Verder moeten de artikelen helder, beknopt en toegankelijk worden geschreven en bij voorkeur actuele onderwerpen bestrijken.

Vasthouden aan de bovengenoemde kernpunten vergt een grote verantwoordelijkheid van de redactie en stelt hoge eisen aan de redacteuren. Zij moeten goed op de hoogte zijn van de theoretische ontwikkelingen en een antenne hebben voor actuele en op handen zijnde maatschappelijke ontwikkelingen. Zij moeten de kwaliteit van een divers aanbod goed en snel kunnen evalueren. Ze moeten een actieve rol spelen in het werven van auteurs om een bepaald onderwerp in ESB te behandelen, waarvoor geen spontaan aanbod van kopij is.ⁱⁱⁱ Zij moeten bovendien kunnen inschatten welke thema's in de belangstelling gaan komen en daar proactief op reageren door auteurs te werven voor speciale aan dat thema gewijde nummers. Dit vergt veel inzet, maar heeft ook een hoge opbrengst, want lezers waarderen dit in hoge mate.

3.2.2 Redactie en uitgever

Gedurende de *periode* 1933 - 2003 heeft het Nederlands Economisch Instituut (NEI en zijn rechtsopvolgers, vooral Ecorys en ESB bv) de uitgeeffunctie vervuld. De band tussen NEI en ESB bleek tussen 1955 en 1988 uit het feit dat het jaarverslag van het NEI in ESB werd gepubliceerd. Door de toenemende verzakelijking van het NEI enerzijds en de toenemende behoefte aan zichtbare onafhankelijkheid van ESB is aan dit gebruik in 1989 een einde gemaakt.

De ESB redactie was onafhankelijk van de NEI directie wat betreft keuze van onderwerpen en auteurs. Zij was geheel verantwoordelijk voor de kwaliteit van de inhoud van het blad en voor de regelmatige verschijning ervan. De onafhankelijkheid heeft nooit ter discussie gestaan; dat blijkt wel uit de sterke uitspraken die in het verleden door de redactie zijn gepubliceerd.^{iv}

De verhoudingen kwamen wel ter discussie toen ESB overging naar een andere, commerciële uitgever (zie par 3.3.6). Om zowel intern als extern duidelijkheid te scheppen over de onafhankelijkheid van de redactie is er in 2005 een redactiestatuut overeengekomen.

3.2.3 Redactie en auteur

De artikelen in ESB worden geschreven door auteurs van diverse herkomst. Onder hen zijn veel academische economen, die in beginsel uit de aard van hun werk vertrouwd zijn met het rapporteren over de resultaten van hun onderzoek en met het publiceren van een selectie van deze resultaten die ook voor een breder publiek van belang zijn. Zij hebben echter weinig ervaring met het toegankelijk schrijven, zodat de redactie hun stukken vaak moest redigeren. Daarnaast komen veel auteurs uit een ambtelijke omgeving. Zij hebben vaak een unieke toegang tot de informatie die ten grondslag ligt aan de vorming van beleid. Zij zijn ook bij uitstek goed geïnformeerd over de afwegingen die daarbij gemaakt moeten worden. Hun artikelen vragen een andere bewerking van de redactie, namelijk het borgen en verwoorden van complete argumentatie, ook als dat politiek niet handig uitkomt.

De vraag die daarbij steeds is opgekomen, is in hoeverre een artikel het standpunt verwoordt van de organisatie waaraan de auteur verbonden is. ESB is er altijd van uit gegaan, dat die vraag negatief moet worden beantwoord; elk artikel wordt op persoonlijke titel geschreven. Het bleek in de praktijk best moeilijk om die splitsing aan auteur, organisatie en lezer duidelijk te maken. Er leefde bij ambtenaren vaak een grote aarzeling om aan het debat deel te nemen. Dat speelde nog meer overigens bij mensen uit het bedrijfsleven, die er vaak van uitgingen, dat lezers geen onderscheid maken tussen bedrijf en persoon.

Veel auteurs wilden daarom dat er expliciet zou worden vermeld, dat het artikel op persoonlijke titel geschreven was en niet het standpunt van hun werkgever weergaf. Voor de leesbaarheid was dit echter erg bezwaarlijk. De redactie heeft zich daartegen dus geweed. Om aan alle discussies met auteurs en aan de onzekerheid bij lezers een einde te maken heeft Hugo Keuzenkamp besloten om in het colofon van ESB op te nemen, dat alles wat in ESB geschreven werd op persoonlijke titel was. Later werd dat ook in de beginselen vastgelegd.^v

3.3 Uitgever

3.3.1 1916-1933; Eerste aarzelende stappen

Het initiatief tot de oprichting van ESB ging uit van studenten aan de Nederlandse Handelshoogeschool (NHH), de voorganger van de Nederlandse Economische Hogeschool (NEH) en de Erasmus Universiteit (EUR). ESB is in 1916 gestart als wekelijks berichtenorgaan van de NHH. Het werd organisatorisch mogelijk gemaakt door Prof. Gijsbert Bruins, eerste Rector Magnificus en door Gerard Vissering, directeur van de Nederlandse Bank. Het werd inhoudelijk gedragen door een

aantal jonge hoogleraren, medewerkers en studenten, van wie de meeste later belangrijke maatschappelijke en wetenschappelijke functies zouden vervullen. Een van de initiatiefnemers, de student Nico Polak bij voorbeeld, zien we later terug als lid van de Raad van Redactie van ESB, als directeur van het NEI en als hoogleraar aan de NEH.^{vi} Daarnaast is in deze oprichtingsfase een zeer stimulerende en faciliterende rol gespeeld door K.P. van der Mandele (zie kader 3.1). Hem zullen we ook hierna, in de beschrijvingen van de groeifasen van ESB, nog veelvuldig tegenkomen.

Kader 3.1 Van der Mandele

'Karel Paul van der Mandele, K.P. voor zijn vrienden, is gedurende een halve eeuw de spil van de Rotterdamse stadselite die zich inzet voor verbetering van het economische en sociaal-culturele leven in de stad, de woonomstandigheden en de stadsverfraaiing. Hij is de leidende figuur van het ethos van verantwoordelijk burgerschap als dienstbaarheid aan de gemeenschap, dat wordt verwacht van hen die over een surplus aan sociaal, cultureel en financieel kapitaal beschikken. Dit ethos houdt hij hoog en spoort hem en zijn vrienden aan tot handelen om zo noden op te lossen, steeds in het belang van de gemeenschap, waarbij van de Mandele niet schroomt anderen direct op hun verantwoordelijkheden aan te spreken'.

Bron: Visser et al (2014), blz. 87

Al snel bleek dat het wenselijk was om een breder publiek te bereiken en dat daarvoor een sterkere organisatorische inbedding nodig was. Het blad werd daarom in 1919 ondergebracht in het Instituut voor Economische Geschriften (IEG). Dat had gekozen voor de juridische vorm van vereniging.^{vii} Die keuze zal de verwondering wekken van lezers die gewend zijn aan de huidige flexibele vormen (veelal open netwerken). Maar in die periode was de verenigingsvorm een bewuste uiting van de saamhorigheid van een groep economen uit zeer verschillende maatschappelijke geledingen. IEG had als doel de kennis met betrekking tot economisch-politieke vraagstukken te verspreiden. In dat kader gaf het IEG naast ESB nog andere reeksen uit van meer omvangrijke publicaties.

Over de periode waarin ESB werd uitgegeven door het IEG zijn geen bedrijfsgegevens bekend. Uit de wel gepubliceerde bronnen valt op te maken, dat het blad ruim geprofiteerd heeft van de niet aflatende steun van de Nederlandse Handels Hoogeschool. Die steun bestond in het ter beschikking stellen van huisvesting, bibliotheek en secretariële ondersteuning, terwijl ook de wetenschappelijke staf ruim de gelegenheid kreeg om zich voor ESB in te zetten.^{viii}

Na enkele jaren bleek echter dat de doelstelling van het IEG te hoog gegrepen was, gezien de beperkte middelen. Daarom werd in de jaren dertig getracht om ESB bij het Nederlands Economisch Instituut onder te brengen. Het NEI (opgericht in 1929 en ook gelieerd aan de NEH) had vergelijkbare doelstellingen als het IEG, maar had door zijn sterke onderzoeksafdeling een meer solide basis dan het IEG. Na lange en moeizame discussies werd deze overgang in 1933 gerealiseerd.^{ix} De overdrachtsovereenkomst is als bijlage 3.1 opgenomen.

3.3.2 1933-1940; Vaste grond onder de voet

Sinds de overname van ESB door het NEI kan een goede indruk van de bedrijfsvoering worden verkregen uit de financiële jaarverslagen van het NEI. Die betreffen overigens de afdeling Publicaties en die afdeling betrof meer dan ESB. Belangrijk waren ook de boeken en brochures uit de "lichtblauwe reeks" (waaronder een paar proefschriften).^x Daarnaast viel onder Publicaties ook het Economisch-Statistisch Kwartaalbericht (met vooral conjunctuurgegevens) dat in samenwerking met het CBS werd uitgebracht.

Om effectief de onderzoekstaak te organiseren werd bij de oprichting van het NEI voor de stichtingsvorm gekozen. De werkzaamheden (publicaties en onderzoek) werden in die tijd gefinancierd uit twee bronnen. Ten eerste uit de baten van de belegging van het door de oprichters

bijeen gebrachte stichtingskapitaal. Die waren relatief beperkt. Ten tweede door contributies van leden. Om dat laatste mogelijk te maken waren in de statuten van het NEI elementen van de rechtsvorm stichting gecombineerd met elementen van de rechtsvorm vereniging (dit geschiedde uit eenzelfde gevoel om verbondenheid te organiseren als destijds leidend was bij de opzet van het IEG). Het aantal leden lag in de periode voor de Tweede Wereldoorlog tussen de 800 en 1000; zij betaalden tenminste f 20,- per jaar aan contributie. Daarnaast bestonden er ook andere categorieën betrokkenen (bedrijven, instellingen en particulieren) die allen gratis toegang hadden tot de publicaties van het NEI inclusief ESB. Alles bij elkaar leverde dat een nogal gecompliceerde bestuursvorm op, zeker gezien de relatief beperkte omvang van de activiteiten (zie kader 3.2).

Kader 3.2 Het NEI in de jaren 1930; Een gecompliceerd bestuursmodel

Het NEI kende een *directie*, belast met de dagelijkse leiding. Daarin zaten hoogleraren, die alle naderhand een grote reputatie hebben verworven. We noemen G.M. Verrijn Stuart, P. Lieftinck, N. Polak, J. Tinbergen en F. de Vries.

Daarnaast bestond een *Raad van Curatoren*, met een taak die vergelijkbaar is met een huidige Raad van Commissarissen. In de RvC zaten bekende, vooral Rotterdamse ondernemers. We noemen K.P. van der Mandele, die namens de *oprichters*^{xi} het begin van de eerste constituerende vergadering (19-9-1929) voorzat. Nadat alle benoemingen formeel waren bekrachtigd is hij teruggetreden als voorzitter en heeft plaats genomen in het Curatorium. Hij stond erop, dat hij de eerste zou zijn in het schema van aftreden. Verder werden in het Curatorium benoemd R. Mees (penningmeester), D. Crena de Jongh, H.M. van Lanschot en A. Plate.

Daarnaast kende de stichting nog een aantal andere geledingen, bv. *beschermers*. In de RvC vergadering van 10-12-1930 worden als zodanig benoemd de heren W.A. Mees, Phs van Ommeren en C.A.P. van Stolk, als dank aan deze '*schenkers van belangrijke bedragen*'.^{xii}

Gezamenlijk gaven de geledingen een eindoordeel over de bedrijfsvoering, want de jaarrekening werd vastgesteld '*bij besluit der vergadering van de Stichters, Beschermers, Curatoren, Donateurs en Leden*' (Fin Jrk NEI 1936).

Jammer genoeg geven de beschikbare archiefstukken^{xiii} niet duidelijk aan hoe dit bedrijfs- en bestuursmodel in de praktijk werkte. Maar er komt wel een beeld uit op van wetenschappelijke vooruitstrevendheid, gecombineerd met zakelijke doortastendheid.

De cijfers over deze vooroorlogse periode (gemiddelden per jaar voor de periode 1933-1940) laten afgerond een eenvoudig beeld zien. Uit een totaal van f 22.000,- inkomsten (contributies en donaties) werden f 10.000,- aan salarissen, f 4.000,- aan honoraria, f 6.000,- aan druk- en verzendkosten bestreden. Er bleef dan een comfortabele marge over van f 2.000,-, die aan het kapitaal werd toegevoegd.

Bijzondere zorg is er steeds besteed aan de vermogenspositie. Bij de overname van ESB door het NEI werd door IEG bedongen dat het startkapitaal van ESB ondergebracht zou worden in een reserve groot f 21.000,- die ieder jaar met 4% verhoogd zou worden. Aan deze verplichting is door het NEI in deze periode meer dan voldaan.

3.3.3 1940-1945; Opkrabbelen na val

Aan het eind van de jaren 30 veranderde het bedrijfsmodel van het NEI. De grote crisis had het beschikbare kapitaal uitgehold en de leden waren niet bereid om opnieuw fors bij te dragen. Dat noopte tot aanpassingen. De eerste aanpassing betrof onderzoek, dat in toenemende mate in opdracht zou worden gedaan. De tweede aanpassing betrof ESB, dat tegen een jaarlijkse

abonnementsprijs in de markt gezet werd. Bovendien werd gestart met het werven van advertenties voor ESB.

In de jaren vlak voor de oorlog was iedereen die bij ESB betrokken was zich zeer bewust van de oorlogsdreiging en de daarmee gepaard gaande problemen. Zo bevatten de voorjaarsnummers van 1940 o.a. artikelen over de kosten van de oorlog (Verrijn Stuart, 1940), een oorlogswinstbelasting (Anoniem, 1940) en de opzet van een Fonds voor Economische Verdediging (Feuilleateau de Bruyn, 1940). Ook werden twee boeken besproken; een van Meade: 'The economic basis of durable peace' (Tinbergen (1940)^{xiv}) en een van Robbins: 'The economic causes of war' (Quarles van Ufford, 1940). Toch kwam de klap nog onverwachts, want op 8 mei 1940 verscheen ESB met een nummer dat voorbereid was in de dagen voor het bombardement en waarin de redactie zakelijk meldt dat *'In verband met de komende feestdagen het volgende nummer een dag later zal verschijnen.'*^{xv} Het zou een maand later worden.

De situatie tijdens de bezetting en vlak na de bevrijding is goed te volgen uit de korte artikelen die daarover in ESB verschenen (zie kader 3.3).

Kader 3.3 ESB en de Tweede Wereldoorlog

Bezetting

Een maand na het bombardement (5-6-1945) komt ESB weer uit. De redactie schrijft nogal onderkoeld: *'Tot onze spijt moeten wij onzen lezers berichten, dat het geheele gebouw van Nijgh & Van Ditmar N.V., waar ons blad werd gedrukt en van waaruit de expeditie plaatsvond, door brand is verwoest. Hierdoor is het niet mogelijk geweest de Economisch- Statistische Berichten de vorige weken te doen verschijnen. Wij kunnen echter tot ons genoegen aan onze lezers mededeelen, dat, naar het zich laat aanzien, wij ons weekblad thans wederom regelmatig zullen kunnen doen uitkomen, zij het mogelijk in den aanvang niet met die regelmaat, die men van ons gewend is.'*

Bevrijding

Op 4 juli 1945 verschijnt ESB weer. De redactie schrijft onder de titel **'De taak hervat'** het volgende: *'Ons weekblad verschijnt weer. De stroomlooze tijd, die het drukken technisch onmogelijk maakte, is voorbij. Maar ook de tijd, gedurende welken wij niet ten volle konden zijn, wat wij steeds waren en wezen wilden: de vrije tribune, die gelegenheid geeft voor het uiten van elke meening op economisch en sociaal gebied, mits goed gefundeerd en in behoorlijken vorm gevat. Wij hebben gedurende de bezettingsjaren getracht, deze traditie voort te zetten, wij hebben moeilijkheden met vrienden van den bezetter, wanneer zij zich ongefundeerd of in min behoorlijken vorm wilden uiten, niet vermeden. Maar wij konden de in wijder kring levende opvattingen niet weergeven, omdat tal van schrijvers zich niet in het publiek konden, noch ook wilden uiten. Onze vaste gedragslijn volgens welke de schrijvers hun artikelen onderteekenen, was prohibitief voor menig auteur.'*

Op dit zo belangrijke moment treedt ook K.P. van der Mandele weer naar voren. Hij schrijft in hetzelfde nummer: onder de titel: **'Aan het werk'**:

'Ons eigen tijdschrift kan hiertoe (de wederopbouw, WM) medewerken. Het heeft in de oorlogsjaren van alles ondergaan: gecontroleerd, gecensureerd, gehalveerd, getiërceerd, gesupprimeerd. Bovendien gedwongen gevat in een kleedij, het blad onwaardig. En nu ditmaal is het gehuld in de kleur, die ons is geworden dierbaar boven alles (oranje, WM). Het is een symbool ook voor wat onze kolommen voortaan aan den lezer meer dan ooit tevoren zullen moeten geven: voorlichting, opwekking, aanmoediging, inspiratie.'

3.3.4 1945-1985; Opklimmen en afglijden

De wederopbouw van de Nederlandse economie en van ESB werd na de oorlog met kracht ter hand genomen. De daarmee gepaard gaande veranderingen in de bedrijfsvoering van ESB gingen snel: rond 1950 kwam van de totale inkomsten van de afdeling Publicaties al bijna 60% uit abonnementsgelden, 11% uit advertenties en nog maar een kleine 30% uit contributies. In de loop van deze periode is het aantal leden/donateurs snel verminderd omdat leden zijn overgestapt op een abonnement op ESB.

ESB heeft vanaf WOII tot 2000 gefunctioneerd als afdeling van het NEI.^{xvi} Qua management betekende dat, dat de redacteur-secretaris (later hoofdredacteur) aan de directie van het NEI rapporteerde. Die nam de belangrijke bedrijfseconomische beslissingen. Qua administratie betekende dit dat ESB een aparte categorie vormde in de financiële boekhouding en in het financiële jaarverslag van het NEI.^{xvii} Het NEI had als stichting geen winstdoelstelling en ook voor ESB is door de jaren heen het doel slechts gebleven om het blad kostendekkend te doen zijn. Dat is gemiddeld over de gehele periode ook het geval geweest.^{xviii}

Eveneens interessant vanuit bedrijfseconomisch standpunt is de *balanspositie* en daarbinnen in het bijzonder de vermogenspositie (in verband met de zorg voor de continuïteit). De verplichting tot een jaarlijkse 4% toevoeging aan de reserve (zie per 3.3.2) was door geldontwaarding en veranderde risico's steeds minder relevant geworden. De Raad van Curatoren van het NEI heeft daarom in 1942 besloten tot de instelling van een aparte Reserve Instandhouding Weekblad (RIW), daarop het contractueel verplichte bedrag te boeken en verder elk jaar te bezien hoe groot de dotatie aan de RIW zou moeten en kunnen zijn.^{xix} In goede jaren zijn dan ook grotere dotaties aan de RIW gedaan, terwijl daar in slechte jaren van werd afgeboekt. In 1982 was de RIW aangegroeid tot f 502.000,- (ver boven het contractueel verplichte niveau).^{xx} Sinds dat jaar is de post gelijk gehouden omdat het NEI meende dat een vermogen van ongeveer een half jaar omzet (de ESB omzet was ongeveer f 1 miljoen) voldoende moest zijn om tegenslagen op te vangen.

Ten derde een opmerking over de *liquiditeitspositie*. Vanuit dat oogpunt was het uitgeven van ESB erg aantrekkelijk voor het NEI; de abonnementsgelden kwamen immers rond de jaarwisseling binnen terwijl de uitgaven pas in de loop van het jaar werden gedaan.

Gedurende deze (bijna 40 jaar durende) periode heeft Prof Henk Lambers vanuit wisselende verantwoordelijkheden ESB steeds bewaakt en gestimuleerd. Hij deed dat op een relatief informele manier.^{xxi} Dat gaf nog wel eens problemen in de bedrijfsvoering.

3.3.5 1985-2002; Toenemende moeilijkheden

In de periode van 1985 tot 2002 was de schrijver van deze studie als directeur van NEI/ECORYS verantwoordelijk voor ESB. Het was hem duidelijk dat ESB binnen de NEI organisatie slechts zou kunnen overleven, als de zaken zeer strak zouden worden aangepakt. Dus is hij begonnen met het gedetailleerd in kaart brengen van de strategische en organisatorische risico's en met het nemen van maatregelen voor de beheersing daarvan. In dat kader werd een geregeld management overleg ingesteld tussen directie en redactie, gebaseerd op afspraken over specifiek geformuleerde korte termijn doelen. Vervolgens zijn ook meer langere termijn doelen geformuleerd.^{xxii} En ten slotte door bewust en zonder taboes te werken aan opties voor verbetering van product en productieproces, bij voorbeeld door samenwerking, productdifferentiatie en eventueel afstoting. Om de bedrijfssituatie van ESB ook naar externe partijen te verduidelijken werd besloten ESB in een bv onder te brengen en de hoofdredacteur ook statutair directeur te maken en daarmee verantwoordelijk te geven voor de bedrijfsvoering (zie par 3.4.3).

In de loop der jaren werd echter steeds duidelijker, dat met zulke maatregelen het structurele probleem van ESB niet opgelost werd. Het bedrijfsmodel van het NEI was namelijk steeds verder gaan afwijken van het model, dat voor een gezonde bedrijfsvoering van ESB noodzakelijk was (zie kader 3.4). Het NEI had als onderzoek- en adviesbureau immers geen mogelijkheden om te profiteren van 'economies of scale' bij de belangrijkste posten aan de kosten- en opbrengstenkant. Uitgevers konden dat wel. We noemen in dit verband de administratie en facturering van abonnementen, de werving van advertenties en het opmaken en drukken. Belangrijker waren echter de mogelijkheden om digitaal te gaan, waardoor de inhoud op meerdere manieren in de markt te gelde kan worden gemaakt. Ook de investeringen in een 'content' managementsysteem en een website met achterliggende database waren voor een uitgever eenvoudiger rendabel te krijgen dan voor een onderzoeksbureau. Daar stond als nadeel tegenover, dat ESB bij een commerciële uitgever aan een flinke rendementsdoelstelling zou moeten voldoen.

Het structurele probleem was beheersbaar zolang ESB door de bank genomen quitte draaide (zie par 3.3.4). Dat was tot midden van de jaren negentig ook het geval. Maar aan het eind van de jaren 90 van de vorige eeuw begon het echt lastig te worden. Het aantal abonnementen was gestaag teruggelopen. Het punt werd bereikt waarbij structureel de opbrengsten de kosten niet meer konden dekken. Bovendien was door het NEI een nieuwe strategie ontwikkeld, die de nadruk legde op verdere internationalisatie en op onderzoek gebaseerd advies (Molle, 1990). Het NEI ging op in Ecorys. ESB werd als Nederlands tijdschrift een steeds vreemdere eend in de internationale NEI/Ecorys bijt (zie kader 3.4). Dus werd het in de loop van de jaren 90 steeds duidelijker, dat ESB beter gepositioneerd zou zijn als het onderdeel zou worden van een bedrijf, dat uitgeven als kernactiviteit had.^{xxiii}

Kader 3.4 ESB in NEI/Ecorys verband; van dominant naar marginaal

In de loop van de laatste helft van de vorige eeuw is de publicatieactiviteit van het NEI sterk achtergebleven bij de onderzoeksactiviteiten. Na de Tweede Wereldoorlog werd de omzet van de NEI sector 'publicaties' nog uitsluitend door ESB gerealiseerd. Vanaf dat moment is dus het aandeel van ESB in de totale omzet van het NEI te volgen. Dat aandeel was in 1945 nog 40%; het is sindsdien gestaag gedaald tot 10% in 1970 en tot minder dan 5 % in 2003.

3.3.6 2003-2015; Anderen zetten de mars voort

Dus werden contacten gelegd met verschillende uitgevers, van wie verwacht mocht worden, dat ESB goed in hun portefeuille zou passen. In gesprekken met een aantal grote uitgevers werd als snel duidelijk, dat ESB voor hen als overnamekandidaat niet voldoende interessant was.^{xxiv} ESB was echter wel interessant voor de kleine gespecialiseerde uitgever Lemma BV in Utrecht. Die had het voordeel, dat ze al waren begonnen met de digitalisering van hun titels, zodat ESB daar op kon aanhaken. Lemma heeft in 2003 (via een overeenkomst van overdracht van activa en passiva) ESB overgenomen van het NEI/Ecorys.^{xxv} Daarbij werd overigens door de laatste bedongen, dat zij nog een zekere betrokkenheid via de uitgeefrechten zou houden in verband met de zekerstelling van de continuïteit van ESB. Concreet betekende dat, dat de merknaam en de ESB bv in handen bleef van Ecorys (om te vermijden dat de nieuwe uitgever de titel zou beschadigen). In het uiterste geval kon Ecorys dan zelf de uitgave van ESB ter hand nemen, of weer een andere uitgever voor ESB zoeken.

Dat bleken nuttige bepalingen, omdat Lemma een paar jaar later werd overgenomen door een andere uitgeverij, Koninklijke Boom. Die was eigenlijk alleen geïnteresseerd in de juridische portefeuille van Lemma. In overleg tussen de ESB redactie, de Ecorys directie en Boom zijn toen contacten gelegd met de meest voor de hand liggende partner: SDU.^{xxvi} Die gesprekken hebben geresulteerd in een overeenkomst, zodat eind 2005 ESB kon worden overgenomen door SDU. De redactie verhuisde daardoor van Utrecht naar Den Haag. Ecorys heeft overigens ook bij deze

transactie de uitgeefrechten niet overgedragen aan de nieuwe eigenaar om als hoeder te kunnen blijven optreden mochten toekomstige ontwikkelingen de continuïteit van ESB in gevaar brengen.

SDU heeft ESB acht jaar uitgegeven en in die periode heeft het met toenemende problemen gekampt om ESB een levensvatbaar perspectief te bieden in een digitale omgeving. De redactie is toen op zoek gegaan naar andere opties. De beste kansen leken te liggen in samenwerking met de Financiële Dagblad Media Groep (FDMG), dat in ESB een aantrekkelijke aanvulling zag van hun productenpakket en veel in moderne technologie en marketing investeerde. SDU was bereid om ESB aan de FDMG over te dragen. De inmiddels sterk met ESB verbonden geraakte KVS (zie par 4.5.1) was ook positief over deze verandering. Complicatie daarbij was overigens, dat Ecorys de uitgeefrechten bezat. In gesprekken tussen de KVS en Ecorys bleek dat de KVS inmiddels beter gepositioneerd was dan Ecorys om de continuïteitsdoelstelling te garanderen. Ecorys heeft daarop in 2014 de rechten overgedragen aan de KVS.

3.3.7 2015-heden; Verder als onderdeel van de FD Media Groep

Zo is ESB, kort voor zijn honderdste verjaardag, overgegaan naar FDMG. De redactie verhuisde toen naar Amsterdam. *'FDMG ziet ESB als een mogelijkheid haar eigen merken te versterken, waarin ESB aan de top staat van kwalitatief hoogwaardige 'economiecontent'.* FDMG denkt dat ESB artikelen een interessante mogelijkheid bieden aan de professionele lezer van FD om meer in de diepte te gaan. FDMG wil ESB midden in het debat brengen tussen wetenschap, economie en beleid.^{xxvii}

Daartoe zijn een aantal veranderingen nodig, op zowel productie- als marketinggebied. ESB artikelen zullen worden aangeboden aan FD lezers via FD.nl (mits geabonneerd). Daardoor verwacht FDMG een grotere abonneegroep te kunnen realiseren voor ESB. Voorlopig gaat FDMG in ESB investeren, door een aantal vaste kosten (huisvesting, IT en marketing) niet door te berekenen. Verder door ESB beter te verknopen met specifieke lezersgroepen.

3.4 Redactie

3.4.1 Structuur en naamgeving

Bij de oprichting van ESB was er nog geen formele redactie. Vrij snel daarna werd wel een redactie gevormd. Die redactie is na de beginfase steeds vrij klein geweest: naast de hoofdredacteur (HR) een twee tot viertal redacteuren en redactiemedewerkers. De HR heeft overigens lange tijd niet zo geheten, maar werd met secretaris-redacteur of redacteur-secretaris (RS) aangeduid. De reden daarvan is gelegen in de vroegere interne organisatie van het NEI. Dat had drie onderdelen: Onderzoek (na WO II de hoofdtaak), Publicaties (vooral ESB) en Algemeen (Staf, interne zaken). Voor elk onderdeel was er een secretaris. Prof. Henk Lambers, die erg hechtte aan de traditie heeft er lang voor gewaakt dat deze naamgeving werd voortgezet. Dat werd intern min of meer begrepen, maar extern leidde het tot steeds meer misverstanden. Dat was de reden waarom (door de schrijver van deze studie) in 1985 besloten werd om de functie verder met de meer toepasselijke naam 'hoofdredacteur' aan te duiden. In de praktijk was de HR of RS ook eindredacteur.

Daarnaast is er steeds een kleine groep redacteuren geweest. De functie van redacteur werd gezien als zijnde zeer geschikt voor jonge economen. Gedurende de laatste halve eeuw bleven ze gemiddeld drie tot vier jaar in dienst. De redacteur-secretaris had gebruikelijk een adjunct en een secretaresse. Later was de ESB redactie wat groter, maar is altijd zeer beperkt van omvang geweest.

3.4.2 Van redacteur-secretaris naar hoofdredacteur

De lengte van de periode waarin een HR in functie was heeft sterk gewisseld. Een aantal personen springt er uit qua duur. In de periode tussen de wereldoorlogen is dat Henk van der Valk (9 jaar); in de naoorlogse periode is dat Anton de Wit (19 jaar) en in de meer recente periode Leo van der Geest (18 jaar).

Henk van der Valk (1924-1939) was aanvankelijk assistent redacteur. Hij werd daarna benoemd tot de eerste redacteur–secretaris (van 1930-1939). Bij zijn afscheid schreef Prof Nico Polak (1940) over hem: *'Het zijn moeilijke jaren geweest, waarin van de Valk zijn kundigheid en werkkracht aan dit tijdschrift heeft gegeven. Jaren waarin staten, volken, concerns, ondernemingen, stelsels, theorieën, overtuigingen en wat niet al op hun grondvesten hebben gewankeld.'* *'In zulk een tijd is het redacteurschap een moeilijk en uiterst verantwoordelijk beroep.'* *'Van der Valk heeft deze kunst verstaan en daardoor grote waardering gewekt.'*^{xxviii} Later werd van de Valk hoogleraar in Utrecht en 'alternate director' van het IMF in Washington.

Henk Lambers (1941-1945) was tijdens de oorlogsjaren redacteur en redacteur-secretaris. Over hem schreef Prof. Jan Tinbergen (mededirecteur van het NEI): *'Het voor een weekblad noodzakelijk tempo, het telkens weer aftasten van het wereld- en nationale gebeuren en het daarvoor uit te nodigen schrijversensemble past bij zijn aard. In zijn gretig gelezen 'Dezer dagen' weerspiegelen zich dat wereldgebeuren, zijn speelse geest, zijn onbegrensde belezenheid en zijn menselijke bezorgdheid of humor'* (Tinbergen 1963). Daarna heeft hij zeer lange jaren vanuit de directie van het NEI een actieve betrokkenheid met ESB gehouden.

Anton de Wit (1945-1964) lijkt vooral een redacteur-secretaris, die er voor zorgde dat ESB tijdig uitkwam en dat artikelen goed geschreven werden. Hij werd overschaduwed door Lambers. Hij trad weinig op de voorgrond, schreef niet veel artikelen, maar zorgde er voor dat de formules van ESB als open forum behouden bleef en uitgebouwd werd.^{xxix}

Piet de Ruiter (1965-1971) was in tegenstelling tot zijn voorganger Anton de Wit wel een duidelijk geprofileerde hoofdredacteur. Hij was een exponent van de tijdgeest. Auteurs zocht hij vooral bij zijn oud-studiegenoten, zoals Ruud Lubbers, Bram Peper, Jan Pronk en Wout Sidré. Piet heeft ervoor gezorgd dat er vaste rubrieken en columns in ESB kwamen. Hij was actief in de politiek en werd in 1971 lid van de Tweede Kamer voor de PvdA.

Leen Hoffman (1971-1978) moest hals over kop overnemen. Hij moest het gedurende een jaar ongeveer alleen doen, maar kreeg gelukkig steun van Anton de Wit, die nog in dienst was van het NEI. Hij heeft een actief beleid gevoerd om auteurs te werven voor onderwerpen die hoog op de agenda moesten komen. Onder zijn bewind werden verscherpte inspanningen gedaan om het bereik van ESB te vergroten (zie par 4.3.4 en 4.3.5) en om de aantrekkelijkheid te verhogen (o.a. kleur van omslag, logo en inhoud op de flap). Hij was ook de initiator van het zeer succesvolle ESB congres over selectieve groei.^{xxx}

Leo van der Geest (1978-1996) is gedurende bijna twee decennia het gezicht en de stem van ESB geweest. Bij zijn vertrek als hoofdredacteur schreef Prof. Dick Wolfson (1996): *'Ik mag nu wat schrijven namens hen die zijn rode potlood hebben leren kennen. Een voortreffelijk redacteur, hij liet ruimte, zeurde niet, wist het niet beter, maar stelde altijd de vraag waar je geen antwoord op gegeven had. Twee decennia heeft hij ons twee a drie keer per maand verteld waar het over ging, op de eerste pagina. Breed, actueel, met kennis van zaken, nooit modieus. Zijn greep op theorie en praktijk verdiepen zowel het begrip als het onbehagen, want de echte econoom weet over te brengen dat je het vak niet moet overschatten.'* Leo van der Geest heeft afscheid genomen van ESB om directeur te worden van het nieuw opgerichte onderzoeksinstituut van Nijenrode: Nyfer.

3.4.3 De 'nieuwe hoofdredacteur'

Midden jaren '90 is de functie van hoofdredacteur door de uitgever op drie punten aangepast om tegemoet te komen aan de veranderde maatschappelijke omgeving en het hoofd te bieden aan de teruglopende bedrijfsresultaten. Ten eerste werd de eis gesteld 'gepromoveerd' te zijn om voldoende gezag in de academische wereld te hebben. Ten tweede werd ingezet op een contract van vier tot zes jaar om regelmatig vernieuwing van inzichten te organiseren. Ten derde werd een grotere bedrijfseconomische verantwoordelijkheid opgedragen.

Hugo Keuzenkamp (1996-2000) was de eerste hoofdredacteur nieuwe stijl. Hij kreeg een dubbele opdracht mee; ten eerste om de kwaliteit en de presentatie van het blad verder te verbeteren. En ten tweede om de bedrijfsvoering te stroomlijnen.^{xxxii} Die tweede taak was voor ESB van levensbelang geworden. Als gevolg van soms wat rommelige bedrijfsvoering was ESB een paar keer niet of te laat uitgekomen. Hugo Keuzenkamp heeft ervoor gezorgd, dat er steeds zo veel vooruit gewerkt werd dat dit niet meer gebeurde.^{xxxiii} Hij heeft daarmee (en met het verder ontwikkelen van desk-top- publishing) een flinke kostenbesparing gerealiseerd. Bovendien zijn onder zijn bewind de inkomsten verhoogd door een gewaagde verhoging van de abonnementsgelden voor zakelijke abonnees (zie par 4.3.6 en 4.3.7). Tenslotte heeft hij ESB sprankelender gemaakt door nieuwe onderwerpen te behandelen met nieuwe auteurs. Dat hij als econoom hoog werd gewaardeerd bleek wel uit het feit dat hij vertrok om hoogleraar /directeur te worden van onderzoeksinstituut SEO in Amsterdam.

Fieke van der Lecq (2000- 2005) had als eerste taak om de betrouwbaarheid van de productie verder te borgen. Daarnaast had zij de taak om een antwoord te vinden op twee belangrijke uitdagingen. Ten eerste het boeien van de zappende lezer door een verdere verbetering van de kwaliteit van de presentatie. Ten tweede het vergemakkelijken van de toegang tot informatie, waarbij de mogelijkheden van elektronische netwerken aan de lezers worden aangeboden (Molle, 2000). Fieke van der Lecq was niet alleen verantwoordelijk voor de redactie van het blad maar werd ook directeur van de nieuw opgerichte ESB BV en daarmee resultaatverantwoordelijk. Zij heeft de functie van hoofdredacteur uitgeoefend tot december 2005 en heeft het blad door een hele moeilijke periode heen geloodst (zie interview met haar in ESB 100 jubileumnummer). Zij heeft daarna verschillende maatschappelijke functies uitgeoefend en is vervolgens deeltijdhoogleraar geworden, eerst in Rotterdam, nu in Amsterdam.

Albert Jolink (2006-2011) werd zowel inhoudelijk als bedrijfsmatig met nieuwe uitdagingen geconfronteerd. Inhoudelijk was dat de zwaarste economische crisis sinds een eeuw. ESB moest natuurlijk aanwezig zijn in het debat over de beste wijze van bezweren van de gevolgen van de crisis.^{xxxiii} Dat heeft hij gedaan via een mooie serie 'Ooggetuigen van de crisis'. Bedrijfsmatig moest hij zijn draai vinden bij de nieuwe uitgever: SDU. De redactie werd geleidelijk meer beperkt in haar mogelijkheden om het product ESB te verbeteren. Overigens kan vermeld worden, dat Albert Jolink al tijdens zijn functioneren als hoofdredacteur deeltijdhoogleraar werd in Amsterdam. Na zijn vertrek bij ESB werd hij hoogleraar aan de Faculteit 'History, Culture and Communication' van de EUR.

Sandra Phlippen trad in december 2010 aan als redacteur en werd later hoofdredacteur. De eerste opgave waar Sandra aan begon was het verhogen van de academische kwaliteit van de artikelen en het oplossen van het probleem van het schaarse kopijaanbod.^{xxxiv} Dit stimuleren van wetenschappers om hun werk weer naar ESB te sturen werd verder versterkt doordat geleidelijk aan alle decanen van de economische faculteiten plaatsnamen in de Commissie van Redactie (zie par 3.5.2). Betere kopij betekende minder redigeerwerk en tijd voor andere activiteiten, zoals het vernieuwen van de website, het starten van een weblog op economie.nl en het verder retro-

digitaliseren van het oude ESB archief. De tweede stap was het starten van een blog in 2012 waarop luchtige stukjes door een selectief groepje economen werden geschreven voor een breed publiek op economie.nl. Ze wilde ook nieuwe initiatieven ontplooiën, maar ESB genereerde onvoldoende inkomsten om die mogelijk te maken. Het werd steeds duidelijker, dat de uitgever onvoldoende perspectief zag om investeringen te rechtvaardigen.^{xxxv} Sandra is toen op zoek gegaan naar alternatieven en heeft, toen FDMG belangstelling bleek te hebben, diplomatiek gemanooeuvreerd om ESB over te laten gaan van SDU naar FDMG.^{xxxvi} Dat is opvallend, want rond 2000 zag FDMG nog geen mogelijkheden voor integratie van ESB.

3.5 Commissie van Redactie en Commissie van Advies

3.5.1 1916-1983 Commissie van Leiding, van Advies en van Redactie

Bij de oprichting van ESB werd een 'Commissie van Leiding' ingesteld. Daarin namen zowel enkele inhoudelijk betrokkenen (zoals Prof. Gijsbert Bruins) als zakelijk betrokkenen (zoals K.P. van der Mandele) zitting. Die situatie heeft tot 1924 geduurd. Door de directie van het IEG werd toen de naam veranderd in Commissie van Advies. In 1934 werd, na de overgang van IEG naar NEI, de samenstelling, de functie en de naam van de commissie veranderd. Vanaf dat moment waren een aantal directeuren van het NEI lid van de Commissie van Redactie (CvR). Dit systeem heeft heel lang naar tevredenheid gefunctioneerd, omdat de leden zich steeds terughoudend hebben opgesteld en de inhoudelijke zaken door de redacteur-secretaris behartigd werden.

De afstandelijkheid van de CvR was juist wat betreft inhoudelijke aspecten maar was nogal problematisch met betrekking tot de bedrijfsmatige aspecten. Er was weliswaar in de naoorlogse periode een wekelijks contact tussen Henk Lambers en de redacteur-secretaris, maar dat overleg was erg ongedwongen. Het overleg betrof vooral inhoudelijke zaken en terloops werden ook wel eens bedrijfshuishoudelijke aspecten behandeld. Daardoor kon de financiële situatie vrij langdurig verslechteren (zie par 4.3.11).

Om die bezwaren weg te nemen werd in 1983 door de nieuwe directie van het NEI de zaak enigszins geformaliseerd. Bij deze precisering van de verantwoordelijkheden werd de taak van de Commissie van Redactie bondig beschreven als: *'Toezicht houden op het karakter, de kwaliteit en de inhoud van ESB.'* De Commissie van Redactie zou verder verantwoordelijk blijven voor de bedrijfsmatige aspecten. Daarnaast vervulde de Commissie van Redactie in de praktijk ook een zekere rol als beroepsinstantie bij de van tijd tot tijd optredende geschillen tussen auteurs en redactie.^{xxxvii}

3.5.2 1983-2015 Commissie (Raad) van Advies naar Commissie van Redactie

Het feit dat de Commissie van Redactie uitsluitend uit NEI directeuren bestond riep van tijd tot tijd vraagtekens op met betrekking tot de onafhankelijkheid van het blad. Daarom werd in 1983 bij de herformulering van verantwoordelijkheden de Commissie (Raad) van Advies ingesteld (NEI, 1984). Daarin nam een aantal gezaghebbende economen zitting. Op hen kon een beroep worden gedaan om mee te denken over strategische zaken, voor het mobiliseren van auteurs en het signaleren van interessante ontwikkelingen.^{xxxviii} Daarvan is ook door de directie van het NEI uitgebreid gebruik gemaakt. In het bijzonder aan het eind van de jaren '80 is er zeer diepgaand gesproken aan de hand van gedegen stukken over marktkansen en concurrentie en zijn verschillende actielijnen voorgesteld die naderhand tot uitvoering zijn gekomen.

Vanaf begin jaren negentig traden er in hoog tempo veranderingen op in het vakgebied en in de concurrentiepositie van ESB. Die waren voor een kleine redactie noch inhoudelijk, noch bedrijfseconomisch meer bij te benen. In 1996 werd daarom, in overleg met de nieuwe hoofdredacteur, door de uitgever besloten om de taak van zowel de Commissie van Redactie als

die van de Commissie van Advies te veranderen.^{xxxix} De Commissie van Redactie werd opgeheven.

De nieuwe Commissie van Advies vergaderde met een zekere regelmaat samen met de redactie. Daarbij kwamen zaken aan de orde als de verbetering van de inhoud en de rubricering, het benaderen van de doelgroep en van potentiële auteurs. Ook is de commissie mee gaan denken over strategische vraagstukken, zoals de positionering, eventuele Engelstalige artikelen, samenwerking met de KVS, enzovoort. Bij de personele samenstelling van de nieuwe Commissie van Advies werd met zorg gestreefd naar een zeker evenwicht wat betreft de vertegenwoordiging van de diverse economische faculteiten en sub-disciplines. Daardoor zou ESB beter verankerd worden in zijn wetenschappelijke en maatschappelijke omgeving. Door een regelmatige vernieuwing na te streven werd ook de diversiteit van de achtergrond van de leden vergroot.

Als gevolg van de functierverschuiving en de verandering van uitgever werd de commissie soms weer als Commissie van Redactie aangeduid. Voor zover valt na te gaan is de Commissie van Redactie/Advies tussen 2006 en 2010 niet bij elkaar geroepen door Albert Jolink. Daarmee vervielen ook de voordelen van de structuur. In 2011 riep Sandra Phlippen de commissie weer bijeen en heeft vervolgens de samenstelling veranderd. Daarbij werd er naar gestreefd om alle decanen van de economische faculteiten in de Commissie zitting te doen nemen. Dit versterkte de band met deze voor ESB zeer belangrijke 'stakeholders' (zie par 4.5.2). Sindsdien presenteert de hoofdredacteur jaarlijks de stand van zaken en de plannen voor aankomend jaar aan de Commissie van Redactie. De commissieleden reflecteren daarop, denken actief mee, en dragen ideeën aan voor verbetering.

3.6 Subcontractors

3.6.1 *Tot midden jaren '40; alle functies behalve redactie bij Nijgh en van Ditmar*

Het Instituut voor Economische Geschriften was een zeer kleine organisatie. Het was sterk in de inhoudelijke kant (economie) maar had geen capaciteit om ook de praktische kanten van het uitbrengen van publicaties (en in het bijzonder van een weekblad) goed uit te voeren. Die laatste taken werden dan ook uitbesteed. Het moet niet moeilijk geweest zijn om de vraag te beantwoorden aan wie dan wel? Gezien de Rotterdamse wortels van de oprichters kwam daarvoor in eerste instantie een Rotterdams bedrijf in aanmerking dat ruime ervaring had in het drukken, administreren en uitgeven van weekbladen. In 1926 staat het duidelijk in het colofon van ESB: 'Administratie van abonnementen en advertenties: Nijgh en van Ditmar Uitgeversmaatschappij, Rotterdam' (zie kader 3.5).^{xl} Die regeling is na overname door het NEI voortgezet. Gedurende de gehele vooroorlogse periode heeft deze uitbesteding goed gewerkt.

Kader 3.5 Nijgh en Van Ditmar

In 1836 begint de boekhandelaar Nijgh in Rotterdam een uitgeverij van boeken. In 1843 richt hij een krant op onder de titel 'Rotterdams staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad'. Het jaar daarna wijzigt hij de naam in 'Nieuwe Rotterdamse Courant'. In 1846 richt hij een advertentiebureau op, in eerste instantie om advertenties te winnen voor de NRC en de andere tijdschriften, die hij uitgeeft. De combinatie van activiteiten heeft alles te maken met het zo efficiënt mogelijk inzetten van bedrijfsmiddelen, vooral drukpersen. In 1863 wordt de naam van de firma veranderd in 'Nijgh en Van Ditmar'.

In de periode 1900-1940 ontwikkelt het bedrijf zich voorspoedig, vooral door een groeiend aantal literaire boeken. Maar ook de activiteiten op het gebied van advertenties en weekbladen worden uitgebreid. Een voorbeeld van het laatste is de 'Wereldkroniek; geïllustreerd nieuwsblad voor iedereen' dat van 1894-1970 heeft bestaan.

In mei 1940 worden bij het bombardement van Rotterdam en de daarop volgende stadsbrand de gebouwen van Nijgh en van Ditmar aan de Wijnhaven en de Blaak (die dicht gelegen zijn bij de strategische Willemsbrug), volledig verwoest. De onderneming reorganiseert haar productie, verhuist naar Den Haag en zet van daaruit haar activiteiten voort.

Bron: Aarts en van Etten (2012)

De nadelen van uitbesteding van een groot gedeelte van de bedrijfsvoering aan een partij kwamen aan het licht bij het bombardement van Rotterdam. Er is daarop door alle betrokkenen naar meer flexibele oplossingen gezocht. Het NEI nam de abonnementenadministratie weer zelf ter hand, daarbij geholpen door het feit, dat het aantal leden/abbonementen nog vrij laag was. Bovendien sprong een van de peetvaders van het NEI in door de financiële kant van de administratie over te nemen.^{xli} Voor het drukken en verzenden werd door Nijgh en Van Ditmar een oplossing gevonden door overheveling naar andere drukkerijen van de groep.^{xlii} De relatie met Nijgh en van Ditmar kwam tijdens de oorlog onder toenemende spanning. Dit was gedeeltelijk van financiële aard.^{xliii} Mogelijk speelde ook de opstelling van enkele tijdschriften van N&VD (zoals de NRC) tijdens de oorlog een rol. Zeker speelden meningsverschillen over de aard van de advertenties die ESB bereid was op te nemen een rol, want meteen bij de bevrijding werd voor de advertenties overgestapt op Roelants (zie volgende par).

3.6.2 Medio jaren '40 – medio jaren '80: Koninklijke Roelants

Na de oorlog is ESB ook voor de andere uitbestede werkzaamheden geleidelijk overgestapt op de Koninklijke Drukkerij H.A.M. Roelants in Schiedam. Daarbij speelden niet alleen zakelijke overwegingen; maar ook het feit dat Roelants tijdens de oorlog zeer moedig was geweest (zie kader 3.6). Eerst betrof het contract alleen de advertenties, even later gingen ook de abonneewerving en vervolgens ook het zetten, opmaken, drukken en verzenden over. Een gespecialiseerd bedrijf, Molier, zorgde voor de afwerking en distributie. Het NEI hield de leden- en abonnementenadministratie in eigen hand.

Kader 3.6 Roelants

In 1846 vestigt H. Roelants een boekhandel aan de Lange Haven in Schiedam. In 1862 wordt het aanpalende pakhuis 'Polen' gekocht om er een drukkerij te vestigen. In 1864 wordt het predicaat 'Koninklijk' verworven.^{xliiv} De boekhandel wordt in 1905 afgestoten; het bedrijf gaat zich toeleggen op drukken van literaire boeken en tijdschriften. Eind 19de eeuw wordt het een algemene drukkerij, die ook producten voor dagelijks gebruik drukt, zoals trein- en bioscoopkaartjes. Tijdens de 2de wereldoorlog wordt er illegaal het Parool gedrukt. Na 1945 gaat het bedrijf ook tijdschriften drukken, zoals het Weekblad voor de Groothandel, Beleggers Belangen en de Kampioen van de ANWB.

In 1971 wordt Roelants overgenomen door Nijgh en Van Ditmar. Die heeft het bedrijf min of meer leeggezogen. Het vertrek uit de directie van de laatste Roelants betekende het verlies van het predicaat Koninklijk. Na wat verdere wederwaardigheden is het bedrijf weer overgenomen en is verdergegaan als Europrint.^{xliiv}

De relatie van het NEI met Roelants is tot tevredenheid van beide partijen voortgezet tot midden jaren '70. Daarna traden voortdurend spanningen op. Die hadden gedeeltelijk een externe oorzaak: de teruglopende economie leidde tot lagere advertentieopbrengsten, de zeer hoge inflatie tot

hogere druk- en verzendkosten. Gedeeltelijk hadden die ook interne oorzaken; zowel bij Roelants als bij het NEI werd gezocht naar nieuwe wegen om de rentabiliteit weer terug te vinden.

3.6.3 *Midden jaren '80-2000; wisselende relaties vanwege druk op kosten*

De ontevredenheid met de gang van zaken en nieuwe technologische ontwikkelingen leidden er vanaf het midden jaren '80 toe, dat de functies opmaken, drukken en advertentiewerving werden gesplitst en er naar nieuwe, effectievere en goedkopere subcontractors werd gezocht.

De redactie van ESB ging over op Desk Top Publishing. Dat verminderde de omvang van de uitbesteding omdat de redactie zelf zorgde voor de complete opmaak. Wat drukken betreft werd eerst overgestapt naar de Haagse drukkerij en later naar Den Haag Offset, steeds omdat dat goedkoper was. De advertentiewerving is achtereenvolgens in handen gegeven aan diverse bureaus, die dat met weinig resultaat gedaan hebben.^{xlvi} Daarna is het door de uitgever zelf opgepakt, wat ook niet veel succes opleverde. In 1996 is het in handen gegeven van Van Rijn en Partners in Amsterdam, die deze taak nog steeds uitvoeren.

3.6.4 *Accountant*

De Jaarrekeningen in de periode voor de oorlog werden gecontroleerd door Dr. M.F.J. Smith, die trots op de jaarverslagen in druk onder zijn naam en titel vermeldde: *'Oud docent Nederlandse Handelshoogeschool, Lid Nederlands Instituut voor Accountants'*.

In de periode na de oorlog wordt de taak toevertrouwd aan het Rotterdamse kantoor Paardekooper en Hoffman. Het NEI blijft decennia lang trouw aan dit kantoor; tot dat in 2000 besloten wordt om van accountant te veranderen en over te stappen op KPMG. In dit verband moet bedacht worden, dat het intussen gemeengoed geworden was (zowel in het bedrijfsleven als bij de overheid) om regelmatig van accountant te wisselen. In 2005, bij de nieuwe ronde in de 'schoonheidswedstrijd' van bureaus, wint P&H toch weer de opdracht. De inmiddels tot de internationale Mazars groep toegetreden firma zal dat tot 2014 steeds opnieuw doen.

163

De Vereeniging INSTITUUT VOOR ECONOMISCHE GESCHRIFTEN,
gevestigd te 's-Gravenhage, ten deze vertegenwoordigd
door haar Dagelyksch Bestuur, hetwelk tot na te melden
rechtshandeling is gemachtigd by besluit eener algemeene
vergadering, byeengeroepen op voorstel van den Raad van
Beheer, gehouden te den Haag, den 21 December 1932,

eenerzyds

en de Stichting NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT, geves-
tigd te Rotterdam, ten deze vertegenwoordigd door haar Da-
gelyksch Bestuur overeenkomstig de Stichtingsacte d.d.19
Juli 1929,

anderzyds,

in aanmerking nemende, dat het doel zoowel van onder-
geteekende Vereeniging als van ondergeteekende Stichting
is: het bevorderen van de studie van economische vraag-
stukken, en beide instellingen mitsdien, zy het gedeelte-
lyk langs anderen weg, een gelyksoortig doel nastreven,
hetgeen tot versnippering van krachten aanleiding kan ge-
ven, en zy dezen toestand niet wenschen te bestendigen,

zyn overeengekomen als volgt:

De ondergeteekende Vereeniging INSTITUUT VOOR ECONO-
MISCHE GESCHRIFTEN draagt per heden aan de Stichting NEDER-
LANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT over al haar activa en passi-
va overeenkomstig aan deze overeenkomst gehechte balans,
sluitende met een batig saldo van f.20.731,39.

De Stichting NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT aan-
vaardt deze overdracht en verplicht zich het Weekblad Eco-
nomisch- statistische Berichten, hetwelk tot heden wordt
uitgegeven door de Vereeniging INSTITUUT VOOR ECONOMISCHE
GESCHRIFTEN, van heden af voor haar rekening te zullen

uitgeven en met deze uitgifte te zullen blijven doorgaan,
zoolang het kapitaal, hetwelk haar door het INSTITUUT
VOOR ECONOMISCHE GESCHRIFTEN per heden is overgedragen,
bedoelde uitgifte zal toelaten.

De Vereeniging INSTITUUT VOOR ECONOMISCHE GESCHRIFTEN
aanvaardt deze verplichting der Stichting NEDERLANDSCH E-
CONOMISCH INSTITUUT.

Aldus in duplo geteekend
den 23 Augustus 1933.

*W. H. van der
Voorde*

*G. M. van der
Voorde*

*G. M. van der
Voorde*

Alg. Secretaris.

In duplo
elf October
Grote marktstraat 22, hof 34
Amsterdam
552, elf
H. H. van der
Voorde

B a l a n s per 31.12'32:

Activa:

Rott. Bankvereen.	f.	24.436,62
Kas	"	197,61½
Postch. & Girodienst	"	271,24
Effecten	"	5.025,--
Debiteuren	"	364,37
Meubilair	"	429,50
Jaang. en Nummers	"	275,--
Intrest	"	308,80

Passiva:

Nygh & van Ditmar	f.	9.993,68
Gratificatien	"	240,--
Honoraria Cred.	"	243,07½
Kapitaal	"	19.697,33
Verlies- en Winstrek.		1.034,06

f. 31.208,14½

f. 31.208,14½

Mr depld

bevestigd te Rotterdam den *elf*
October 1900 drie en dertig, deel 22, folio
 34 No. 553 *der* blad. *glen* revoci.
 Ontvangen voor recht van *den* vijftig cent.
 f. 1.00. De Ontvanger No. 3,
hulle

4 Acties in de concurrentiestrijd

4.1 Inleiding

ESB als weekblad heeft altijd een aparte positie gehad in het veld van de Nederlandstalige economische informatie. Die positie is lange tijd min of meer dezelfde gebleven. Maar vanaf de jaren 1990 kwamen er steeds meer veranderingen, die de strategische en operationele opties voor ESB aanmerkelijk inperkten. Daarop moest een antwoord worden gevonden en vervolgens actie worden ondernomen. Gezien deze verschillende omstandigheden zullen we in dit hoofdstuk maar vrij kort ingaan op de acties die genomen zijn in de eerste drie kwart eeuwen en meer uitgebreid ingaan op de acties uit het laatste kwart van de eeuw.

We beantwoorden in dit hoofdstuk de 'Wat en hoe' vragen. We behandelen hierna (par 4.2) eerst de belangrijkste concurrenten. We geven daarbij tevens aan hoe deze concurrenten hun strategie en missie hebben gewijzigd als gevolg van veranderende maatschappelijke omstandigheden. Bij deze beschouwingen zullen we ons niet beperken tot de directe concurrenten, maar zullen we alle relevante typen bladen meenemen, die concurreren om de schaarse tijd van de lezer en de beschikbaarheid van de schrijver.ⁱ Een belangrijke vorm van concurrentie zal daarbij overigens verder buiten beschouwing blijven, te weten de concurrentie van andere media, zoals internet en televisie. Zij maken dat het steeds moeilijker wordt om de aandacht van personen op geschreven teksten te richten en vast te houden (zie hoofdstuk 2).

Vervolgens zal worden ingegaan op de diverse strategieën die zijn gevolgd en maatregelen die zijn genomen om de concurrentiepositie van ESB te verbeteren en de continuïteit te verzekeren. We zullen daarbij eerst ingaan op de verbetering van de inkomsten (par 4.3) en vervolgens op de verlaging van de kosten (par 4.4). Bij deze bespreking zullen we, waar mogelijk, verwijzen naar de wijze waarop andere tijdschriften zijn omgegaan met de uitdagingen, die de nieuwe trends hen stelden (zie hoofdstuk 2).

In de concurrentiestrijd van tijdschriften hebben ledenbladen een groot voordeel. In de beginjaren kon ESB daarvan profiteren vanwege de ledenstructuur van zowel het IEG als het NEI. Daarna kwam ESB wat dit betreft alleen te staan. Er waren twee logische potentiële partners voor de omvorming van ESB tot een nieuw ledenblad: de verenigingen van afgestudeerden van de economische faculteiten en de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde. Op de relatie met beide zal ook kort worden ingegaan.

4.2 Welke zijn de belangrijkste mededingers naar de aandacht van de lezer?

4.2.1 Economische tijdschriften

Rond 1990 bestonden twee vrij directe concurrenten van ESB, overigens met een andere achtergrond en met een andere formule. We vermelden het *Economenblad*, dat in 1978 werd opgericht door de Stichting Landelijke Samenwerking Economisten. Het had een oplage van ongeveer 10.000, werkte samen met de Stichting Adreslijst Economisten en werd maandelijks gratis toegestuurd aan leden van de verenigingen van afgestudeerden van de Nederlandse economische faculteiten. De verschijningsfrequentie heeft nogal gewisseld; tussen 2000 en 2005 kwam het 4 tot 6 keer per jaar uit. Het heeft de opmaak in die periode veel aantrekkelijker gemaakt.ⁱⁱ Het blad hield kort na 2005 plotseling op te verschijnen; een reden daarvoor werd niet gegeven.ⁱⁱⁱ

De andere concurrent om de aandacht van de econoom was FEM. In de jaren zeventig was dit blad als Financieel Economisch Magazine door Elsevier in de markt gezet. Het werd tweewekelijks uitgegeven. De oplage werd rond 1990 op een kleine 15.000 geschat. Na de fusie van Reed met Elsevier werd het een weekblad met als titel FEM Business. Het had de sterke ambitie om **het** blad voor (bedrijfs)economen te worden. Het is in die opzet niet geslaagd en in 2010 is Reed met FEM gestopt, overwegende dat de markt structureel verslechterd was.

4.2.2 *Buitenlandse tijdschriften*

In de loop van de afgelopen honderd jaar is door de steeds verdergaande internationalisatie de concurrentie van Engelstalige bladen steeds sterker geworden. Dat geldt in het bijzonder voor 'the Economist'. Dit blad heeft steeds zeer deskundige gespecialiseerde redacteuren gehad, werd uitstekend geschreven, en was vaak polemisch. Nadeel was een zekere ideologische vooringenomenheid.^{iv} Een voorbeeld van de wijze waarop the Economist in toenemende mate aantrekkelijk werd voor een van de belangrijke doelgroepen van ESB is te vinden in het hoger onderwijs. Werden daar in het verleden vaak artikelen uit ESB als lesmateriaal gebruikt, door de internationalisering is de Nederlandstalige literatuur langzamerhand geheel verdrongen door Engelstalige en ESB door the Economist.

In het bedrijfsleven werden andere bladen populair: we noemen de Harvard Holland Review, de Financial Times en de Wall Street Journal. De Harvard Holland Review werd in 1983 door Management Press opgericht als Nederlandse variant van de Harvard Business Review. Het is in de periode 1984-1991 4 maal per jaar verschenen. Daarna is het voortgezet als Holland Management Review, dat nog steeds 6 maal per jaar verschijnt.

4.2.3 *Meer wetenschappelijke economische tijdschriften*

De belangrijkste concurrerende bladen in deze categorie zijn de Economist, Maandschrift Economie (ME), Tijdschrift voor Openbare Financiën (TvOF) en Tijdschrift voor Politieke Economie (TEP).^v Zij waren eigenlijk geen directe concurrentie voor ESB. Dat kwam allereerst door hun lagere verschijningsfrequentie, zij konden niet zoals ESB op de actualiteit inspelen. Daarnaast was hun doelgroep kleiner vanwege hun wetenschappelijke instelling ('peer reviewed').^{vi} Overigens hebben alle vier bladen kort na de eeuwwisseling het roer omgegooid en zijn daardoor nog minder als concurrent te beschouwen dan vroeger. De Economist (opgericht in 1852)^{vii} is om een groter bereik te krijgen overgegaan op Engels als voertaal en wordt niet meer in gedrukte vorm uitgegeven door de KVS maar digitaal door Springer Science and Business Media. ME is in 2003 eerst Kwartaalschrift Economie geworden en is daarna een Belgisch tijdschrift geworden met een geheel andere missie. TvOF (opgericht in 1968) is net als TPE (opgericht in eind jaren 1970 door links georiënteerde economen) geheel overgegaan op digitaal en beide zijn gratis toegankelijk.^{viii}

4.2.4 *Gespecialiseerde bladen en bladen van beroepsorganisaties*

In de bedrijfseconomische sfeer waren er nogal wat bladen met een sterke positie in een beperkte doelgroep. Het waren vaak de leden- (huis)bladen van een beroepsvereniging (bv 'de Accountant', het 'Tijdschrift voor Marketing' of 'Bank en effectenbedrijf'). De oplagecijfers van deze bladen lagen gemiddeld op het dubbele van ESB. Concurrentie in de wereld van bedrijfseconomie kwam vooral van de kant van MAB, Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie (zie: MAB-online). MAB is bijna net zo oud als ESB; het werd in 1924 opgericht.

Deze sterke concurrentie maakte het nogal moeilijk voor ESB om een aantrekkelijk alternatief te formuleren voor de markt van bedrijfseconomen. Naarmate ESB sterker in de beleidseconomie en minder in de bedrijfseconomie verzeild raakte is de concurrentie van deze categorie als minder knellend ervaren.

Enigszins in dezelfde sfeer ligt de concurrentie van de oudste voorganger van ESB: het blad 'Maatschappijbelangen'. Het is het ledenblad van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel, een vereniging waarvan veel leden een bedrijfseconomische dan wel bedrijfskundige achtergrond hadden (en hebben). Aanvankelijk waren er sterke parallellen in de doelstelling van de voorganger van MB, kortheidshalve 'het Tijdschrift' genoemd en ESB (zie kader 4.1). Nu lijkt er nog slechts concurrentie te zijn om de schaarse tijd van de lezer.

Kader 4.1 Kader 4.1 Eerbiedwaardige ouderdom: Van 'Tijdschrift ter Bevordering van de Nijverheid' naar 'Maatschappijbelangen'.

In het eerste nummer van het 'Tijdschrift' uit 1833 wordt de volgende doelstelling (in de wijdlopijge en ingewikkelde stijl van die jaren) als volgt verwoord:
'Ons Tijdschrift heeft derhalve niet zoo zeer en bij uitsluiting ten doel, om van onze Vaderlandsche fabrieken of van andere takken onzer nijverheid beschrijvingen te geven, maar voornamelijk om deze, gedeeltelijk door de opgave der wetenschappelijke gronden, waarop zij allen zonder onderscheid berusten, gedeeltelijk door de vermelding, hoe men eene mede bij ons uitgeoefende fabrieksmatige bewerking elders uitvoert, of gewijzigd heeft, of welke nieuwe fabrieken elders heeft uitgevonden, en hoe deze bewerkt worden, voor te lichten.'
'In de loop der jaren veranderde de redactionele formule van een wetenschappelijk boekwerk tot een toegankelijker magazine, genaamd Maatschappijbelangen, dat middenin de maatschappij staat'.

Bron: Lans (2002), blz. 33-37

4.2.5 Tijdschriften, niet uitsluitend op economen gericht, met een wekelijkse frequentie

Veel economen richten zich niet op specifiek economische media om hun informatiebehoefte te bevredigen, maar volstaan met het economieaanbod van meer algemene tijdschriften. Die zijn (mede door de afgenomen beschikbare tijd) in toenemende mate concurrent geworden van het weekblad ESB.

In dat verband moeten in eerste instantie de landelijke dagbladen genoemd worden. Bij de opzet van ESB bestond die concurrentie niet; ESB werd juist opgericht omdat de dagbladen praktisch geen aandacht aan economische onderwerpen besteedden. In dit verband is het aardig te vermelden, dat het nieuwe blad ESB door de belangrijkste dagbladen enthousiast werd ontvangen. De Nieuwe Rotterdamse Courant schreef op 5 januari 1916: *'Ongetwijfeld zal het nieuwe weekblad een groot nationaal belang dienen'*. Het Algemeen Handelsblad was even enthousiast, hoewel die *'de naam misschien niet heel gelukkig gekozen'* vond.^{ix} In de loop van de laatste decennia zijn alle landelijke dagbladen met steeds uitgebreidere weekendbijlagen en opiniepagina's gekomen, waarin ook een steeds grotere aandacht werd gegeven aan economische onderwerpen (zie kader 4.2). Voor veel lezers lijkt dat aanbod voldoende. En voor veel auteurs geldt, dat publiceren in de grote landelijke dagbladen een bereik geeft, dat wel 100 keer zo groot is als dat van ESB. Alleen, de duurzaamheid ervan is aanmerkelijk lager.

Kader 4.2 Economie en krant

ESB had de gedachte dat het de concurrentie met de landelijke dagbladen wel aankon vanwege een betere antenne voor en een betere rapportage over belangrijke vernieuwingen in de wetenschap. Hugo Keuzenkamp (hoofdredacteur van 1996-2000) was er niet gerust op. Hij heeft toen een themanummer gemaakt over 'Economie in de krant'. Eric van Damme en enkele andere collegae werden gevraagd om een paar weken lang te volgen hoe in de dagbladen economie werd verslagen. De kranten bleken inderdaad vooral beschrijvend te berichten. Maar de voorsprong van ESB was toch minder dan gedacht.

Bron: van Damme et al (1997)

Van de meer algemene (opinie)weekbladen (zoals Elsevier, VN en HP/de Tijd) heeft ESB minder te duchten gehad, omdat ze niet direct in de behoeften van ESB lezers voorzien. Overigens kampen zij ook met een zeer substantiële vermindering van het aantal lezers.^x

Wel concurrerend was het weekblad (nu Magazine) Intermediair van VNU Media; een blad dat zich richt op alle hoger opgeleiden.^{xi} Het bevat zeer toegankelijk geschreven beknopte artikelen over een range aan onderwerpen, die ook voor economen interessant zijn. Bijzonder aantrekkelijk is dat het gratis is voor allen tot 45 jaar (wat financieel haalbaar gemaakt was vanwege de grote aantallen personeelsadvertenties). Daar zit echter ook een nadeel voor auteurs; het heeft minder prestige om voor Intermediair te schrijven, want dan kwam je artikel op de achterkant van een advertentie. Juist door een hoger prestige kon ESB betere auteurs aantrekken. De concurrentie van Intermediair lijkt in de afgelopen decennia daarom minder sterk te zijn geworden.

4.2.6 Website gebaseerde informatie

Met de uitbreiding van informatie via internet is er ook een opening gekomen om de actuele discussies niet via een tijdschrift te voeren, maar via websites. ESB is niet de enige die aan die mogelijkheid heeft gedacht (en actief gemaakt met economie.nl). In 2008 werd door enkele economen, die in beleid zijn geïnteresseerd, Me Judice opgericht (vrij vertaald: luister naar mij).^{xii} De site plaatst korte opiniestukken (max. 1500 woorden, ESB 4000 woorden), die door een kernredactie zijn beoordeeld op relevantie en kwaliteit. De site wordt financieel gesteund door de economie- en bedrijfskundefaculteiten van een vijftal universiteiten (niet Rotterdam). In tegenstelling tot de bovengenoemde tijdschriften, die allen eigenlijk een wat verschillende doelgroep bedienen, is Me Judice wel een directe concurrent van ESB. ESB legt zich echter meer toe op artikelen die wetenschappelijk gebaseerde onderzoeksresultaten bevatten en minder op opiniestukken, zoals Me Judice. Het economenblog van ESB bevindt zich nadrukkelijk wel in hetzelfde vaarwater als mejudice.nl.

4.3 Verhoog de inkomsten

4.3.1 Een beperkt aantal mogelijkheden

In Tabel 4.1 zijn de belangrijkste categorieën inkomsten weergegeven. Het betreft abonnementen, contributies en advertenties.

Tabel 4.1 De opbrengstenstructuur van ESB; 1950-2015(%)

jaar	Abonnementen	Contributies	Tot A+C	Advertenties	Overigen
1950	49	38	87	11	2
1955	50	35	85	14	1
1960	51	26	77	20	3
1965	53	18	71	26	3
1970	59	11	70	28	2
1975	73	8	81	17	2
1980	77	5	82	16	2
1985	83	3	86	12	2
1990	87	1	88	9	3
1995	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
2000	70	0	70	10	20
2015	76	0	76	7	17

Bron: Financiële jaarverslagen NEI. De cijfers zijn vijf jaar gemiddelden over de jaren rondom de steekjaren. n.b. niet beschikbaar. 2015 schattingen op basis van openbare gegevens (bv prijzen en aantallen abonnementen) en bedrijfstakratio's.

Op de verschillen in de ontwikkeling van de inkomsten uit de twee eerste categorieën (abonnees en leden) is al eerder ingegaan (par 2.4.1). Samen hebben die twee categorieën (gemiddeld over de gehele periode) ongeveer 80% van het totaal aan inkomsten uitgemaakt. Het is dan ook logisch dat op de verhoging van deze inkomsten erg sterk de nadruk heeft gelegen.

De derde categorie inkomsten zijn advertenties; ook hier is voortdurend aandacht aan besteed. Er is nog een vierde categorie: 'Overigen'. Een snelle blik op Tabel 4.1 geeft aan, dat deze restcategorie tot 1990 zeer klein was. Daarna is ze sterk in aandeel toegenomen door de diversificatiestrategie, die sinds dat jaar gevoerd is (zie par 4.3.9 en 4.3.10).

4.3.2 *Meer abonnementen door verhoging van aantrekkelijkheid van content*

De moordende concurrentie om de schaarse tijd en aandacht van de lezer vereiste dat ESB steeds minder diepgravende artikelen publiceerde en steeds meer signaleerde met beknopte artikelen. Dat bracht ESB weer in overeenstemming met de term 'Berichten' in de naam. Het betekende overigens geen verarming wat betreft de degelijkheid omdat door de technologische ontwikkeling (websites) het steeds gemakkelijker werd om de uitgebreide publicatie van het onderzoek (waarop het beknopte signalement was gebaseerd) snel en gemakkelijk te verkrijgen.

Om de herkenbaarheid te vergroten werden artikelen door de redactie ingedeeld in *rubrieken*. Die rubrieken zijn in de loop van de tijd veranderd. Als voorbeeld geven we de situatie in de jaren 1980: Beleid en onderzoek, Vak ontwikkeling en Monitor. In 'Beleid en onderzoek' werden wat langere artikelen opgenomen die belangrijke resultaten van onderzoek bevatten. In 'Vak ontwikkeling' werden nieuwe ontdekkingen in de economische wetenschap gesignaleerd. In de 'Monitor' werden ontwikkelingen in de conjunctuur, op de arbeidsmarkt, etc. gesignaleerd en geïnterpreteerd.

Een recent voorbeeld is de rubriek 'nudge voor beleid' die in 2012 werd ingevoerd (d.w.z. aanzet, stootje). Hierin positioneerde 1 econoom 1 concreet voorstel voor beter beleid op 1 pagina en zocht de hoofdredacteur het Tweede Kamerlid met het gekozen beleidsonderwerp in portefeuille en vroeg hem of haar op te schrijven of het voorstel wel of niet een goed idee was. Na een jaar is deze rubriek ondanks haar succes gestaakt vanwege de moeizaamheid om politici daadwerkelijk te laten reageren op de voorgestelde verbetering.

4.3.3 *Groei abonnementen door verhoging van aantrekkelijkheid van presentatie*

Aantrekkelijke vormgeving is altijd al belangrijk geweest voor een tijdschrift. In de loop van de tijd is de druk om ESB 'op te leuken' alleen maar hoger geworden. Vooral in de twee laatste decennia is het gedrag van de lezers ingrijpend veranderd. ESB is zich van die trend bewust geweest (zie bv Molle 1991). Dat leidde bij ESB, net als bij andere bladen tot opmerkelijke gedaanteverwisselingen.

Het eerste wat de lezer van een gedrukt tijdschrift ziet is de *omslag*. Tot 1959 was ESB net als een krant meteen met de tekst op de voorpagina begonnen (NEI, 1960). In dat jaar is besloten het blad in een omslag te publiceren. De uitvoering daarvan heeft in de loop der jaren diverse veranderingen ondergaan. Zo is een tijd met oranje-rood gewerkt, daarna is met jaarkleuren gewerkt, die zowel in de reguliere edities als in de Dossiers (zie par 4.3.9) terugkwamen. Daarna is de variëteit toegenomen.

Daarnaast is de *indeling* van belang. Om het blad overzichtelijk te houden werd de druk verhoogd op de auteurs om binnen een bepaalde lengte hun verhaal te presenteren. Columnisten waren daar al aan gewend, andere auteurs hadden hier vaak wat hulp van de redactie bij nodig, tot in het proevenstadium aan toe. Verder werd het gebruik van voetnoten afgeschaft.

Ten derde is de *opmaak* steeds meer een punt van aandacht geworden. Lange jaren was de opmaak uiterst sober; tot 1991 werd uitsluitend in zwart-wit gewerkt. Vanaf het 75 jarig jubileum in 1991 werd een blauwe steunkleur gebruikt om tabellen, kaders en grafieken beter te laten uitkomen. De offsetdruk bood de keuze uit zwart met steunkleur of full color. Wegens geldgebrek kon tot eind 2005 geen full color worden gebruikt. Alleen de binnenzijde van de omslag was full color, indien adverteerders daarvoor een toeslag betaalden. Nu is ESB als geheel zeer kleurrijk opgemaakt.

De geschetste verbeteringen konden zonder veel extra kosten voor de organisatie worden doorgevoerd omdat de opmaak van ESB werd overgenomen door de redacteurs, die steeds beter waren opgeleid in het werken met grafische software. Deze zelfwerkzaamheid bood diverse mogelijkheden om inhoud en vorm optimaal te combineren. Zo maakten in deze eeuw de redacteurs zelf de actuele koppen op het in kleur voorgedrukte omslag, zorgden ze voor plaatsing van actuele pasfoto's van columnisten en voor speciaal gemaakte cartoons in de Dossiers.

4.3.4 *Meer abonnementen door uitbreiding geografische doelgroep.*

De inkomsten van ESB zijn altijd voor het leeuwendeel gekomen uit de verkoop aan abonnees en leden. Uitbreiding van het aantal abonnees kan worden bereikt door twee strategieën toe te passen. Enerzijds een geografische en anderzijds een thematische. Geografisch is steeds gekeken naar België, het enige Nederlandstalige gebied buiten Nederland (zie kader 4.3).

Kader 4.3 Nederland en België

'Gezien de relatief lage marginale kosten van het tijdschrift ligt het voor de hand uitbreiding van het afzetgebied te zoeken. Daarbij wordt in eerste instantie aan het Nederlands sprekende deel van België gedacht. Een vereiste voor succes op dit gebied is uiteraard dat Belgische problemen in ESB regelmatig aan de orde zullen komen. Gezien het naar elkaar toegroeien van beide economieën, in het bijzonder de westelijke delen hiervan, wordt hiermee niet slechts een ruimere informatie, doch ook, naar wordt gehoopt, een bredere visie geboden op de problemen die beide landen verbinden en gescheiden houden.'

Bron: Klaassen (1969, 708). (President directeur van het NEI)

Bovendien bestond er (en bestaat er) in België geen gelijkwaardige tegenhanger van ESB.^{xiii} Probleem: beleidseconomie is toch vrij specifiek voor elk land, vooral gezien de verschillen in instituties. Maar ESB had een paar troeven, die ook in het spel in België konden worden uitgespeeld. Dat betrof in het bijzonder de signaalfunctie voor wetenschappelijke en internationale ontwikkelingen. Dus werden in de loop der decennia meerdere pogingen gedaan om de Belgische markt beter te bewerken. Zo werd er rond 1947 een Commissie van Advies ingesteld voor België^{xiv}. Het effect van die pogingen werd ook gemonitord.^{xv} In de jaren '70 is een nieuwe inspanning geleverd. Uiteindelijk bleken de nationale verschillen in de praktijk toch groter dan gedacht en allengs zijn de pogingen om beter in de Belgische markt door te dringen dan ook verminderd, dan wel gestaakt.

4.3.5 *Meer abonnementen door uitbreiding thematische doelgroep.*

In de loop der jaren is de focus van ESB meerdere keren verschoven. Vrij vroeg betrof die verschuiving de verhouding tussen economie en statistiek. De laatste categorie was aanvankelijk zeer belangrijk, maar na de oorlog werd de behoefte aan de informatie voor die categorie snel minder. Dat kwam omdat het CBS inmiddels op een groot aantal terreinen kwalitatief hoogwaardige statistieken leverde.^{xvi}

In Hoofdstuk 2 werd al als doelstelling van ESB vermeld, dat het blad waardevol moest zijn '*voor den koopman en den ambtenaar*' (van de Mandele, 1941). In de huidige tijd zouden we daar

bedrijfseconomen en algemeen (dan wel beleids-) economen van maken. Aanvankelijk heeft ESB inderdaad beide groepen goed aangesproken. In de loop van de jaren is ESB echter de kooplieden steeds meer kwijtgeraakt en is zich steeds meer gaan richten op de ambtenaren. Dat blijkt uit twee zaken. Allereerst uit de onderwerpen van de artikelen. Bijna ongemerkt is in de loop der decennia de aandacht steeds meer op onderwerpen komen te liggen, die vooral de groep algemeen economen aanspreken. Daarnaast blijkt de verschuiving uit de veranderde achtergrond van de lezers.^{xvii}

Voor deze verschuiving zijn vele (elkaar versterkende) oorzaken voor aan te wijzen. Allereerst het feit, dat bedrijfseconomen minder schreven dan algemeen economen; goede auteurs in die groep waren schaars. Daarnaast dat bedrijfseconomen minder bleken te lezen; zij eisten een hogere presentatiekwaliteit dan ESB gewend was te leveren. Bovendien waren er in hun gebied goede alternatieven voor ESB (zie par 4.2). Verder was de houding van veel algemeen economen (inclusief sommige redacteurs van ESB) nogal neerbuigend over wat bedrijfseconomen te berde brachten (meestal ingegeven door gebrek aan kennis van de vernieuwingen in de bedrijfseconomie). Het feit, dat de uitgever (NEI) eerder op beleidseconomie was gericht dan op bedrijfseconomie heeft zeker ook niet geholpen. En in recente jaren maakt de verknoping van ESB en de KVS (Staatshuishoudkunde en geen Bedrijfshuishoudkunde) al helemaal duidelijk dat ESB eerder voor 'den ambtenaar' is en minder voor 'den koopman'.

Markttechnisch gezien was die toegenomen onevenwichtigheid een groot probleem; er waren immers veel meer bedrijfseconomen dan beleidseconomen in Nederland. Dus zijn er herhaaldelijk initiatieven ontplooid om de bovengenoemde problemen aan te pakken. Een daarvan is de benoeming van gerespecteerde bedrijfseconomen in de Commissie van Redactie/Advies. Een ander was het maken van aparte rubrieken. Eind jaren 90 is Hugo Keuzenkamp heel ver gegaan in het op die manier zichtbaar maken van bedrijfseconomie in ESB door artikelen over bedrijfsonderwerpen apart op te nemen in een geel katern: 'Economie in Bedrijf.'^{xviii} Een ander voorbeeld van de inspanningen is het uitbrengen van aparte dossiers over bedrijfseconomie. De eerste was gekoppeld aan de organisatie van de 1ste 'Landelijke Bedrijfseconomendag '(Dossier 1999). Daarna zijn er nog meerdere gevolgd.^{xix} Al deze initiatieven hebben veel inspanning gekost en zijn uiteindelijk toch zonder veel resultaat gebleven.

4.3.6 *Verhoging inkomsten door verhoging prijs*

ESB hoefde geen winst te maken van de diverse uitgevers maar mocht ook geen structureel verlies lijden.^{xx} Bij een stijgend kostenniveau betekende dat al gauw de noodzaak tot prijsverhoging. De prijs van ESB is dan ook regelmatig aangepast. De directie van het NEI als uitgever van ESB was zich overigens van de beperkingen van deze benadering zeer bewust, wat blijkt uit de omzichtige bewoordingen waarin prijsverhogingen werden aangekondigd.^{xxi}

Het is interessant om de ontwikkeling van de abonnementsprijzen van ESB te vergelijken met die van de welvaart in Nederland. Dat is gedaan in Tabel 4.2. Voor de vergelijking is de prijs van het particuliere (standaard) abonnement gebruikt.

Uit de vergelijking van de twee reeksen blijkt duidelijk dat ESB vlak na de oorlog relatief duur was, gezien het welvaartsniveau. Tot de oliecrisis van begin 1970 is de prijs van ESB minder hard gestegen dan het welvaartsniveau in Nederland. Vanaf dat jaar tot 1990 lopen beide reeksen ongeveer gelijk op. Dat lijkt ook wel logisch omdat de welvaart een indicatie is van kosten (die immers voor een twee derde uit arbeids- en drukkosten bestonden (zie par 4.4.1). Daarna loopt de reeks van de prijs van ESB voor particulieren aanmerkelijk achter op die van de welvaartsontwikkeling. Dit is een gevolg van bewust beleid (zie volgende paragraaf). Overigens zien we in een vergelijking van deze tabel met tabel 2.1 dat het (met de helft) achterblijven van de

prijs van abonnementen bij de welvaartsontwikkeling de neergang van het aantal abonnementen niet heeft kunnen tegenhouden.

Tabel 4.1 Ontwikkeling van de abonnementsprijzen van ESB (standaard) en van de welvaart (BBI/I) van de Nederlandse bevolking (beide als index 1990=100)

	ESB	BBI/B
1945	11	2
1950	13	3
1955	15	6
1960	15	8
1965	19	14
1970	22	26
1975	55	46
1980	73	70
1985	98	84
1990	100	100
1995	95	129
2000	115	179
2005	112	215
2010	139	234
2015	154	259

Bron: ESB: prijs particulier abonnement als opgegeven in de financiële jaarverslagen van het NEI; later zoals opgegeven in de colofon van het januari nummer van ESB. BBI/B: jaren 1965-2010: CBS: *111 jaar in tijdreeksen, 1899-2010*, en voor 2015 schatting CPB. Basisgegevens voor beide reeksen in lopende prijzen.

In dit verband is het nog interessant te vermelden, dat de prijs voor een tijdschrift een steeds groter probleem wordt (zie trend 6 in par 2.3.3). In de huidige tijd heeft steeds meer de mening postgevat, dat informatie gratis beschikbaar moet zijn. Betalen voor informatie wordt nog slechts geaccepteerd, als die informatie nauw aansluit bij de onmiddellijke behoefte van de vrager en niet op een andere manier gratis verkregen kan worden.

4.3.7 Hogere opbrengst door prijsdifferentiatie

Gedurende een hele lange tijd heeft ESB alleen onderscheid gemaakt in twee categorieën abonnees; standaard en studenten. De laatste groep werd als doelgroep zeer belangrijk gevonden omdat zij jong vertrouwd moesten worden gemaakt met ESB om ook later trouwe lezers te worden. Het leek gezien de inkomenspositie van deze deel-doelgroep erg voor de hand te liggen om ze een korting te geven op de prijs van het standaard abonnement. Dat leek ook haalbaar omdat alleen variabele kosten moesten worden goedgemaakt. Gedurende de gehele periode tot 1997 is er een korting van ongeveer een derde van de standaardprijs gehandhaafd.

Midden jaren zestig heeft een lezersonderzoek (Aeyelts-Averink, 1966) aangetoond, dat ESB eigenlijk twee verschillende typen abonnees had; zakelijk en particulier. Gezien het grote aantal lezers per abonnement in de zakelijke sfeer leek een hogere prijsstelling voor dit segment gerechtvaardigd. Gezien de aard van de markt leek het bovendien haalbaar (verondersteld werd een lage prijselasticiteit in deze deelmarkt). Toch heeft het nog tot 1987 geduurd voor dit idee van prijsdifferentiatie ook in de praktijk vorm gegeven werd. Gezien de onzekerheid over de reactie van de markt werd eerst een timide verschil ingevoerd (10%) en dat werd allengs opgevoerd tot 55% in 1997.

De nijpende financiële situatie aan het eind van de vorige eeuw noopte tot ingrijpender maatregelen. In 1998 werd (zonder onderzoek) door de uitgever besloten om een verdere

prijddifferentiatie door te voeren. De prijs van een studentenabonnement werd gelijk gehouden, een particulier abonnement werd gesteld op het ongeveer het dubbele en het bedrijfsabonnement op het drievoudige. Dat betekende voor de laatste een verhoging van f 295,- naar f 375,- ofwel 27%. In de periode 2000-2015 is deze verhouding verder verschoven naar 4:2:1.

De *zakelijke markt* is in de recente periode onderhevig geweest aan grote veranderingen. Dat betrof vooral de abonnementen van grote bedrijven en instellingen (zie kader 4.4).

Kader 4.4 Betalen of zwartrijden?

De categorie 'zakelijk' bestond voor een aanmerkelijk deel uit grote bedrijven die meerdere abonnementen afnamen ten behoeve van hun bedrijfsbibliotheek en vaak ook voor circulatiemappen op afdelingen. Gedurende het begin van deze eeuw zijn die laatste abonnementen substantieel in aantal gedaald. Dat begon tijdens de 'dotcom-crisis' in 2002-2003, waardoor diverse bedrijven uit kostenoverwegingen hun aantallen abonnementen halveerden. In die tijd nam ook de digitalisering toe en moesten bedrijfsbibliotheken budgetten inleveren. De komst van de elektronische knipselkrant was fataal voor de bedrijfsabonnementen. Veel bedrijven lieten zich weinig gelegen liggen aan auteursrechten en vormden daarmee een groeiende groep 'free riders'. Hun medewerkers zagen geen toegevoegde waarde in een privé-abonnement waardoor de erosie ook in dat segment van het abonneebestand toenam. Hoewel veel economen begrepen dat ESB een semi-publiek goed was met private financiering, voelden zij zich niet persoonlijk geroepen deze financiering mogelijk te maken. 'Free riding' is ook onze beroepsgroep niet vreemd. Het verschil met andere beroepsgroepen is misschien dat sommige economen zich hier bewust van zijn.

Tekst aangeleverd door *Fieke van der Lecq*

Ook de *studentenmarkt* is onderhevig geweest aan grote veranderingen. In deze eeuw liepen de aantallen flink terug want studenten hadden via hun universiteit gratis toegang tot ESB. Omdat het studentenabonnement zwaar verliesgevend was, werd het in 2015 afgeschaft. De gratis toegang van studenten tot ESB is enerzijds gunstig omdat er daardoor geen drempel meer is om kennis te maken met het blad. Het is anderzijds jammer omdat daardoor het idee, dat informatie gratis is, verder ingang vindt bij hen die de particuliere doelgroep van de toekomst vormen.

4.3.8 Meer advertenties

In vergelijking met andere (vak)tijdschriften heeft ESB altijd zeer weinig advertenties gehad.^{xxii} Dat lag natuurlijk vooral aan de beperkte oplage en de specifieke doelgroep, die maakten dat het blad niet erg interessant was voor adverteerders van de meeste consumentenproducten. Als vakblad was het wel interessant als medium voor personeelwerving. In de naoorlogse jaren van krapte op de arbeidsmarkt was dat segment dan ook relatief belangrijk. ESB had daarnaast altijd wel een voorraad aan advertenties die als bladvulling konden dienen (z.g. stopperadvertenties vaak voor een goed doel) en wat advertenties voor boeken en congressen.

Het aandeel van advertenties in de totale omzet (zie tabel 4.1) laat een stijging zien tot de crisis van het begin van de jaren '70. Het viel daarna sterk terug, om na 1990 niet meer te herstellen.^{xxiii} Deze ontwikkeling is aardig in lijn met de algemene trends, die in (par 2.3.2) werden beschreven.

Er zijn in de loop der jaren vele initiatieven ontplooid om tot een hogere opbrengst van advertenties te komen. Door samenwerking met andere tijdschriften, door organisaties die belang hadden bij een bepaald themanummer te benaderen, etc. Meerdere gespecialiseerde bureaus zijn in de arm genomen voor werving, zelden tot tevredenheid, soms zelfs tot grote ergernis (zie par 3.6.3).^{xxiv}

Om te zien of er toch geen mogelijkheden over het hoofd waren gezien is rond 2002 een groot onderzoek gedaan onder potentiële adverteerders. Zo is geëxperimenteerd met productadvertenties voor auto's en andere zaken die bij de doelgroep zouden passen. Uit dit onderzoek bleek dat andere media een gericht bereik boden voor adverteerders. Verdergaande wegen om advertentie-inkomsten te verhogen (zoals samenwerking met adverteerders bij evenementen, advertorials, etc. (zie tweede tekstblok in kader in par 2.3.2 en trend 4 par 2.3.3) waren voor ESB afgesloten, omdat ze de onafhankelijkheid, een wezenskenmerk van ESB, in gevaar zouden brengen.

4.3.9 *Bijzondere gesponsorde uitgaven (z.g. dossiers)*

Het weekblad ESB was traditioneel maar een product in een bekende markt. Bedrijfsmatig komt dan al snel de vraag op of er mogelijkheden zijn om de naamsbekendheid van ESB bij een groot aantal lezers te gebruiken voor het aanbieden van andere producten (zelfde markt ander product).^{xxv} Op deze manier zouden de vaste kosten van redactie over meer producten gespreid kunnen worden. Veel mogelijkheden om dit theoretisch interessante idee vorm te geven waren er overigens niet. Allereerst omdat NEI/Ecorys niet wilde investeren in een uitgeverij. Daarnaast omdat de redactie van ESB maar klein was.^{xxvi} Tenslotte omdat er maar weinig aantrekkelijke markten leken te zijn. Zo bleek bijvoorbeeld een combinatie van congresorganisatie en incidentele daarop gebaseerde publicaties niet aantrekkelijk gezien de moordende concurrentie op deze deelmarkt.

Wel begaanbaar bleek de weg om een van de meest gewaardeerde producten, de themanummers, niet meer zelf te organiseren en te bekostigen, maar om die te laten sponsoren. Uitgangspunt daarbij was dat maatschappelijke organisaties het van tijd tot tijd van belang achtten om een bepaald onderwerp niet alleen te agenderen, maar ook de discussie daarover aan te zwengelen met gefundeerde argumenten. Zij bleken vaak bereid om de kosten van een dergelijke speciale uitgave te dragen en werden daarmee 'sponsor van een dossier'.^{xxvii} De redactie koos in overleg met de sponsor de auteurs; de redactie alleen had de verantwoordelijkheid voor de inhoudelijke kant. Dit vergde zorgvuldig laveren tussen de belangen van de sponsor, de onafhankelijkheid van het blad en de zorg voor boeiende en vernieuwende inhoud. Vanaf 1997 zijn er gemiddeld elk jaar enkele dossiers verschenen.

4.3.10 *Aanbieden van andere producten; het gebruik van ESB als merk*

Essentieel voor het flexibel aanbieden van op deelgroepen toegesneden informatie is een aantrekkelijke digitale omgeving (zie laatste tekstblok in kader 2.4). Daar heeft het bij ESB lange tijd aan ontbroken. De site www.economie.nl was achtergebleven bij Ecorys bij de overgang naar Lemma. Door Ecorys werd die eigenlijk weinig gebruikt. Voor ESB was de site zeer aantrekkelijk.^{xxviii} In 2012 vond een gesprek plaats tussen Marcel Canoy (Ecorys' hoofdeconoom), Pieter Taselaar (Ecorys' directeur) en Sandra Phlippen (hoofdredacteur), waarbij Sandra het idee lanceerde van een nieuwe website voor ESB met daarop ook een economenblog. Ecorys heeft daarop het gebruik van de URL www.economie.nl aangeboden aan ESB. Op deze site startte in datzelfde jaar het economenblog met 12 bekende economen die regelmatig hun visie op de economie in korte luchtige stukjes beschreven. De site is eind 2012 nadat Ecorys een overeenkomst had gesloten met de KVS geheel overgegaan (zie par 3.3.6 en 3.3.7) en is ook ESB zelf gemigreerd naar deze website.

4.3.11 *Steun van derden.*

Eind jaren zestig stond ESB er slecht voor. Het blad had al vijf jaar op een rij zwaar verlies geleden en opheffing dreigde. Er is toen een beroep gedaan op derden om de crisis te overwinnen en het voortbestaan te redden (zie kader 4.5 en Hoffman 2016). Deze zakelijke problemen waren vooral te wijten aan organisatorische zwakheden en zijn in de jaren daarna opgelost.

Kader 4.5 Een Rotterdams bedrijf als redder in nood

De omslachtige motivatie van het bestuur van de Internatio Stichting om een zeer genereuze schenking (f 50.000,-) aan ESB te doen werd uitgebreid in het jaarverslag van het NEI over 1972 opgenomen. *'Het bestuur van de Internatio Stichting meent door bovengenoemde dotatie een constructieve bijdrage te kunnen leveren aan het voortbestaan van dit belangrijke weekblad in zijn functie van voor Nederland belangrijk orgaan tot verspreiding van de resultaten van bedrijfseconomische en economische onderzoeken in ons land.'*

De directie van het NEI had er geen gewetensproblemen mee; zij schreef in een slotzin: *'Deze dotatie, welke inderdaad een belangrijke bijdrage aan het door de Internatio Stichting gestelde doel heeft geleverd, is in dank aanvaard.'*

Van het totale bedrag werd f 20.000,- meteen in de exploitatie van het NEI opgenomen, terwijl f 30.000,- werd toegevoegd aan de Reserve Instandhouding Weekblad.^{xxix} Overigens is het goed om bij deze hulpactie te bedenken dat Henk Lambers zowel directeur van het NEI als ook president-commissaris van Internatio-Müller was (naast een aantal andere functies, zoals hoogleraar aan de NEH).

Bron : NEI (1973)

Rond de eeuwwisseling werd de situatie weer nijpend. Deze keer waren de moeilijkheden echter van structurele aard. Een kostendekkende bedrijfsvoering werd voor ESB bijna onhaalbaar. Van diverse zijden werd opgemerkt, dat ESB niet zo maar een blad was, maar dat het een grote maatschappelijke taak vervulde en dus ook een publiek goed was. Dat betekende dat onderzocht moest worden of uit algemene middelen een bijdrage zou kunnen worden verkregen. Al gauw werd echter duidelijk, dat de overheid zich niet aangesproken voelde, die was zich net een aan het terugtrekken uit vele eerder aangegane langlopende verplichtingen.

Meer incidentele steun, ook van private partijen, leek echter wel te verwachten. Om die reden is in 2003 de Stichting Vrienden van ESB opgericht.^{xxx} Die is meteen met een actie voor fondsenwerving begonnen en was daar aanvankelijk redelijk succesvol in. Het leverde enkele eenmalige bijdragen op (van het Ministerie van Economische Zaken, van de Stichting het Nederlands Economisch Instituut en van de Nederlandse Bank, in totaal € 55.000,-). Verdere pogingen tot verkrijging van steun (zelfs eenmalige) bleven zonder succes. Zelfs de financiële sector bleek doof voor aanvragen.

De Stichting Vrienden vond dat die gelden niet in de gewone exploitatie van ESB moesten komen, maar besteed dienden te worden voor het versterken van het publiek goed karakter van ESB. Van alle in dit verband geopperde projecten bleek het project retrodigitalisering van alle jaargangen (van recent naar oud) het belangrijkste. Daarvoor werd meteen in het eerste jaar al 30.000,- euro uitgegeven. In de jaren daarna werd besloten ook het nog resterende bedrag te besteden aan verdere retrodigitalisering. Vanwege de wisseling van uitgever en veranderende ideeën daarover is dit nog steeds niet gebeurd.

4.4 Verlaag de kosten

4.4.1 Beperkte mogelijkheden

In Tabel 4.3 zijn de aandelen gegeven van de drie belangrijkste uitgavencategorieën van ESB. Die betreffen de salarissen van de redactie en de administratie, het drukken en verzenden van het blad en de honoraria voor auteurs. De overige kostenposten betreffen bijdragen aan de overhead, huisvesting, etc. Er zijn verschillende strategieën gevolgd om zo efficiënt mogelijk te werken; elk

stadium in het productieproces is voortdurend onderzocht op mogelijkheden voor besparing op kosten. Die worden in de navolgende paragrafen per onderwerp toegelicht.

Tabel 4.2 De kostenstructuur van ESB; 1950-2015 (%)

jaar	Salarissen	Drukkosten	Honoraria	Overig
1950	34	36	8	22
1955	38	40	8	14
1960	46	42	7	5
1965	48	42	5	5
1970	43	48	4	5
1975	38	50	4	8
1980	31	52	3	14
1985	28	49	3	20
1990	32	36	3	19
1995	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
2000	35	32	0	33
2015	48	26	0	26

Bron: Financiële jaarverslagen NEI. De cijfers zijn vijf jaar gemiddelden over de jaren rondom de steekjaren. n.b. niet beschikbaar. 2015 schattingen.

4.4.2 Rationaliseer het totale productieproces

De salariskosten waren steeds een zeer belangrijke kostenpost. Daarbij moet opgemerkt worden, dat ESB altijd gewerkt heeft met een kleine redactie en externe auteurs; er was geen mogelijkheid om van een grote naar een rompredactie te gaan (trend 5; uit kader 2.5). Dus moest de energie gericht worden op het zo effectief mogelijk inzetten van de beschikbare capaciteit van de redactie en administratie en het zo efficiënt mogelijk inrichten van het productieproces. Wij lichten die toe aan de hand van twee situaties.

Het eerste betreft het proces uit de eerste helft van het honderd jarig bestaan van ESB, dat lange tijd relatief gelijk is gebleven (zie kader 4.6).

Kader 4.6 Het bedrijfsproces van de oprichting tot het midden van de jaren '70

1. De auteur schreef met de hand zijn tekst op papier en liet die uittikken door zijn secretaresse. Hij maakte vervolgens op het getikte stuk met pen zijn verbeteringen. De secretaresse tikte zaak opnieuw uit (vaak in drievoud met carbondoorslagen) De auteur stuurde per post zijn tekst op naar de redactie van ESB. (Soms ook handgeschreven, dan had de ESB secretaresse nog een extra klus.)
2. Auteurs kregen per omgaand bericht van ontvangst, meestal telefonisch. De redacteur-secretaris beoordeelde het artikel (de Commissie van Redactie werd zelden ingeschakeld) en maakte zo nodig wijzigingsvoorstellen. Bij meer ingrijpende voorstellen ging het stuk terug naar de auteur die het omwerkte en de tweede versie weer per post opstuurde aan de redactie.
3. De redacteur voorzag de kopij van instructies voor de zetter en stuurde die per post of bode naar de drukkerij. De drukproeven werden gecorrigeerd door de redactie (1 persoon las hardop van de kopij en 1 persoon corrigeerde de drukproef). Daarna gingen ze retour naar de drukkerij.
4. De redactie streefde ernaar om steeds een kleine voorraad publicatierijpe artikelen te hebben, waaruit voor de samenstelling van de komende ESB nummers geput kon worden.
5. Op vrijdag bepaalde de redacteur-secretaris de inhoud van het komende nummer. Hij deed dat door zelf op zogenaamde 'layoutvellen' de drukproeven in goede volgorde te plakken met ruimte voor de koppen. Deze vellen werden dezelfde dag nog naar de drukkerij gebracht.
6. Op maandag werden proefpagina's van de drukkerij gehaald. Deze werden dan nogmaals door de redactie geheel doorgelezen en werden mogelijke fouten nog gecorrigeerd.

7. Op dinsdag werden de gecorrigeerde proefpagina's naar de drukkerij gebracht. Meestal door de (adj.) redacteur-secretaris.
8. De drukker ging aan het werk, vervolgens de binder en tenslotte de adresseerder.
9. Donderdag was het nummer klaar voor verzending. Vervolgens werd het hele pak aan de PTT afgeleverd, die het op vrijdag bij de abonnee afleverde.

Bron: Gebaseerd op info van Leen Hoffman

Dit bewerkelijke en arbeidsintensieve proces komt nu op ons over als uitermate archaïsch. Naarmate de lonen stegen als gevolg van een algemene trend, steeg ook het aandeel van de salariskosten in het totaal en nam de druk toe om te rationaliseren. In de afgelopen 50 jaar hebben zich dan ook grote wijzigingen in het productieproces voltrokken. Het geheel is bij de eeuwwisseling al veel gestroomlijnder (zie kader 4.7).

Kader 4.7 Het bedrijfsproces rond de eeuwwisseling

ESB kende een strak weekritme. Het eerste gedeelte daarvan betrof de redactie. Op woensdagochtend was het persbericht maken en kopij beoordelen, op woensdagmiddag redactievergadering, op donderdag en vrijdag ingezonden artikelen redigeren, op maandag en dinsdag het opmaken van het nieuwe nummer en het schrijven van vaste rubrieken. Daarna traden de andere actoren op: woensdag de drukker en donderdag de verzender. Doel was om het blad op vrijdag bij de lezer te laten bezorgen.

In 2002 dreigde dat laatste mis te gaan. De oplage van ESB was dermate afgenomen, dat het blad voor de post geen grote klant meer was. Maar de lezers hechtten sterk aan bezorging op vrijdag. Na vele klachten van abonnees, nam de hoofdredactie contact op met de post en kreeg daar nul op het rekest. Toen bleek het voordeel van het eigen medium: er werd een korte aankondiging op de 'Servicepagina' geplaatst, waarin het probleem werd geschetst. Dit bericht werd opgepakt door het Parool, die er een artikeltje aan wijdde. Vervolgens werd ESB gebeld door de post, die beterschap beloofde. Het aantal bezorgklachten daalde daarna aanzienlijk.

Gebaseerd op een tekst aangeleverd door Fieke van de Lecq

Nu is het proces nog verder gestroomlijnd. De auteur schrijft op zijn computer, stuurt per email zijn stuk naar de redactie die ook per email reageert. Na acceptatie van het stuk maakt de redactie meteen de hele opmaak van het betreffende nummer en als die tot tevredenheid is gerealiseerd, stuurt zij dit in elektronische vorm naar de drukker. De laatste stadia (verpakken, verzenden) blijven nog gelijk. Als gevolg van deze veranderingen konden zowel de salariskosten als de drukkosten relatief gezien dalen.

4.4.3 Verbeter het samenspel van auteurs en redactie.

ESB wordt niet geschreven door redacteuren, maar door auteurs. Die doen dat omdat ze inhoudelijk gemotiveerd zijn om de resultaten van hun onderzoek of van hun denken aan de doelgroep van ESB voor te leggen. Maar het mag velen van hen ook weer niet te veel moeite kosten. Dus strookt hun tekst nogal eens niet met de eisen die de redactie stelt. Die eisen betreffen de betrouwbaarheid van het onderzoek, de helderheid van het betoog, de leesbaarheid, de lengte, de wijze van aanleveren, etc. (zie kader 4.8). Daarom moest er vaak nogal wat onderhandeld worden door de redactie met de auteur. Om de kosten daarvan te drukken zijn steeds duidelijkere en striktere richtlijnen voor auteurs opgesteld.^{xxxii}

Kader 4.8 Discussie over de onafhankelijkheid van de auteur en de degelijkheid van ESB

Een belangrijk vraagstuk betrof de onafhankelijkheid van de auteur. Naarmate meer universitair gelieerde economen werden ingezet voor commerciële studies, bv. naar de werking van markten, het ontwerp van veilingen, ontstond meer twijfel aan hun onafhankelijkheid. Voor ESB schreven zij artikelen die in beginsel het resultaat waren van wetenschappelijk verantwoorde onderzoeken. Toch bestond bij een aantal artikelen twijfel met betrekking tot gefundeerdheid en onafhankelijkheid. De dagbladen zagen hierin een onderwerp voor suggestieve artikelen.^{xxxiii} De ESB-redactie heeft zich toen genoodzaakt gezien om de relevante affiliaties van auteurs te vermelden.^{xxxiv}

Tekst: Fieke van der Lecq

In lijn met het gebruik van veel andere tijdschriften werd aan auteurs van ESB traditioneel een kleine *geldelijke vergoeding* gegeven. Dat honorarium bedroeg in de jaren zeventig f 10,- per kolom; columnisten en rubriekschrijvers kregen f 75,-. Deze bedragen zijn geleidelijk wat verhoogd tot f 100,- voor een artikel begin jaren negentig. Al met al bleef deze verhoging achter bij de inflatie; in de naoorlogse periode is het aandeel van de honoraria in de totale kosten dan ook flink gezakt (van 8 naar 3%). Toch bleven de honoraria een behoorlijke kostenpost en in het zoeken naar bezuinigingen werd dus ook gekeken of die vergoeding niet kon worden verminderd of afgeschaft. Uit een voorzichtige peiling die eind jaren negentig gehouden werd onder auteurs bleek, dat hun motivatie om in ESB te publiceren niet erg afhankelijk was van deze vergoeding. Dus werd die kort daarna praktisch geruisloos afgeschaft.

4.4.4 Vereenvoudig het samenspel van redactie en drukker

Aan het eind van de jaren '80 was er een snelle technologische ontwikkeling van zowel tekstverwerking als drukken. In 1988 is ESB overgegaan op z.g. 'desk top publishing'; waarbij de redactie het werk van de zetter overnam. Daardoor konden de drukkosten met ongeveer een derde worden verminderd.^{xxxv} De drukkosten zijn daarna weer opgelopen door de beslissing om met een steunkleur te gaan werken en later nogmaals door praktisch 'full color' te gaan.

4.4.5 Verlaag de kosten van drukken en verzenden; van wekelijks naar tweewekelijks.

De grootste kostenpost van ESB is het drukken, verpakken en verzenden (gedurende de periode 1955-1985 tussen de 40 en 50%). Een weekblad dat 50 keer per jaar uitkomt, kan dus aanmerkelijk besparen door de frequentie te verlagen. Maar die overstap heeft zowel voor- als nadelen. Voor veel lezers zou er niet veel veranderen; bij voorbeeld voor lezers die ESB via bedrijfsabonnementen pas vrij laat zagen omdat ze afhankelijk waren van een intern systeem van doorsturen. Wel zou er veel veranderen voor lezers, die het doornemen van ESB in een vast wekelijks patroon hadden ingebed. De overstap was ook nadelig in termen van aantrekkelijkheid, omdat de aansluiting met de actualiteit verloren zou gaan. Bovendien beperkte het de mogelijkheden van binding van een themanummer van ESB met een bepaalde event.

De kracht van de afzonderlijke argumenten voor en tegen de overgang naar tweewekelijks was moeilijk in te schatten en dus is er lange tijd geaarzeld. In 1989 is om meer helderheid over de effecten te krijgen een lezersonderzoek gehouden. Daarin gaf de helft van de lezers aan met de verandering in te kunnen stemmen.^{xxxvi} De uitgever NEI/Ecorys heeft vastgehouden aan het wekelijkse karakter vanwege de angst voor verlies van de andere helft van de lezers en van adverteerders. Rondom de eeuwwisseling is door de nieuwe uitgever echter toch besloten om de overstap naar tweewekelijks te maken. Eerst alleen in de zomermaanden, daarna vanaf 2003 volledig.^{xxxvii}

4.4.6 Niet op papier maar elektronisch

Er is een algemene tendens om over te gaan van papier naar digitaal (zie trends 1-3 kader 2.5 en kader 4.9). Ook ESB heeft al lange tijd de noodzaak gezien om over te stappen op digitaal. De diverse uitgevers hebben echter besloten om die overstap niet in een keer te doen maar geleidelijk.

Kader 4.9 Digitaal; zorg of zegen?

'Met de opkomst van het internet zijn papieren periodieken in zwaar vaarwater terechtgekomen. Nogal wat tijdschriften nemen dan ook de wijk naar het 'world-wide-web' – het koffiehuis van de postmoderne debatcultuur. De voordelen van de digitale biotoop zijn evident. Niet alleen kunnen bladen zo goedkoper worden gemaakt en verspreid, ook de reikwijdte en productiesnelheid van digitale tijdschriften is vaak groter dan van hun papieren soortgenoten. Tegelijkertijd prefereren veel lezers nog altijd gedrukte bladen boven het beeldscherm.'

Bron: Redactie TS, (2006)

Eind jaren 1990 is er een begin gemaakt met het presenteren van sommige rubrieken op de website. De webmaster van ESB werkte die site iedere week bij door o.a. het persbericht met de inhoudsopgave van de nieuwste editie te plaatsen. Ook werd eind jaren '90 een digitale spin-off van ESB gelanceerd. Deze cd-rom werd halfjaarlijks geproduceerd en bevatte het recente archief van ESB. Om dit mogelijk te maken, moesten alle artikelen digitaal worden bewerkt. De abonnementen op de cd-rom liepen niet erg hard, maar de oplage was hoog genoeg om de productiekosten goed te maken.

FD Mediagroep heeft na overname van ESB geconstateerd dat ESB verliesgevend was. De belangrijkste reden daarvan zijn de hoge kosten van drukken, verpakken en verzenden. De oplossing daarvoor is gevonden in een overstap van op papier gedrukt naar digitaal. In samenwerking met de KVS is een nieuw standaard abonnement geïntroduceerd, dat digitaal toegang geeft tot de alle ESB artikelen (inclusief het archief). ESB op papier blijft voorlopig mogelijk maar daarvoor dient wel de kostprijs betaald te worden. Overigens maakt het digitaal aanbieden van de 'content' in de praktijk een frequentieverhoging mogelijk, omdat artikelen meteen toegankelijk worden als ze zijn goedgekeurd door de redactie. De frequentie van de papieren versie zal overigens verder worden verlaagd: naar eens per maand.^{xxxviii}

4.4.7 Afschaffen van gratis abonnementen.

In de loop van de jaren was er een uitgebreid bestand gegroeid van abonnementen, die gratis verstrekt werden. De oorzaak daarvan is gelegen in de verweving van het NEI en ESB. De Stichting het Nederlands Economisch Instituut had een aantal leden, dat contributie betaalde en daarvoor o.a. ESB gratis kregen. Tot de tweede wereldoorlog was dat een substantieel aantal. Bij de in par 2.4.1 besproken beleidswijziging is een aantal daarvan omgezet in een (gratis) abonnement.

Daarnaast had een aantal aan de NEI organisatie verbonden personen een gratis abonnement. Het betrof de researchmedewerkers, de directie en de leden van de Raden van Curatoren en van Advies van het NEI. Het lidmaatschap van beide Raden was een erefunctie, dus onbezoldigd. Als kleine tegenprestatie kregen leden een gratis ESB abonnement, sommigen zelfs voor het leven. Later is deze politiek (zij het minder systematisch) ook toegepast op leden van de Commissie van Redactie/Advies van ESB. In een periode waarin ESB een stabiel bestand had aan betaalde abonnementen kon dit beleid bedrijfseconomisch verantwoord worden met het argument van de beperkte marginale kosten van een extra abonnement (vooral verzendkosten). Naarmate de verhoudingen tussen betaald en gratis verschoven, was dit steeds minder het geval. Bij de verandering van rechtsvorm van het NEI van Stichting naar BV (eind jaren '90) is deze praktijk dan

ook gestopt. Daarna zijn er meerdere acties van ESB geweest om (waar dat kon in overleg) om een einde te maken aan de historisch gegroeide gratis abonnementen.

4.4.8 Overigen

De analyse van de structuur van de post 'overigen' wordt bemoeilijkt door gebrek aan data en mogelijk ook doordat de samenstelling van deze post en de afgrenzing ervan ten opzichte van de andere categorieën in de loop der tijd veranderd kan zijn. Ook is onduidelijk of de doorbelasting van algemene kosten steeds op dezelfde manier is gedaan. Dus beperken we ons tot de laatste 50 jaar.

Vanaf 1960 tot de crisis van de jaren '70 was de categorie 'Overigen' heel beperkt; gemiddeld ongeveer 5 procent (mogelijk als gevolg van een beperkte doorbelasting van overhead). Daarna gaan deze algemene kosten, die in absolute termen vrij constant zijn, relatief zwaarder wegen op een lagere omzet (als gevolg van daling van abonnees en advertenties). Dat komt dan tot uiting in een verhoging van het aandeel van deze kosten tot ongeveer 30%. Gezien de onduidelijkheid van de aard van deze kosten is het moeilijk aan te geven welke beleidsmaatregelen er mogelijk waren.

4.5 Versterk de band met de sector (ledenblad?)

4.5.1 De Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde

Een aantal goed lopende (vak)bladen bleek in het verleden een deel van hun succes te stelen op het feit, dat zij ledenblad waren van een beroepsvereniging. Het was dus logisch dat de gedachte opkwam om te bezien of een dergelijke inbedding ook voor ESB haalbaar was. Er waren enkele beroepsverenigingen van economen met hun eigen blad (zie par 4.2). De specifieke niche voor ESB leek eerder te liggen op het gebied van de macro-economie. Daar was en is de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde actief.^{xxxix} De KVS is de oudste beroepsvereniging voor economen ter wereld (opgericht in 1849).^{xl} Vanaf de oprichting van ESB tot in de jaren '50 bestonden er sterke banden met de KVS (zie kader 4.10).^{xli} Ook daarna is de relatie voortgezet, ESB heeft bijvoorbeeld steeds aandacht besteed aan de pre-adviezen van de KVS.

Kader 4.10 ESB en de KVS

ESB 'was een initiatief van de eerste Rotterdamse rector magnificus G.W.J. Bruins en de bankier G. Vissering en enkele personen uit het bedrijfsleven. Nagenoeg allen waren lid van de vereniging, waarbij Bruins en Vissering ... op dat moment bovendien in het bestuur zaten.' 'Het nieuwe tijdschrift (ESB) besteedde gelijk eertijds de Economist aandacht aan de bijeenkomsten van de vereniging.' 'De in ESB opgenomen verslagen van de verenigingsbijeenkomsten waren lange tijd van de hand van G.M.V.S. Deze initialen stonden voor G.M. Verrijn Stuart, die behalve auteur en hoofdredacteur van de ESB vanaf 1930 ook secretaris van de vereniging was.'

Bron: Mooij, 1994, blz. 107-108

Toch is de band tussen KVS en ESB in de loop der decennia verslapt, onder invloed van zakelijke en persoonlijke factoren. Die afstand leek een betere toekomst in de weg te staan. ESB/KVS leek immers een 'perfect match', want de KVS gaf weliswaar meerdere publicaties uit (waaronder de eerbiedwaardige Economist en de veel gewaardeerde pre-adviezen), maar zij had geen weekblad.

Daarom werd in het midden van de jaren '90 het bestuur van de KVS^{xlii} door uitgever en redactie van ESB benaderd met ideeën over een samenwerking. De reactie van het KVS bestuur was erg lauw. Gezien de lage contributie van de KVS zag men niet hoe er door een combinatie met ESB voordeel voor de leden was te halen. Bovendien zag het bestuur destijds eerder de Economist dan ESB als huisblad, ondanks het feit dat de Economist slechts door een heel beperkte groep gelezen werd. Tenslotte was de dynamiek van beiden anders: De KVS had net een grote ledentoeename

gezien, terwijl bij ESB de afkalving van het abonneebestand al duidelijk was. De afstand tussen beide organisaties werd in 1999 zichtbaar, toen de voorzitter van de KVS het herdenkingsartikel over 150 jaar KVS in *Economenblad* publiceerde en niet in ESB (den Butter, 1999).

In deze eeuw zijn er nog meerdere gesprekken geweest en zijn diverse vormen van samenwerking uitgeprobeerd. Toen Hugo Keuzenkamp voorzitter werd van de KVS ontstonden er nieuwe mogelijkheden. Ook voor de KVS was het aangaand tij wat leden betrof (Bijlsma en van Dalen, 2016). Het tegen de stroom oproeien zou vergemakkelijkt worden door samenwerking. Bovendien werd duidelijk dat beide organisaties een vergelijkbare rol voor zichzelf zagen weggelegd, nl die van netwerk van vakgenoten (den Butter 1999 en Jolink 2006). De KVS en ESB organiseerden daarop een peiling onder de leden van de KVS en de abonnees van ESB. Inzet was het koppelen van het lidmaatschap van de KVS aan het abonnement op ESB. De uitkomst daarvan was tweetoppig: de ouderen waren tegen en de jongeren waren voor. Het toenmalige KVS-bestuur durfde de stap niet te zetten. Het is Arnoud Boot geweest (voorzitter van 2007-2014) die de knoop heeft doorgehakt en ESB als het ledenblad van de KVS heeft gepositioneerd. Bij voorbeeld door periodiek aankondigingen te doen over de activiteiten van de KVS.^{xliii}

Na enkele jaren ervaring met de samenwerking tussen ESB en de KVS en na de overdracht van de merkrechten van ESB door Ecorys aan de KVS ziet het KVS Bestuur de toekomst in onderlinge verbondenheid van ESB en KVS in het kader van samenwerking met de FDMG.^{xliiv} Elke ESB abonnee zal eveneens KVS lid worden. Zowel KVS als ESB heeft actie ondernomen om het aantal gezamenlijke lidmaatschappen te doen toenemen. Zo impliceert het bezoeken van de zeer succesvolle Nederlandse Economedag sinds 2015 (400 veelal jongere economen uit wetenschap en beleid) dat men lid wordt van de KVS (met esb abonnement). Anderzijds vertaalt de abonneegroei door de marketing inspanningen van de FDMG zich ook direct in groei van het aantal leden van de KVS.

4.5.2 *De economische faculteiten*

ESB is ontstaan als blad van de HEH, de voorloper van de Erasmus Universiteit en kwam later onder de hoede van het NEI, dat nauwe banden onderhield met de HEH en later de EUR. Die 'Rotterdam connection' gaf bij sommigen de indruk dat het blad ook qua inhoud bepaald werd door Rotterdammers.^{xliv} Vrij bewust is er steeds naar gestreefd om te verzekeren, dat deze indruk feitelijk onjuist is.^{xlvi}

Ten eerste door evenwicht na te streven in 'affiliation' van *auteurs*. Inderdaad zijn er gedurende de gehele bestaansgeschiedenis van ESB ook andere economische faculteiten en instellingen in het land steeds ruim aan bod gekomen in de kolommen van ESB. In de jaren 70 werd bijv. de rubriek Bedrijfseconomie verzorgd door de Faculteit der Economische Wetenschappen van de RU Groningen, de rubriek over Europa door de RU Leiden, de rubriek over de Publieke sector door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven in Den Haag en de rubriek Geld- en Kapitaalmarkt door het Economisch Bureau van de AMRO-bank in Amsterdam.

Ten tweede door in de *Commissie van Redactie/Advies* alle faculteiten vertegenwoordigd te laten zijn. Dat is in de loop der decennia steeds strikter nagestreefd (zie par 3.5.2). Tenslotte door bij de werving van de *redacteuren* te letten op diversiteit in achtergrond. Met enig succes; zie de hoofdredacteuren Leen Hoffman (RUG), Hugo Keuzenkamp (VU) en Fieke van der Lecq (RUG).

5 Omzien en doorgaan ⁱ

5.1 Inleiding

Aan het slot van deze studie kijken we terug om een evaluatie te maken. We zullen ons daarbij in eerste instantie baseren op wat belangrijke actoren eerder hebben gevonden en in tweede instantie op het oordeel van de lezers. Dat omzien houdt altijd een zekere trots in over hetgeen bereikt is, een teleurstelling over elementen van falen en eveneens een gevoel van opluchting over het geluk bij het doorkomen van moeilijke passages. De onderwerpen van deze verschillende gevoelens zullen we achtereenvolgens schetsen.

5.2 Algemeen oordeel over het verleden

5.2.1 Heeft ESB voldaan aan de verwachtingen?

Nu bij het 100 jarig jubileum komt de vraag op of ESB het goed gedaan heeft of niet. Die vraag is ook opgekomen bij eerdere jubilea. En het antwoord daarop is ook in de kolommen van vorige jaargangen van ESB te vinden (zie kader 5.1).

Kader 5.1 100 Jaar evalueren

10 jaar; Voorzichtige tevredenheid over het feit, dat het toch gelukt is (Vissering, 1926)

‘Wij durven veronderstellen, dat (door veler inzet en steun) het weekblad steeds meer heeft kunnen beantwoorden aan het doel, dat zijne oprichters voor tien jaren voor ogen hadden. Aan financiële zorgen.... is gelukkig tegemoet gekomen.’

25 jaar; Trots over wat bereikt is (van de Mandele, 1941)

‘van het blad zijn uitgegaan al die voortreffelijke documentatie en levendige, snelle berichtgeving op economisch gebied, waarvan de nu voltooide vijf en twintig jaargangen blijk geven en waarvoor en den handelsman, en wetenschapsman en staatsman allen even erkentelijk zijn.’

‘40 jaar; Op tijd geleverd wat was afgesproken (van der Mandele, 1956)

‘Soms te theoretisch en te geleerd, soms dreigde het wel eens in gehalte achteruit te gaan, maar over het algemeen mag zeker gezegd worden, dat het op peil gebleven is en beantwoord heeft aan de wensen, die wij toen hadden.’

‘Dit blad heeft nu zijn veertigste jaargang afgesloten en zijn twee duizendste nummer gepubliceerd, regelmatig als de klok: veertig maal vijftig, zelfs met moeite en nood in oorlogstijd doorgezet. Het droeg de spreuk van de Hogeschool met zich mee: Stevig onder de stormen.’

50 jaar; De theorie van Schumpeter in praktijk gebracht (Lambers, 1966)

‘Continuïteit in het maatschappelijk vlak immers - economen weten dit sinds Schumpeter – berust op het vermogen tot veranderen. Verandering in de vorm van het product, de samenstelling van het product en de productiewijze, niet echter de instelling. Alle veranderingen zijn slechts instrumenten tot behoud van het doel, in dit geval dienstverlening in openheid.’

Nu na 50 jaar is *‘informatieverwerking, niet informatieverrijking het probleem van de econoom geworden. Het doen ontstaan en publiceren van statistisch materiaal is opgevolgd door het informatieve artikel, waarin rangschikking en interpretatie de overhand heeft.’*

60 jaar; Positieve evaluatie gebaseerd op de functie van discussieplatform (Hoffman, 1976)

Daar 'de redactie voornamelijk fungeerde – en nog steeds fungeert - als een soort bemiddelaar tussen de maker van een geschreven produkt en de consument daarvan en, enkele uitzonderingen daargelaten, zelf geen stukken schreef en schrijft. Het blad is daardoor vanaf het begin strikt neutraal en onafhankelijk en los van ieder particulier of groepsbelang. Het is een vrije tribune. Hierdoor lopen de geventileerde meningen van links naar rechts, soms in hetzelfde nummer.'

75 jaar; Continuïteit van beginselen; flexibiliteit in uitvoering (van der Geest, 1991)

'Getrouw aan wat de oprichters voor ogen stond en wat door de jaren heen de kracht van het blad is gebleken, wil ESB een open forum blijven voor weldoordachte en goed gemotiveerde bijdragen aan de opinievorming over een breed spectrum van economische vraagstukken.'

'Binnen die formule wil ESB wel accenten aanbrengen (meer internationaal, meer ondernemingsvraagstukken). Naast deze inhoudelijke vernieuwing van ESB is ook aandacht besteed aan het uiterlijk, om de fysieke aantrekkelijkheid van het blad te vergroten.'

90 jaar: Nog steeds sterk, maar verschuiving van functie en vorm (Jolink, 2006)

'ESB is ..niet alleen een 90jarig – en springlevend - tijdschrift en een begrip, maar is een netwerk van economen, lezers en auteurs, die voor en door elkaar het netwerk onderhouden. Dit kan in een tijdschrift, zoals tot nu toe het geval is geweest, maar ook op internet, zoals te verwachten is.'

Bij nader inzien vallen in deze evaluaties vier dingen op. Ten eerste dat ze allemaal geschreven zijn door direct betrokkenen; die van de eerste veertig jaar door oprichters, die van de laatste vijftig jaar door hoofdredacteuren. In die zin is het allemaal zelf-evaluatie. Ten tweede dat ze gebruik maken van heel verschillende criteria; elk vogeltje zingt zoals het gebekt is. De zakenman van der Mandele legt de nadruk op het op tijd leveren wat was afgesproken. De hoogleraar Lambers legde de nadruk op de bedrijfsdynamiek uit de theorie van Schumpeter. De hoofdredacteuren leggen het accent op de aanpassing van de formule binnen de perken van de beginselen. Ten derde dat ze bijna allemaal het onderscheid maken in elementen van continuïteit van beginselen en verandering in de vorm (zoals we ook in hoofdstuk 2 gedaan hebben). En tenslotte, dat ze per saldo allemaal positief zijn.

5.2.2 *Werd ESB door de lezers gewaardeerd?*

Is dat verdacht, zo een zelfevaluatie? Moeten we niet meer kijken naar de consument in plaats van naar de producent? Dat kan, want in de loop van de lange geschiedenis is enkele keren onderzocht of de lezers tevreden waren met de inhoud en de vorm van ESB. Jammer genoeg is dat niet systematisch en niet regelmatig gedaan en is het, voor zover wel gedaan, slecht gearchiveerd. De beste basis voor analyse vormen de twee uitgebreide lezersonderzoeken uit 1965 en 2000. ⁱⁱ

De resultaten daarvan gaven aan dat het blad niet alleen werd ingezien, maar gemiddeld ook goed werd gelezen. Bovendien, dat lezers in meerderheid ook positief over ESB oordeelden. Dat oordeel betrof zowel de inhoud, de kwaliteit als de presentatie. Maar het kan zijn, dat de antwoorden kwamen een klein deel van de doelgroep. Ook de vertekening die daaruit kan voortkomen heeft men getracht in beeld te krijgen. Opzeggers bleken vooral af te haken door gebrek aan tijd; veel minder uit onvrede met de vorm en praktisch niet uit onvrede met de inhoud.

Deze algemene resultaten konden in beide steekjaren wat verder worden genuanceerd voor de zakelijke lezers. Zij bleken het blad vooral 'interessant en actueel' te vinden (2 op de 3) en waardeerden wat minder de kenmerken 'vlot leesbaar en mening vormend' (toch 2 op de 5).

5.3 Redenen voor trots, teleurstelling en opluchting

5.3.1 *Trots, want trouw gebleven aan missie, aan beginselen en aan een groot deel van de formule*

In Hoofdstuk 2 hebben we onderzocht welke elementen van het product ESB beschouwd kunnen worden als onveranderlijk, welke als veranderlijk. We vonden, dat als onveranderlijk (het DNA) konden gelden de missie; de beginselen en de naam. Ook het samenspel van een zakelijke uitgever, een onafhankelijke redactie en externe auteurs bleek niet veranderd. Meer diepgaand kijkend naar deze elementen zien we woorden terugkomen als onpartijdig, open forum, discussieplatform, brugfunctie tussen wetenschap en praktijk en gedegen argumenten. Die aspecten werden ook zo gezien door de buitenwereld. Een voorbeeld van die waardering uit de periode juist voor de eeuwwisseling is gegeven in kader 5.2.

Kader 5.2 Persstemmen over de gedegenheid van ESB

'Nu uit ESB onderzoek hetzelfde blijkt zal de term borrelpraat niet snel weer vallen'.
(Forum, VNO-NCW, geciteerd in ESB 16-4-1999, Jrg 84, nr. 4199, blz. 282)

'In het uiterst serieuze blad Economisch Statistische Berichten berekende in 1987 een onderzoeker zelfs de invloed van een groeiend bruto nationaal product op het bruto nationaal geluk.'
(Elsevier, geciteerd in ESB 17-4-1998, Jrg 83, nr. 4148, blz. 302)

'Onlangs veegde het gezaghebbende economenvakblad ESB de vloer aan met de managers van beleggersfondsen'

(Het Parool, geciteerd in ESB 30-4-1999, jrg 84, nr. 4202, blz. 322)

5.3.2 *Trots, want een groot deel van de concurrentie is verslagen*

Er heeft in de loop van de laatste halve eeuw een behoorlijke uitdunning plaatsgevonden op het gebied van economische publicaties. Toetreders uit de jaren 1970 zijn in deze eeuw volledig uit de arena verdwenen (Economienblad en FEM), zijn naar de zijlijn gegaan (zoals TPE, TvOF) of zijn in moeilijkheden (bladen van beroepsverenigingen). Er is een nieuwe toetreders met een nieuw concept: Me Justice, die niet lijkt door te breken. Een van de concurrenten op bedrijfseconomiegebied (Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie, MAB) zit ESB echter dicht op de hielen: het bestaat sinds 1924, dus het is maar 8 jaar jonger dan ESB. Maar al met al: ESB heeft het volgehouden.

5.3.3 *Trots, want er is altijd stipt geleverd*

Kenmerkend voor een tijdschrift is dat de lezer er op rekent dat het op tijd en stond verschijnt. In de evaluatie van van der Mandele (1956) wordt de nadruk gelegd op de betrouwbaarheid van ESB in dit opzicht. Hij heeft dat nagegaan voor de eerste veertig jaar en telde na 20 jaar nummer 1000 en na 40 jaar nummer 2000.ⁱⁱⁱ Het is interessant om te zien of ESB in de zestig jaar daarna ook regelmatig is gebleven *'als de klok'*. En inderdaad blijkt dat het geval geweest: aan het eind van de 90ste jaargang zien we nummer 4500. Daarna verandert het beeld omdat ESB overgegaan is op een tweewekelijkse verschijningsfrequentie.

Er is op dit beeld van stiptheid een uitzondering. Van eind 1944 tot de bevrijding in 1945 is ESB niet verschenen om twee redenen. Ten eerste vanwege spanningen met de bezetter. Ten tweede vanwege gebrek aan papier. Die laatste beperking gold ook nog vlak na de bevrijding. Lambers had echter een voorraad papier achtergehouden, zodat enige weken na de bevrijding ESB weer verscheen (en wel in een oranje omslag).^{iv}

5.3.4 *Teleurstelling, want niet alle doelgroepen zijn goed bereikt*

ESB had bij de oprichting een zeer brede doelgroep voor ogen. Door van de Mandele werden de drie deelgroepen daarvan gekenmerkt als de 'koopman' (nu bedrijfseconoom), de ambtenaar (nu eerder beleidsmaker) en de student. In de voorgaande hoofdstukken is aangegeven, dat ESB de hele eeuw van zijn bestaan de twee laatsten goed bediend heeft, dat het daarentegen de eerste groep voor een groot gedeelte heeft verloren. Dit ondanks voortdurende inspanningen om het ook de bedrijfseconomen naar de zin te maken.

Succes was ook erg lastig te behalen, want economen zijn een op een heel breed terrein werkzaam, waardoor de focus van een vakblad (laat staan de positie van ledenblad van een beroepsorganisatie) voor ESB heel moeilijk te realiseren was. Bovendien bleken concurrenten beter gepositioneerd. Het bereiken van een brede groep zou overigens door de net aangegane samenwerking met FDMG beter moeten gaan.

5.3.5 *Teleurstelling, want niet op tijd in nieuwe vorm*

In de afgelopen 100 jaar zijn de eisen die lezers stellen aan een aantrekkelijke en eigentijdse vormgeving steeds hoger geworden. Uitgever en redactie zijn zich dat steeds bewust geweest en zagen ook de noodzaak om daaraan tegemoet te komen (bv. Molle, 1991 en van der Geest, 1991). Maar dat is achteraf gezien niet in voldoende mate en niet tijdig genoeg gedaan. Dat geldt in eerste instantie voor de lay-out en de schrijfstijl (zie kader 5.3).

Kader 5.3 Persstemmen over aantrekkelijkheid

'Welwillend vraagt een 'heavy user' van ESB zich af, of die vermeende saaiheid niet eerder is toe te schrijven aan de stoffigheid van de Nederlandse economen dan aan de makers van het tijdschrift.'
(B.J. van de Zwaag in het Financieele Dagblad 21-6-1996, geciteerd in ESB 20-6-1996, Jrg 81, nr. 4064, blz. 566)

'De weinig communicatieve instelling van economen valt ook op in hun publicaties. Het economenblad ESB valt wekelijks bij me in de bus, maar om nou te zeggen, dat ik er elke week met smaak op aanval....nee.'
(Michiel Langman over economie en journalistiek in de Volkskrant, 4-9-1997, geciteerd in ESB, 10-9-1997, Jrg 82, nr. 4119, blz. 670). (N.B. Michiel Langman was redacteur van ESB van 1985-1988)

Het geldt ook voor de onderkenning van de noodzaak tot overgang van print op digitaal. Ook hier zijn de tekenen des tijds wel gezien en begrepen (bv. Jolink 2006). Maar ook hier is mogelijk te laat doorgetast, gezien de afkalving van het abonneestand.

Voor deze aarzelingen zijn meerdere redenen aan te geven. Enerzijds de onduidelijkheid over de reactie van grote groepen lezers, die hechtten aan een serieuze uitstraling en aan de gedrukte vorm. Anderzijds de beperkingen in budget, die in de laatste decennia steeds nijpender werden gezien de afkalving van het abonneestand.

5.3.6 *Opluchting want ook een beetje geluk in moeilijke perioden*

Aan het slot van deze studie kunnen we vaststellen, dat ESB niet alleen met veel inspanning maar ook met wat geluk de leeftijd van 100 jaar bereikt heeft. De inspanningen zijn in het vorige hoofdstuk uitgebreid gedocumenteerd. Het geluk is wat minder duidelijk aangegeven. Maar er waren zeker drie periodes waarin het voortbestaan van ESB aan een zijden draadje heeft gehangen en waar het geluk heeft gehad dat dat draadje niet is doorgebroken.

De eerste is de periode 1940-1945. Bij de brand van Rotterdam werden de productiefaciliteiten volledig verwoest en moesten er inderhaast alternatieven worden gevonden voor de diverse taken:

redigeren, drukken, verzenden. Tijdens de bezetting en daarna moest ESB andere problemen het hoofd bieden. Morele problemen zoals het vrij blijven van ideologische besmetting en materiële problemen zoals papierschaarste. Met moed is de eerste, met moeite is de tweede overwonnen (zie ook par 3.3.3 en 5.3.3).

De tweede is de periode 1970-1975. ESB had jaren met verlies gedraaid en opheffing dreigde, omdat de uitgever niet langer die verliezen kon dragen en de inspanningen doen om ESB er weer boven op te helpen. Een mecenas uit het Rotterdamse bedrijfsleven is toen bijgesprongen en heeft daarmee weer net voldoende financiële ruimte gecreëerd om door te gaan (zie ook par 4.3.11).

De derde is de periode 2000-2015. ESB stelde de nieuwe eigenaren teleur wat rentabiliteit betreft en de nodige investeringen in bv 'web-based info' werden niet gedaan. Zelfs op de minimaal nodige uitgaven om ESB te laten draaien (zoals omvang van redactie) werd bezuinigd. Daardoor bleven auteurs weg en liepen lezers weg. Gelukkig zijn er toen geen grote ongevallen gebeurd, want die zou ESB waarschijnlijk niet overleefd hebben (zie interview met Fieke van de Lecq in het jubileumnummer).

Literatuur

- Aarts, C.J. en van Etten, M.C. (2012) 175 jaar Nijgh & Van Ditmar; Nimmer dralend, 1837-2012, Amsterdam, Nijgh en Van Ditmar
- Aeyelts-Averink, G.J. (1964) Wie leest er nu "E.-S.B."?, ESB 23-12-1964, Jrg 49, nr. 2471, blz. 1180-1184
- Aeyelts-Averink, G.J. (1965) Lezers over "E.-S.B.", ESB 13-11-1965, Jrg 50, nr. 2473, blz. 37-40
- Anomiem (1940) Hoofdlijnen van de voorgestelde oorlogswinstbelasting, ESB 8-5-1940, Jrg 25, nr. 1271, blz. 342-345
- Benjamin, J. (2015) 'Mooi blad', maar de lezer heeft geen tijd voor elke week VN, NRC Handelsblad, 15-12-2015, blz. 3
- Bos-Rops, Y., Bruggeman, M. en Ketelaar, E. (2005) Archiefwijzer; handleiding voor het gebruik van archieven in Nederland, Bussum, Coutinho
- Bosch, M. van den et al. (2000) De hand van de Meester, ESB 18-2 2000, Jrg 85, afscheidseditie, blz. 1
- Butter, F. den (1999) KVS, 150 jaar beroepsvereniging voor economen, Economenblad, 21-6, blz. 1-2
- Bijlsma, M. en van Dalen, H. (2016) De Nederlandse club van politieke economen, ESB 21-1-2016, Jrg 101, nr. 4726, blz. 66-69
- Camijn, A. (1999) Zeventig jaar onderzoek en advies; Korte geschiedenis van de Stichting het Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam, NEI BV, blz. 26
- Cleef, E. van (1953) De Vereniging voor de Staathuishoudkunde, ESB 21-1-1953, Jrg 38, nr. 1860, blz. 56-57
- Cramer, I. en Zwaan, M. (2011) Handboek tijdschrift; Voor en door journalisten en andere bladenmakers, Wijk en Aalburg, Picture
- Daling, D. (2011) Stofwisselingen, Zutphen, Walburg pers,
- Damme, E. van, H. de Groot, G. van Hagen, P. Herings, Th. Leers en R. Nahuis (1997) Economie in de krant, ESB 27-8-1997, Jrg 82, nr. 4117, blz. 628-631
- Dekker, A. (2015) Anton Kroller 1862-1941; Leven op Krediet, Amsterdam, Prometheus/Bert Bakker
- Delft, M. van, Dijk, N. van en Storm, R. (2006) (red.) Magazine; 150 jaar Nederlandse publiektijdschriften, Zwolle, Waanders
- Di Domenico, M-L. and Phillips, N. (2009) Participant Observation, in Mills, A.J. et al. (eds): Encyclopedia of Case Study Research, Thousand Oaks, Sage
- Diemel, B. (2013) Erasmus School of Economics; Honderd jaar, Rotterdam, Stad en Bedrijf
- Dijk, N. van (2006) Nederlandse publiektijdschriften in de afgelopen 150 jaar, in: van Delft, M., van Dijk, N. en Storm, R. (2006) (red.) Magazine; 150 jaar Nederlandse publiektijdschriften, Zwolle, Waanders, blz. 8-11
- Directeuren NEI (1968) Abonnementsprijs ESB, ESB 27-11-1968, Jrg 53, nr. 2672, blz. 1085
- Directie NEI (1974) Abonnementsprijsverhoging ESB, ESB 7-8-1974, Jrg 59, nr. 2965, blz. 669
- Dossier (1999) Bedrijfseconomie, ESB 7-1-1999, Jrg 84, nr. 4184
- Elsschot, W. (1924) Lijmen, Amsterdam, Tepas (later Wereldbibliotheek)
- Geest, L. van der (1983) Drs A. de Wit, ESB 29-6-1983, Jrg 68, nr. 3411, blz. 577
- Geest, L. van der (1991) ESB 75 jaar, ESB, 2-1-1991, Jrg 76, nr. 3789, blz. 3
- Feuilleateau de Bruyn, X. (1940) Het Fonds voor Economische Verdediging, ESB 1 mei 1940, Jrg 25, nr. 1270, blz. 326.
- Heertje, A. en Kuip, R. (1979) Dat bonte economenvolk; Nederlandse economen, portretten en interviews, Amsterdam, Loeb & van der Velde
- Hoffman, L. (1976) Zestig jaar ESB, ESB 7-1-1976, Jrg 61, nr. 3034, blz. 1

- Hoffman, L. (2016) ESB is een meneer en een Heer, ESB 21-1-2016, Jrg 101, nr. 4726, blz. 95-98
- Jochems, D. en Kaptein, E. (1959) Statistische Dag 1959; Efficiency door Statistiek, ESB 1-4-1959, Jrg 44, nr. 2177 blz. 254-256)
- Jolink, A. (2006) 4-en, ESB 29-12-2006, Jrg 91, nr. 4500s, blz. 3
- Kaptein, E. (1960) Statistische Dag; Orde en wanorde in de statistiek, ESB 6-4-1960, Jrg 45, no 2229, blz. 400-402
- Kaptein, E. (1961) Statistische Dag; Van geval tot getal, ESB 5-4-1961, Jrg 46, nr. 2280, blz. 358-359
- Kaptein, E. (1963) Statistische Dag; Gissen en beslissen, ESB 3-4-1963, Jrg 48, nr. xx, blz. 336-337
- Klaassen, L.H. (1969) Het Nederlands Economisch Instituut na de Tweede Wereldoorlog, ESB 16-7-1969, Jrg 54, nr. 2704, blz. 708
- Knoester, A. (red.) (1987) Lessen uit het verleden; 125 jaar Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Leiden, Stenfert Kroese
- Lambers, H.W. (1966) Na vijftig jaren, ESB 5-1-1966, Jrg 51, nr. 2523, blz. 7
- Lambers, H.W. (1982) In Memoriam dr H.M.H.A. van de Valk, ESB 3-11-1982, Jrg 67, nr. 3378, blz. 1183
- Lans, N. (2002) 225 jaar Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel; per traditie vernieuwend, Schiedam/Rotterdam, Plantijn/Caspari
- Maarseveen, J.G.S.J. van (1999) De geschiedenis van het CBS in vogelvlucht, in: J.G.S.J. van Maarseveen en R. Schreijnders (red) Welgeteld een eeuw, Voorburg, CBS, blz. 13-46
- Mandele, K.P. van der (1941) Vijfentwintig jaar ESB, ESB 2-1-1941, Jrg. 26, nr. 1302, blz. 1
- Mandele, K.P. van der (1956) Veertig jaar ESB, ESB 4-1-1956, Jrg. 41, nr. 2011, blz. 3
- Meade, J. (1940) The economic basis of durable peace, London, Allen and Unwin
- Meer, J. en van 't Hof, J. (2007) Nederlands Tijdschrift voor de Geneeskunde; de derde 50 jaar, NTVG, Amsterdam, Bohn, Stafleu en van Lochem
- Molle, W.T.M. (1990) Economisch onderzoek op Europese schaal, ESB, 14-3-1990, Jrg 75, nr. 3749, blz. 243
- Molle, W.T.M. (1991) Omzien en doorgaan, ESB 2-1-1991, Jrg 76, nr. 3789, blz. 5
- Molle, W.T.M. (1996) Wisseling van de wacht, ESB, 6-3-1996, Jrg 81, nr. 4048, blz. 201
- Molle, W.T.M. (2000) Nieuwe hoofdredacteur, ESB, 28-1-2000, Jrg 85, nr. 4240, blz. 61
- Molle, W. en Lecq, F. van der (2004) H.W. Lambers 1916-2004, ESB 16-4-2004, Jrg 89, nr. 4431, blz. 167
- Mooij, J. (1994) Denken over welvaart; Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde 1849-1994, Utrecht/Amsterdam, Lemma
- NEI (1956) Verkort Jaarverslag van het NEI over 1955, ESB, 1-8-1956, Jrg. 41, nr. 2041, blz. 703
- NEI (1960) Verkort jaarverslag van de Stichting het Nederlands Economisch Instituut over 1959, ESB 12-10-1960, Jrg 45, nr. 2256, blz. 1987
- NEI (1973) Jaarverslag Stichting het Nederlands Economisch Instituut 1972, ESB 18-7-1973, Jrg 58, nr. 2909, blz. 648
- NEI (1984) Stichting het Nederlands Economisch Instituut; Verslag over het jaar 1983, ESB 8-8-1984, Jrg 69, nr. 3467, blz. 725-732
- NEI (1989) ESB, product en markt, intern stuk bij de vergadering van de Commissie van Redactie van 25-9-1989
- Nooy, M. de (2002) Economen versus het publiek, ESB, 1-3-2002, Jrg 87, nr. 4349, blz. 175
- Pierik, G. (2001) Portret van de ESB lezer; lezersonderzoek 2001, Utrecht, ESB
- Polak, N.J. (1937) Braintrust, ordening en liberale economie, ESB 28-7-1937, Jrg 22, nr. 1126, blz. 554
- Polak, N.J. (1940) Een jubileum en een afscheid, ESB, 1-5-1940, Jrg 25, nr. 1270, blz. 326
- Quarles van Ufford, H. (1940) Robbins, 1939, ESB 1-5-1940, Jrg 25, nr. 1270, blz. 335
- Redactie (1935) Een terugblik, ESB 27-2-1935, Jrg 20, nr. 1000, blz. 193-195

Redactie TS (2002) Inleiding bij: Floppen en fiasco's; mislukkingen uit de tijdschriftgeschiedenis, TS.> blz. 10

Redactie TS (2006) Inleiding bij 10 jarig jubileumnummer, TS.>, MMVI#20, blz. 4

Robbins, L. (1939) The economic causes of war, London, Jonathan Cape

Smit, R.(2010) Vakbladen naar kleinere uitgeverij; Vaktitels van grote uitgeverijen worden opgekocht door enkele middelgrote spelers, Het Financieele Dagblad, 20-1-2010

Stuivenberg, J.H. (1963) De Nederlandse Economische Hoogeschool; 1913-1963, Rotterdam, Nijgh en van Ditmar

Teychine Stakenburg, P.J. (1979) Beeld en Beeldenaar; Rotterdam en Mr. K.P. van der Mandele, Rotterdam, Ad Donker

Tinbergen, J. (1940) 'Meade 1940', ESB 24-4-1940, JRG 25, nr. 1269, blz. 320-322

Tinbergen, J. (1963) H.W. Lambers vijfentwintig jaar bij het NEI, ESB 6-3-1963, Jrg 48, nr. 2368, blz. 231

Verrijn Stuart, C.A. (1940) De kosten van den oorlog voor nu en later, ESB 20-3-1940, Jrg 25, nr. 1264, blz. 216-217

Verrijn Stuart, G.M. (1969) Uit de jeugd van het NEI, ESB 16-7-1969, Jrg 54, nr. 2704, blz. 702-705

Visser, J. , Dicke, M. en van der Zouwen, A. (red) (2014) Nederlandse ondernemers, Rotterdam, 1850-1950; Zutphen, Walburg pers, Stad en Bedrijf

Vissering, G. (1926) Tien Jaren, ESB 6-1-1926, Jrg 11, nr. 523, blz. 2-3 (herdrukt in ESB 29-12-2006)

Wemelsfelder, J. (1959) Japan en India in de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, ESB 9-12-1959, Jrg 44, nr. 2213, Blz. 1052-1054

Wolfson, D. (1996) De geest van Leo, ESB, 6-3-1996, Jrg 81, nr. 4048, blz. 203

Zouwen, A.E. van der (2008) Spiegel van de werkelijkheid; De Rotterdamse oorsprong van Economisch Statistische Berichten, in: M. Dicke, J. Bruggeman en A.E> van der Zouwen (red) Rijk aan Initiatief, Rotterdam, Erasmus School of Economics, Faculteit der Economische Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam, blz. 63-71

- i Dit is de karakteristiek, die Prof Henk Lambers (1966) treffend formuleerde ter gelegenheid van het 50 jarig jubileum van ESB. Die karakterisering is ook nu bij het 100 jarig jubileum weer zeer toepasselijk.
- ii De auteur was van 1984 tot 2004 als voorzitter van de directie van NEI/Ecorys voorzitter van de Commissie van Redactie van ESB. Op verzoek van de nieuwe uitgevers heeft hij tot 2010 die laatste rol verder vervuld. Hij was van 2003 tot 2012 voorzitter van het bestuur van de Stichting Vrienden van ESB. Hij is zich bewust van de valkuilen, die een auteur loopt van een studie die verslag doet van gebeurtenissen die hij zelf niet alleen heeft meegemaakt, maar ook mede heeft vorm gegeven. Zie in dit verband: Di Domenico and Phillips (2009).
- iii Deze samenvatting werd gepubliceerd als: Molle (2016).
- iv Beslissingen van politici zijn sterk zijn bepaald door de mening van het publiek. Die mening spoort lang niet altijd met wat uit economisch onderzoek is voortgekomen. Daaruit komt dan suboptimaal beleid voort en dat leidt tot welvaartsverlies (bv. de Nooy, 2002).
- v Ik heb in geen van deze drie benaderingen bijzondere bekwaamheden. Maar ik hoop dat elementaire kennis gepaard aan gezond verstand en een open instelling toch een interessant resultaat kan opleveren.
- vi Vroeger, bv in de jaren 1980 had het blad ongeveer 1 miljoen gulden omzet.
- vii Zie in dit verband het *Tijdschrift voor tijdschriftstudies*. *TS*, dat weliswaar sterk cultureel is ingesteld, maar ook voor tijdschriften in zijn algemeen veel behartenswaardige zaken bevat. Zie verder: Cramer en Zwaan (2011).
- viii En mogelijk ook aan de plaatselijke ontwikkeling, omdat ESB toch zeer lange tijd sterk ingebed is geweest in een Rotterdamse zakelijke context.
- ix Onder die geschreven bronnen zijn er twee zeer belangrijk. Ten eerste de ingebonden jaargangen van ESB, die vanaf de oprichting beschikbaar zijn in het archief van Ecorys. Ten tweede de ongepubliceerde financiële jaarverslagen van het NEI, die eveneens in het Ecorys archief voorhanden zijn en gedetailleerde informatie bevatten voor de periode tot ongeveer 1993. Een derde potentiële bron; de NEI jaarverslagen (die van 1955 tot 1988 werden gepubliceerd in ESB) en daarna de NEI/Ecorys jaarverslagen (zoals die afzonderlijk werden gepubliceerd) zijn niet erg nuttig gebleken. Daarin werd weliswaar steeds een sectie aan ESB gewijd, maar daarin werd slechts ingegaan op het aantal gepubliceerde nummers en op de meest tot de verbeelding sprekende onderwerpen, niet op bedrijfseconomische aspecten. Daarnaast is voor kenschetsen van belangrijke bij ESB betrokken bedrijven en personen gebruik gemaakt van de beschikbare en relevante bedrijfshistorische literatuur. Tenslotte is beperkt gebruik gemaakt van een diverse set andere bronnen (zie voor een handleiding daartoe Bos – Rops et al 2005). Om de inhoud en geest van de informatie uit deze verscheidenheid aan bronnen tot hun recht te laten komen is de essentie daarvan zo veel mogelijk vevat in tekstkaders.

- i Met Hollandse Economist werd bedoeld het Nederlandse tijdschrift 'de Economist', dat bij de oprichting van ESB al 60 jaar bestond. Overigens is ESB nooit zoets als the Economist geworden. De laatste heeft zich steeds meer van gematigd liberaal in 'marktfundamentalistische' richting ontwikkeld; ESB is neutraal gebleven.
- ii Die subtitel is overigens, zonder toelichting van de redactie in 1951 geschrapt (Jrg 35, nr 1754). In dit verband is een aardige anekdote te vermelden. In de jaren 80 kwam ik bij het opzoeken van een referentie die subtitel van ESB voor het eerst tegen en realiseerde me dat die ooit moest zijn weggehaald. Toen ik Lambers daarover aansprak gaf hij geen duidelijke reden. Ik heb hem toen schertsenderwijs gevraagd of dat misschien gebeurd was omdat die subtitel te veel leek op het 'Algemeen Wereldtijdschrift voor Financiën, Handel, Nijverheid, Kunsten en Wetenschappen', dat door Boorman aan goedgevolgenden werd gesleten (uit Lijmen van Willem Elsschot (1924). Hij keek alleen wat bedrukt en zij, dat er voor mij inderdaad anderen waren geweest die de gelijkenis was opgevallen.
Overigens en voor de volledigheid: In de beginperiode had ESB nog een subtitel: 'Orgaan voor de mededeelingen van de Centrale Commissie voor de Rijnvaart'. Die subtitel is al voor de oorlog verdwenen.
- iii Of: *'niet alleen over feiten zou berichten, maar ook materiaal zou aanbrengen voor denken'* (Lambers, 1966).
- iv Hiermee werd ook de onafhankelijkheid van de ESB redactie in de toenmalige uitgeverij (Lemma BV) geborgd.
- v Dat is overigens niet zonder slag of stoot is gegaan; het CBS heeft zeer grote moeilijkheden moeten overwinnen om de regering en parlement te overtuigen van de noodzaak van goede statistieken. In dat verband treedt ook Vissering op, die aan de wieg heeft gestaan van ESB (zie volgende hoofdstuk) en die de regering scherp bekritiseerde vanwege het veronachtzamen van statistiek. Zie: van Maarseveen (1999).
- vi In dit verband kan opgemerkt worden, dat deze verschuiving in aandacht wel aanleiding is geweest voor de KVS om haar naam te veranderen. De KVS heette lange tijd 'De Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek'. Zij heeft in 1950 haar naam afgekort door Statistiek te laten vervallen (Mooij 1994, blz. 151).
- vii In deze studie zullen we verder de afkorting ESB gebruiken; alleen waar duidelijk naar de het merk verwezen wordt zullen we esb gebruiken.
- viii Voor een vergelijking van ESB met de ontwikkeling van andere 'technisch-wetenschappelijke' bladen in de naoorlogse periode zie: Daling (2011).
- ix Het systeem van abonnementen is pas rond 1940 ingevoerd. Tot die tijd werd met het systeem van leden gewerkt (zie verder par 3.3).
- x De gepubliceerde jaarverslagen van het NEI zijn zeer summier over de ontwikkeling van het aantal en de structuur van de leden/abonnees van ESB. In het verslag over 1955 (NEI, 1956) wordt iets aan inzicht in de groei gegeven in de vorm van een index. Datzelfde is het geval in 1969 (Klaassen, 1969). Die informatie spoort niet altijd met de gegevens uit andere bronnen. Daarom wordt hier voor de gehele NEI periode gewerkt met de cijfers vermeld in de niet gepubliceerde financiële jaarverslagen.
- xi Er zijn toen een aantal maatregelen genomen (van der Geest, 1991 en Molle, 1991). Daaronder het verbeteren van de aantrekkelijkheid van de vormgeving door een blauwe steunkleur in te voeren.
- xii Er zijn maar weinig gegevens in de archieven bewaard gebleven, en dus is het onmogelijk om een goed en systematisch beeld te geven van de ontwikkeling per categorie. Een belangrijk steunpunt is het onderzoek, dat de uitgever NEI aan de vooravond van het 50 jarig jubileum van ESB in 1964 liet uitvoeren naar de aard en achtergrond van de ESB lezer en naar de waardering van lezers voor ESB (Aeyelts-Averink, 1964/1965). Een ander steunpunt is het

onderzoek, dat de uitgever liet uitvoeren in 2001, vlak voor de verzelfstandiging van ESB (Pierik, 2001). Daarnaast zijn er nog kleinere onderzoeken uitgevoerd, bv. in 1990 (Bijlage bij verslag Commissie van Redactie 7-5-1990).

- ^{xiii} Interessant daarbij is te zien, dat in 1942 Rotterdammers ongeveer $\frac{3}{4}$ van het totaal aantal studentabonnementen uitmaakten. Die verhouding in aantallen is door de vermindering van het prijsverschil in de loop der jaren verschoven; In 1957 waren de Rotterdamse studenten met 167 in de minderheid tegenover de 200 van overige faculteiten.
- ^{xiv} Aansluiting vinden bij de trend tot 'web-based information' was een van de redenen om ESB over te laten gaan naar een bedrijf, dat uitgeverij als kerntaak had (zie par 3.3.5 en 3.3.6).
- ^{xv} Er waren meer verwijzingen die het belang van deze artikelen aangaven; bv.: *'Uit de zeventien Rutten artikelen werd een ontwikkeling zichtbaar van een economisch beleid, dat zich steeds meer verwijderde van de vraagkant van de economie naar een aanbod-economisch denken. Een dergelijke bijna eendimensionale ontwikkeling laten de zeven nieuwjaarsartikelen, die Geelhoed voor ESB heeft geschreven, niet zien.'* (G. Slaghecke in het Financieel Dagblad van 4-1-1997, geciteerd in ESB 22-1-1997, Jrg 82, no 4090, blz. 62). *'pleitte Geelhoed in ESB voor een sterke overheid, die toeziet op de effecten van marktwerking.'* (Jan Hoedeman in de Volkskrant, 24-12-1996, geciteerd in ESB, 1-1-1997, Jrg 82, no 4087, blz. 2)

- ⁱ Er is een belangrijke afwezigheid in dit rijtje; de auteur. In een latere versie van deze studie zal getracht worden een beeld te geven van de ontwikkeling van het profiel van deze groep.
- ⁱⁱ Om de rol van de personen die hierna aan de orde komen juist weer te geven maken we gebruik van een diverse reeks bronnen. Voor portretten van de hoogleraren die verbonden waren aan de economische faculteit van de EUR en haar rechtsvoorgangers, zoals Gijsbert Bruins, Leo Klaassen, Henk Lambers, Piet Lieftinck, Jan Tinbergen, Nico Polak verwijzen we naar Diemel (2013). Voor andere portretten van bij ESB betrokken economen kan verwezen worden naar Heertje en Kuip (1979). Voor biografieën van personen die zakelijk en bestuurlijk bij ESB, het IEG, het NEI en de NEH betrokken waren zie Visser et al (2014). Voor korte biografieën van veel anderen (zoals van Nederlandse Bank directeur Gerard Vissering, ondernemer Auguste Plate en hoogleraar Gerard Verrijn Stuart) zie: Biografisch Woordenboek van Nederland; URL:<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3>. Zie voor Karel Paul van der Mandele ook: Teychine Stakenburg (1979). Verdere interessante informatie over veel personen die betrokken waren met de HEH zijn te vinden in de biografie van de eerste voorzitter van het bestuur (en eerste eredoctor): Anton Kroeller (Dekker, 2015). Er bestonden veel familiale en zakelijke banden die tussen de hier en in de volgende voetnoten genoemde personen; een goed inzicht daarin geven Visser et al. (2014) en Dekker (2015).
- ⁱⁱⁱ De verhoudingen tussen spontaan aangeboden en gevraagd hebben in de loop van de tijd gewisseld. Rond 2000 werd ongeveer een kwart tot een derde op verzoek geschreven (artikel acquisitie).
- ^{iv} Zie bv. Verrijn Stuart (1969) en Hoffman (1976). De onafhankelijkheid van ESB redactie van de directie van het NEI komt ook tot uiting in het feit, dat er in ESB maar een relatief beperkt aantal artikelen verschenen is van aan het NEI verbonden onderzoekers. Overigens moest, waar NEI'ers (en auteurs van andere onderzoek- en consultancybureaus) kopij aanboden de redactie extra alert zijn omdat zij in ESB een mooi medium zagen om hun naamsbekendheid te vergroten. Vooral in conjunctureel mindere tijden werd uit deze sector veel kopij aangeleverd.
- ^v Er was nog wrijfpunt. Veel auteurs wilden collega's bedanken die met commentaar hadden bijgedragen aan de totstandkoming van hun artikel. Daarin ontstond een zekere wildgroei, waarbij ook 'name dropping' voorkwam. Na wat experimenteren met maximum aantal namen in de auteursnoot hebben rond de eeuwwisseling de redacties het vermelden van bedankjes geheel verboden.
- ^{vi} De andere initiatiefnemers waren: F. de Beaufort, G. Bruins, R. Kielstra, H. Kronenberg, Q. Terpstra en E. Den Tex (ESB 5-1-1916, Jrg 1, no 1, blz 1-2).
- ^{vii} Betrokkenen: G. Vissering, G. Bruins, H. Colijn, A. Kroller, K.P. van der Mandele, L. van Lennep, E. den Tex, C.A. Verrijn Stuart, C. van Vollenhoven.
- ^{viii} Zie wat Vissering (1926) hierover opmerkt in zijn herdenkingsartikel over tien jaar ESB.
- ^{ix} *'Inhoudelijk waren er weinig bezwaren om ESB onder de vlag van het NEI uit te geven. De redactie van het blad streefde een betere en meer systematische behandeling van actuele onderwerpen na. Met respect voor de onafhankelijkheid zou dat bij het NEI goed kunnen. Bestuurlijk rezen er echter grote problemen. Er ontstond een jarenlange en moeizame discussie over de vorm en mogelijkheden van samenwerking. Deze moeilijkheden waren terug te voeren op een vergaande competentiestrijd. De directies van beide instituten wensten elkaar geen strobreed toe te geven. Pas nadat een oplossing was gevonden voor de verdeling van de topfuncties kon de samenwerking van de grond komen. De voorzitter van het Instituut voor Economische Geschriften, G. Vissering, werd benoemd tot president curator (van het NEI). Plate, die deze functie tot dan toe had bekleed, werd ondervoorzitter met het recht om Vissering op te volgen wanneer deze vertrok.'* (Camiijn (1999, 26). Deze informatie (niet de bewoordingen) is waarschijnlijk geput uit de redactionele inleiding van het jubileumnummer van ESB (Redactie, 1935), bevestigd in Verrijn Stuart (1969) en Stuivenberg (1963, blz. 182-191).

-
- x De resultaten van de afdeling 'Onderzoek' van het NEI alsook van andere instellingen werden o.a. via deze kanalen naar buiten gebracht.
- xi Als oprichters worden vermeld: S. v. d. Bergh Jr., D. G. van Beuningen, W. A. Engelbrecht, Dr. G. A. Hintzen, W. C. Hudig, Mr K. P. van der Mandele, Mr R. A. Mees en Dr A. F. Philips.
- xii Biografieën van velen van de hier genoemde personen zijn te vinden in Visser et al (2014).
- xiii Vooral ESB en de Financiële Jaarverslagen van het NEI over deze periode.
- xiv Meade was destijds verbonden aan het secretariaat van de Volkenbond, de voorloper van de Verenigde Naties.
- xv Redactie ESB 8-5-1940, Jrg 25, nr. 1271, blz. 341
- xvi En van 2001-2003 als werkmaatschappij ESB Bv.
- xvii ESB was het oudste bedrijfs onderdeel van het NEI. Het werd daarom als eerste genoemd in de financiële jaarverslagen van het NEI als Afdeling A Publicaties. Daarnaast werd onderscheid gemaakt in afdeling B Economisch Onderzoek en C Algemeen. Dit onderscheid is tot eind jaren 1980 gehandhaafd, waarna er op een indeling werd overgestapt, die meer de reële verhoudingen weerspiegelde (Afdeling B Onderzoek was 90% van het totaal geworden). Vanwege de lange periode waarin de administratieve indeling is gehandhaafd was het mogelijk om over de periode van 1950-2001 op een vrij consistente manier de bedrijfseconomische gegevens van ESB in kaart te brengen.
- xviii De cijfers zijn er van 1941 tot 1993. Over dat tijdvak zijn er ups en downs geweest, maar gemiddeld is er over die periode ongeveer 2 % van de omzet winst geweest. In de periode daarna tot 2002 zijn er indicaties dat het gemiddelde negatief is geweest. Overigens zijn de cijfers niet erg nauwkeurig, gezien de onduidelijkheid over de doorbelasting van algemene kosten. Dus lijkt het zeer waarschijnlijk, dat ESB per saldo 'gelijk' gedraaid heeft.
- xix Vergadering van 24 oktober als gerapporteerd in Financieel Jaarverslag 1942 van het NEI.
- xx Dit bedrag moet vergeleken worden met een totaal vermogen van het NEI van f 3 miljoen.
- xxi Zie: Tinbergen (1963) en Molle en van der Lecq (2004). Zie verder over de stijl van Lambers het stuk van Leen Hoffman (2016) in de jubileumuitgave. Ikzelf heb met hem vergelijkbare ervaringen. In 1979 was ik voorzitter van de commissie die belast was met de organisatie van het 50 jarig jubileumcongres van het NEI en had uit dien hoofde vaak met Lambers te maken. Hij kwam binnen, groette joviaal, legde zijn benen op de rand van je bureau en stak van wal. Je moest goed opletten want in de vele omzwervingen, die hij in het gesprek maakte, en in de praktijkvoorbeelden, die hij dan aanhaalde zaten de lessen, die hij je mee wilde geven en ook de raadgevingen voor je verdere handelen.
- xxii Dit op basis van een tweetal onderzoeken: 1) een extern uitgevoerde analyse van de afzetmarkt en de concurrentiepositie van ESB (zie NEI, 1989) en 2) een nieuw lezersonderzoek (dat was sinds Aeyelts-Averink midden jaren zestig niet meer gedaan).
- xxiii Ik moest echter rekening houden met het feit, dat de afstoting van wat als onderdeel van het DNA van de organisatie werd gezien (of in andere woorden: de oudste dochter) niet gemakkelijk zou gaan. Ik ben toen intern gesprekken gaan voeren om de geesten rijp te maken voor een afscheid. En extern ben ik verkennende gesprekken gaan voeren om de mogelijkheden af te tasten. Een van de extern contacten was met Elsevier, waar tot mijn verwondering de topman Pierre Vinken mij ontving. Hij had een aantal zaken op een rij laten zetten op basis van algemene informatie en die bleken zeer accuraat ten aanzien van de bedrijfseconomische positie van ESB. Hij vroeg me hoe ik dacht de winstgevendheid op te voeren. Ik antwoordde dat ik dacht dat hij daar meer mogelijkheden voor had dan wij. Hij maakte me toen duidelijk, dat Elsevier ook niet veel mogelijkheden zag om ESB aan hun rentabiliteitsnormen te laten voldoen. Ik heb daar toen de conclusie uit getrokken, dat voor we verder serieuze externe gesprekken aan konden gaan we moesten zorgen, dat ESB zijn bedrijfsvoering goed op orde had. Dat heeft zijn weerslag gehad op functie van hoofdredacteur (zie par 3.4.3).

-
- ^{xxiv} Gesprekken van mij en Fieke van der Lecq met Elsevier, Wolters/Kluwer, FD Media en Sdu. Helaas zagen de eerste drie uitgevers er van af. Elsevier wilde alleen tijdschriften met een 'captive readership', terwijl ESB nog geen vaste verbinding had met de KVS. WoltersKluwer vond de financiële situatie van ESB niet solide genoeg. De FD Mediagroep vond dat ESB met de formule 'voor-en-door-economen' niet goed in hun portefeuille paste. Alleen Sdu had belangstelling, maar ook daar moest de digitalisering nog komen. Overigens is het achteraf maar goed dat toen niet verder gegaan is met de grote uitgevers, want na de crisis van de jaren 2008 gingen zij over tot het afstoten van veel kleine titels, onder meer omdat de terugloop van de advertentieopbrengsten de rendementen onder druk had gezet (Smit 2010).
- ^{xxv} Dat hield in dat de lege bv bij Ecorys achterbleef.
- ^{xxvi} Volgens Boom was ESB *'overigens een goed draaiende titel met een goed rendement'*. Brief dd. 26-9-2005 van Mr Soetenhorst van Boom uitgevers aan Drs van den Bossche van Ecorys.
- ^{xxvii} Bijlage 2 bij stukken van de ALV KVS 5-11-2015.
- ^{xxviii} Zie ook Lambers (1982).
- ^{xxix} Zie: van der Geest (1983). Anton de Wit trad op 15 september 1943 als jong econoom in dienst van het NEI (tegen een salaris van f 50,- per maand). Hij richtte zich snel op ESB, waarvan hij eerst medewerker, toen adjunct redacteur-secretaris en ten slotte redacteur-secretaris was.
- ^{xxx} Congres in 1976 georganiseerd in samenwerking met de EUR. Spreker o.a. Minister Lubbers voor een vol bezette aula.
- ^{xxxi} Of kort samengevat; *" elke week een goed vakblad voor economen te maken.'* Molle (1996).
- ^{xxxii} Of in zijn eigen woorden: *'Toen ik hier kwam was het een zootje'*. Geciteerd in de redactionele intro bij de ESB, die bij zijn vertrek werd gemaakt. Zie: van den Bosch et al. (2000).
- ^{xxxiii} Zie in dit verband van der Zouwe (2008), die vooral op basis van een interview met Albert Jolink ESB in historisch (en Rotterdams) perspectief heeft geplaatst.
- ^{xxxiv} Vooral door tweewekelijks alle academische 'working papers' van de Nederlandse instituten te bekijken en daaruit beleidsrelevante onderzoeksresultaten te selecteren. De auteurs van deze papers werden vervolgens benaderd voor het schrijven van een ESB artikel.
- ^{xxxv} Marketing-, advertentiewerving- en verkoopbudgetten ontbraken bij SDU uitgevers waardoor het aantal abonnees langzaam maar zeker terugliep.
- ^{xxxvi} Met hulp van onder andere Hugo Keuzenkamp, Sweder van Wijnbergen, Hans Kamps, Job Swank en mijzelf.
- ^{xxxvii} Zie NEI (1984).
- ^{xxxviii} *'De leden van de Raad van Advies, zich baserend op de ervaring opgedaan in verantwoordelijke posities in universiteiten, ondernemingen, overheidsorganen en maatschappelijke instellingen, toetsen voorstellen van de redactie en doen suggesties voor de te volgen koers'* (Molle, 1991).
- ^{xxxix} *'ESB heeft een aantal externe deskundigen bereid gevonden om zitting te nemen in de Commissie van Redactie. Zij zullen de ontwikkelingen in hun vakgebied signaleren en stimuleren, dat experts publiceren in ESB'* (Molle, 1996).
- ^{xl} Overigens betekende dit niet dat N&VD ook de bedrijfsvoering in formele zin hadden overgenomen. Alle uitgaven en inkomsten van ESB zijn steeds in de boeken van het NEI verantwoord (en naar ik aanneem eerder in de boeken van het IEG).
- ^{xli} *'Aan de abonnees van ons weekblad wordt beleefd verzocht hun abonnementsgeld over te maken op giro 8408, R. Mees en Zoonen'* (ESB 6-1-1943, Jrg 28, nr. 1407, blz. 1; zelfde in 1945). Mr W. A. (Wijnand) Mees was firmant van Mees en Zoonen en een van de beschermers van het NEI. Rudolf Mees was eveneens firmant van R. Mees en Zoonen en tevens penningmeester van het Curatorium.
- ^{xlii} En waarschijnlijk derden, zoals uit een opmerking van de accountant in zijn verslag aan de RvC van het NEI over 1940: *'terwijl zij (N&VD WM) vanaf 9 Mei 1940 de uitgave van het blad niet meer heeft verzorgd, maar aan andere uitgeverijen heeft opgedragen'*.

-
- ^{xliii} De financiële kant wordt verwoord door de accountant, die in zijn verslag aan de RvC van het NEI over het jaar 1940 meldt dat er een vordering is op Nijgh en Van Ditmar omdat die *'de abonnementsgelden heeft geïncasseerd, terwijl daarentegen door U de prestaties moesten worden verricht welke genoemde vennootschap had uit te voeren'*.
- ^{xliv} Naar verluidt omdat Willem III zeer vereerd was dat de volkseditie van de verzamelde werken van Vondel aan hem werd opgedragen.
- ^{xlv} Bronnen: *Drukkerij Roelants, literatuur en kaartjes voor iedereen*, op 14-12-2015 gedownload van: www.kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/154621-drukkerij-roelants-literatuur-en-kaartjes-voor-iedereen.html. *'Anno '99: Nieuwe koers in drukkerijen'* op 14-12-2015 gedownload van: www.ad.nl/ad/nl1401/ad/integration/nmc/frameset/varia/kobala_article?artid=rd007821.
- ^{xlvi} Achtereenvolgens 1982: EPR Media in Den Haag, 1986: Nijgh Media in Schiedam, 1988: Bureau Jet, 1989: Jans en van Dorssen. De laatste ging failliet aan de opbrengstgarantie die ze aan het NEI gegeven hadden.

-
- i Het criterium 'tijd' is zeer relevant gebleken in alle lezersonderzoeken die in de afgelopen decennia zijn uitgevoerd. Het onderscheid in typen concurrenten is gebaseerd op het onderzoek van eind jaren 1980 (NEI 1989). Geen aandacht zal geschonken worden aan relatietijdschriften zoals Safe van Robeco. Toch zijn die in dit verband belangrijk (zie trend 6 in par 2.3.3). Maar er zijn er in de loop van de afgelopen 100 jaar te veel geweest om hier goed te behandelen.
- ii Het kwam aanvankelijk uit in de vorm van een tijdschrift met de lay-out van een krant. Uiteindelijk in magazine formaat, in kleur en op glanspapier.
- iii In een interview met de auteur gaf de laatste hoofdredacteur (Dr Henk Klaassen) aan dat de secretaris van de uitgever (LSE, Stichting Landelijke Samenwerking Economisten) hem over die motieven van die beslissing destijds niet heeft ingelicht. De redactie is toen afgetreden en de uitgever heeft in het laatste nummer aangekondigd, dat EB digitaal zou doorgaan. Daar is het niet van gekomen. Wat de gelieerde adreslijst betreft; het lijkt erop dat internationale systemen voor contact tussen beroepsgenoten, zoals 'Linked in', een veel aansprekender functie aanbieden en dat daardoor een gedrukte lijst al snel een achterhaald medium is geworden.
- iv Het is in dit verband interessant om er op te wijzen, dat the Economist ook bij de oprichting van ESB als een soort voorbeeld diende (zie par 2.2.1).
- v Vermeldenswaard is eveneens het Tijdschrift voor Economisch Onderwijs (TEO). Dit tijdschrift verschijnt zes keer per jaar en wordt uitgegeven door de Vereniging van Leraren in Economisch-maatschappelijke vakken (VECON). Het concurreert niet echt met ESB maar heeft eerder een samenwerking. Daarnaast bestonden de tijdschriften van de economische faculteitsverenigingen, zoals het 'Economisch Magazine' van de RUG, dat verscheen van 1988-2007, is opgegaan met Groninger Business Magazine in Prospect. Echte concurrentie van deze kant was er ook niet.
- vi De kleine doelgroep kwam ook tot uiting in de oplage van deze bladen, die tussen de 1000 en 1500 lag eind jaren 1980.
- vii Het had bij oprichting de prachtige doelstelling meegekregen om een tijdschrift te zijn; '*voor alle standen, tot bevordering van volkswelvaart, door verspreiding van eenvoudige beginselen van staathuishoudkunde*'. Het wordt nu uitgegeven onder de titel; Netherlands Economic Review.
- viii TPE is na een kleine 30tal jaargangen in 2008 overgestapt op kwartaal en digitaal. Het wordt door een gelijknamige stichting uitgegeven. TvOF wordt uitgegeven onder de oude naam door de Wim Drees Stichting. Interessant is nog te vermelden, dat TPE digitaal verwijst op hun site naar Me Judice, niet naar ESB.
- ix Als geciteerd in Hoffman (1976).
- x Zie in dit verband van Delft et al (2006), die een beschrijving geven van de aard van de concurrentie op dit vlak over praktisch de gehele periode waarin ook ESB actief is geweest. Zie ook Benjamin (2015), die aangeeft dat de opiniebladen de concurrentie van de wekeindbijlagen van kranten niet kunnen winnen (na de HP/de Tijd wordt nu ook VN maandelijks). Hij geeft ook aan dat de oplage van opiniebladen sinds 1980 gehalveerd is. Dit is geheel in lijn met de algemene tendens, die in hoofdstuk 2 besproken is.
- xi Eind jaren 80 was de oplage ongeveer 200.000.
- xii Onder hen Kees Koedijk, die tot dan ook een belangrijke rol in het bestuur van de Stichting Vrienden ESB had.
- xiii Er is geen Belgisch weekblad voor economen. Er is wel een overkoepelende vereniging van verenigingen van alumni van Vlaamse economische faculteiten, de 'Vereniging voor Economie'(vzw). Die heeft drie doelstellingen: het stimuleren wetenschappelijk onderzoek om

-
- een brug te slaan tussen wetenschap en praktijk; het bevorderen van onderlinge contacten van economen en van deze met sociaal economische actoren, en tenslotte gesprekspartner te zijn voor beleidsmakers inzake sociaal ethische vraagstukken, maatschappelijke relevante, etc.
- xiv De leden zaten gemiddeld erg lang; bij de bestandsopname ter gelegenheid van het 50 jarig bestaan in 1966 bleken vier leden vanaf de start en twee anderen vanaf 1953 zitting te hebben. Bron: ESB 5-1-1966, Jrg 51, nr. 2523, blz. 6.
- xv B.v. in het verslag van het NEI over 1955 (NEI 1956, 703) wordt vermeld: *'Behalve de maandelijkse bijdragen over de Belgische geld en kapitaalmarkt verschenen 17 artikelen van Belgische auteurs.'*
- xvi Wel kan nog vermeld worden dat het 50 jarig bestaan van het CBS met een speciaal jubileumnummer over statistiek werd herdacht (ESB 5-1-1949, Jrg 34, nr. 1652).
- xvii Bij de lezers enquête van 1989 bleken bedrijfseconomen sterk ondervertegenwoordigd. Het zelfde gold in nog sterkere mate voor de auteurs, die voor 2/3 uit de sectoren wetenschap en overheid bleken te komen (NEI, 1989, 9).
- xviii Dit is twee jaar lang gedaan. Het eerste was in ESB 3-9-1999, Jrg 84, nr. 4218, blz. 620-630; de tweede in 2000, jrg 85.
- xix B.v. 'Marktwerving' (nr. 4500S) in 2006 en 'Ondernemers.nl' (nr. 4609S) in 2011.
- xx In de eerste halve eeuw werd dit beginsel ook vrij strak ook vertaald in de prijsberekening. In de jaarverslagen wordt vermeld, dat de prijs van het abonnement berekend werd door de aan ESB toe te rekenen kosten te delen door het aantal abonnementen. Die berekening werd van tijd tot tijd door de accountant gecontroleerd. (b.v. in 1950 zie: NEI Financieel Jaarverslag 1950).
- xxi *'Het is twee jaar geleden, dat voor het laatst een verhoging van de abonnementsprijs van ESB plaatsvond. In verband met de steeds stijgende exploitatiekosten en ter beperking van de jaarlijkse verliezen zien wij ons genoodzaakt de abonnementsprijs van ESB per 1 januari 1969 te brengen op f. 43, - per jaar en de prijs van een studentenabonnement op f. 30, - per jaar'* (Directeuren NEI,1968). Hoofddargumenten waren de sterk gestegen papierenprijzen en andere kosten.(Directie NEI,1974, blz. 669).
- xxii Dit geldt in het bijzonder voor publiekstijdschriften: *'Advertentie-inkomsten zijn de kurk waar tijdschriften op drijven. Tegenwoordig komt ruim 30 procent van de inkomsten van een tijdschrift binnen via abonnees, tegen 40 procent uit advertenties'*. Van Delft et al (2006, blz. 9).
- xxiii De lichte stijging in Tabel 2 in 2000 komt voor rekening van de verlaging van de omzet van ESB door verlies van abonnees en kostenbesparingsmaatregelen. De crisis van de jaren 2008 en volgende gaf nog een verdere druk op de advertenties (Benjamin 2015).
- xxiv Dit laatste was bij voorbeeld het geval bij bureau Jans en van Dorssen, dat een garantie had afgegeven voor een bepaalde opbrengst, maar door dit contract failliet ging. Om de schade voor NEI/ESB te beperken, moesten hoge advocaatkosten gemaakt worden.
- xxv Zie de desbetreffende trends in het laatste tekstblokje publiekstijdschriften par 2.3.2.
- xxvi Eveneens moeilijk uitvoerbaar bleek het idee om de redactie van ESB ook andere redactiewerkzaamheden te doen verrichten, b.v. voor de KVS en voor het NEI. Het verhoogde de druk op de redacteuren, verspreidde de aandacht en hielp maar beperkt in het genereren van meer inkomsten.
- xxvii De dossiers waren qua opmaak gelijk aan ESB, maar waren als aparte uitgave herkenbaar door een afwijkende kleur van de omslag. Bovendien werden speciaal voor een Dossier cartoons getekend door André Troost. Hierin werd de essentie van elk artikel verbeeld op een bijzonder creatieve manier.
- xxviii Voor de redactie was het achterhouden van economie.nl een gevoelig verlies, omdat ook de redactieadressen gekoppeld waren aan het domein: economie.nl .

-
- xxix Financieel Jaarverslag NEI 1972, blz. 14.
- xxx KvK 24344213. Doelstelling statuten: *'Het verlenen van financiële en niet financiële steun aan het tijdschrift: Economisch Statistische Berichten'*.
- xxxi Bedenk dat er nog met lood werd gedrukt. Eind jaren zeventig kwam er offsetdruk. Dan maakte de drukkerij de proefpagina's op, na aanwijzingen van de redacteur-secretaris.
- xxxii De redactie neemt hier eigenlijk de rol van 'peer reviewer' over. Dit gaat de ene redacteur beter af dan de andere. In sommige gevallen zijn auteurs erg blij met de begeleiding, omdat hun artikel er ook in hun eigen optiek duidelijk beter van is geworden.
- xxxiii WM; Dit blijkt bv. uit de volgende quote: *'ESB is het toonaangevende vakblad van economen in Nederland. Maar dat betekent nog niet, dat elke bijdrage even waardenrijk en wetenschappelijk verantwoord is.'* Het Parool, 31-3-1999, geciteerd in ESB, 7-5-1999, Jrg 84, nr. 42013, blz. 342).
- xxxiv Daarmee was het probleem niet opgelost, al was het maar omdat vele nevenactiviteiten projecten uit het verleden betroffen en de auteursnoot dan erg lang zou worden. Overigens hebben latere redacties de tegenovergestelde werkwijze gekozen, door slechts één functie per auteur te vermelden.
- xxxv Bron: Financieel Jaarverslag NEI (1989).
- xxxvi Bijlage bij verslag Commissie van Redactie 7-5-1990.
- xxxvii Fieke van de Lecq heeft eind 2002 in een mail aan de Commissie van Redactie deze stap als volgt beargumenteerd:
- "1 lezers zeggen vaak op omdat ze tijdgebrek hebben. Met minder pagina's kan men makkelijker ESB bijhouden*
2 besparing op druk en verzendkosten
3 in de redactie tijd vrijmaken voor meer gesponsorde dossiers
4 tijd vrijmaken voor nauwere afstemming op doelgroepen, eventueel terugkomend in meer vaste rubrieken, waarvoor dan ook gerichte acquisitie nodig is."
- xxxviii Daarmee heeft ESB ook de stap gezet, die andere tijdschriften al eerder hebben gezet. Zie par 4.2.
- xxxix Overigens niet alleen de KVS; ook de in 1945 opgerichte Vereniging voor de Statistiek. Daarin waren veel kwantitatieve economen actief. ESB heeft begin jaren '60 de verslagen opgenomen van de bijeenkomsten van deze Vereniging (Jochems en Kaptein 1959, Kaptein 1960, 1961, 1963).
- xl Zie voor de geschiedenis van de KVS: Knoester (1987) en Mooij (1994).
- xli ESB bleek ook een platform om het intern functioneren van de KVS ter discussie te stellen. Men vroeg zich bij voorbeeld in de ESB kolommen af of in de KVS nog wel ruimte was voor andere opvattingen dan liberale, met name godsdienstige (van Cleef, 1953) of hekelde het gebrek aan internationale instelling van de vereniging (Wemelsfelder, 1959). De laatste hekelde overigens ook de algemene sfeer in de KVS getuige het volgende fragment: *'De zo statige Vereniging voor de Staathuishoudkunde- het laatste woord alleen al roept visioenen op van ganzeveer en perkament- met haar ontelbaar aantal jaarringen heeft voor 1959 haar jaarlijkse taak weer verricht. Zij heeft haar jaarvergadering gevierd met een drietal per-adviezen.....Tevreden met deze intellectuele hamstervoorraad kan zij weer de winterslaap ingaan.'*(Wemelsfelder 1959, 1052).
- xlii Anton Knoester, voorzitter en Ton de Swaan, secretaris.
- xliii Arnoud Boot heeft toen met succes bedongen dat elk KVS abonnement van ESB (dus KVS lidmaatschap met esb erbij) als een complement en geen substituuat van een regulier esb abonnement werd gezien. Dit leidde ertoe dat de prijs van een KVS abo met esb onder de prijs voor een regulier abonnement op alleen esb kwam te liggen. (139 euro voor esb via sdu en 99 euro voor esb met KVS lidmaatschap). Het duurde toen niet lang voordat het gros van

de esb lezers hier achter kwam en zij en masse esb gingen lezen via de KVS. Er waren uiteindelijk nog maar 350 particuliere lezers over die esb zonder kvs erbij lazen.

xliv 'ESB en KVS innig met elkaar verbonden.' Bijlage 3 bij de stukken voor de ALV van de KVS op 5 nov 2015.

xlv In dit verband is het nuttig als referentie de aandelen te nemen van de diverse faculteiten in zowel studenten als afgestudeerden. Rond 1990 lag het aandeel EUR op ongeveer 33%. De overige 2/3 waren vrij evenwichtig verdeeld over de andere 4 faculteiten (Bron: extern verslag van onderzoek bij NEI 1989).

xlvi Interessant in dit verband is de speciale uitgave over de economische faculteiten ESB 24-12-1999, Jrg 84, nr. 4236, blz. 958-980.

Voetnoten bij Hoofdstuk 5

- i 'Omzien en doorgaan' was de titel van het stuk, dat ik als voorzitter van de Commissie van Redactie bij het 75 jarig jubileum schreef. Dat motto geldt ook nu bij het 100 jarig jubileum.
- ii Ook in 1996 is een lezersenquête gehouden. Het vragenformulier daarvan was in het nummer van 23-10-1996, Jrg 81, nr. 4078, blz. 895 opgenomen. Dit onderzoek bracht weinig nieuws.
- iii In tegenstelling tot de meeste tijdschriften die een nummering hebben per jaargang hanteert ESB sinds de oprichting een doorlopende nummering.
- iv ESB had van tijd tot tijd 51 nummers per jaar. Daardoor kon, ondanks deze gemiste nummers, de teller bij de 90ste jaargang toch op 4500 staan.